

Journal of New Century Innovations

VOLUME

16

ISSUE-1

Journal of new
century innovations

Exact and natural sciences

Pedagogical
sciences

Social sciences
and humanities

Engineering and
Medical Sciences

AREAS

ISSN (p): 2181-3671
ISSN (e): 2181-368X

Google
Scholar

newjournal.org

**JOURNAL OF NEW CENTURY
INNOVATIONS**

VOLUME - 16 | ISSUE - 1

NOVEMBER - 2022

METHODS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROBLEM SOLVING SKILLS IN ADOLESCENT PSYCHOLOGY

Jo'rayeva Nilufar Isomiddin qizi

Samarkand State Institute of Foreign Languages

3rd year student

Tel raqam: 906753583

jurayeva1202@mail.com

Key words: adolescence, problems, inability, different situations, creativity, risk management, emotion, disagreements.

Annotation: Studying the problems observed in children in adolescence and the history of their origin and formation and development of how to solve problems.

Note that:

Based on the civil-legal contract, experienced psychologists working in general education schools and engaged in private practice are attracted to the social-psychological support centers for children, depending on the need;

The activity of children's socio-psychological support centers is coordinated by the Republican center for vocational guidance and psychological-pedagogical guidance of students under the Ministry of Public Education;

In the 2021/2022 academic year, the admission parameters for the educational areas in the field of psychology will be increased by 30% based on the state order.

The Ministry of Higher and Secondary Special Education, together with the Ministry of Health, improves the curricula and educational programs of higher education institutions that train personnel in the field of psychology, taking into account advanced foreign experience, help in adapting to the requirements of the providers.

The Ministry of Public Education should conduct training courses on child psychology in the training of pedagogic personnel and attract qualified, including foreign, experts to this process.

SHAVKAT MIRZIYOYEV MIROMONOVICH

PRESIDENT OF UZBEKISTAN

Adolescence is the period of life between childhood and adulthood, from ages 10 to 19. It is a unique stage of human development and a significant time for building the future. Cognitive, emotional, physical, cultural growth will be seen at that age.

At this age, various problems, strange habits and characters appear. They demand good foods, clothes, more money, valuable things and mainly freedom. They want to get all that they have not got. Violence, Alcohol drugs, Early pregnancy that they are

not the problems of teenagers' lives, these are their mistakes, knowing that it is a mistake, getting emotional, choosing the wrong path.

It is worth to say about some common problems of juvenility such as;

- 1) Disagreements between parents
- 2) Inability to spend time properly
- 3) Not being able to do something well
- 4) Inability to concentrate
- 5) Inability to get along well with people.

These are the most common problems in teenagers. These situations have a great impact on their lives. Everyone can solve these problems by himself, but he / she does not know how to do it. Problem-solving skills are the ability to identify problems, brainstorm and analyze answers, and implement the best solutions. Problem-solving includes more parts: identifying the problem, analyzing possible solutions, deciding on the best course of action,

Research is the first step of problem-solving because it helps you understand the context of a problem. Researching a problem enables you to learn why the problem is happening. For example, why happens disagreements between parents and childhood?, what causes arguments between them?, why are there a conflict between them? It is necessary to find the root of such questions in this step. In this way, you can understand who is more to blame for what caused the problem.

Emotional Intelligence. It is worth considering the impact that a problem and/or its solution has on you and other people. Emotional intelligence, the ability to recognise the emotions of yourself and others, will help guide you to an appropriate solution. See our Emotional Intelligence pages for more.

Analysis is the next step of problem-solving. Now that you've identified the problem, analytical skills help you look at what potential solutions there might be. Problem analysis is the process of understanding real-world problems and user's needs and proposing solutions to meet those needs. The goal of problem analysis is to gain a better understanding of the problem being solved before developing a solution. There are five useful steps that can be taken to gain a better understanding of the problem before developing a solution.

Creativity. Problems are usually solved either intuitively or systematically. Intuition is used when no new knowledge is needed - you know enough to be able to make a quick decision and solve the problem, or you use common sense or experience to solve the problem. More complex problems or problems that you have not experienced before will likely require a more systematic and logical approach to solve, and for these you will need to use creative thinking. See our page on Creative Thinking for more information.

Another step is Thinking. Think about everything you do first and think about how to solve the problem in a positive way. Thinking commands the brain, changes the brain. That's why it plays an important role, thinking about the positive side of everything can solve problems. Such as, ``Not being able to do something well``- in this case, everyone prefers to give up. But he will not try to show a better result next time, he will not believe. The reason is that only negative thoughts, prejudices, despair, and distrust appear in the brain.

Reading books. Books Offer Valuable Advice

“To be or not to be, that is the question!” Many a time, we are confronted with the biggest doubt of our life. We do not know which road to take to reach our desired destination. Books have a role to play here. If Characters like Margaret in North and South, Clym in The Return of the Native, Elizabeth in Pride and Prejudice, have given us some of the best life advice. Whether it’s through fictional characters or real life experiences, books are the things to turn to whenever you need some wise advice that would change your life. Books make you want to do what the characters did in a similar situation and you emerge as a stronger person.

Other main step is also online monitoring of children suffering during war. Children think about what hardship is suffering, gratitude. When we observe their lives, they are the same children as us, but some of them have rotten food, their parents are burdened, they don't go to school, they can't go to the doctor if they are sick, they can't play games on the streets, they have real smiles on their faces, and the children who see these situations are affected. This condition teaches them to be respectful, considerate, thankful, and interested in learning.

Risk Management. Solving a problem involves a certain amount of risk - this risk needs to be weighed up against not solving the problem.

To sum up, the above points it is essential that:

Identify and define the problem.

Come up with possible solutions.

Evaluate the options.

Choose the best solution.

Evaluate the outcome.

Implement the solution.

First of all, parents should be informed about these. A parent is a guide to a child in solving every problem. For example, if these methods are taught in schools, they will show great results. At this age, they spend most of their time in school. A lot of time changes a person in a lot of ways. The correct psychological advice and instructions of teachers will help them not to make mistakes or quickly solve their problems in the right way.

REFERENCES:

- 1) April 1979, February 1980, Sierra Leone, “ADOLESCENT PROBLEMS”
- 2) Srtebbuster on March 11, 2019 by Anjita Ganguly
- 3) John Foster Dulles Former US Secretary of State

**GENDER MUNOSABATLARINI IFODALOVCHI INGLIZ
FRAZEOLOGIYASINING RIVOJLANISHI**

*Ilmiy rahbar: Katta o'qituvchi Ashurova N.A.
Ubaydova Taxmina Abdurafikovna
SamDCHTI, XTA 2-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqot jarayonida katta ahamiyatga ega bo'lgan hurmat konseptini bildiruvchi til birliklarini asosiy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning badiiyestetik vazifalarini tahlil etilishi hamda ularning o'zaro farqi ko'rib chiqilgan. Hozirgi zamon tilshunosligining mazkur muammoga doir qarash va ma'lumotlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: gender, gender tilshunosligi, nutq, muloqot usuli, stilistik bo'yoq, muloqot uslubidagi farqlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются выявление основных признаков языковых единиц, выражающих концепт уважения, что имеет большое значение в процессе общения, и анализ их художественно-эстетических функций и их взаимных различий. Проанализированы взгляды и данные современного языкознания по этой проблеме.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, речь, способ общения, стилистическая окраска, различия в стиле общения.

Abstract. In this article, the identification of the main features of the language units expressing the concept of respect, which is of great importance in the process of communication, and the analysis of their artistic and aesthetic functions and their mutual differences are considered. The views and data of modern linguistics on this problem have been analyzed.

Key words: gender, gender linguistics, speech, communication method, stylistic color, communication style.

KIRISH

Gender tushunchasi zamonaviy tilshunoslik paradigmasiga boshqa gumanitar fanlardan ko'ra ancha keyin kirib kelib, o'tgan asrning 60-yillarida atama sifatida shakllana boshladi. 1980-yillarga kelib, uning ilmiy tadqiqotlarda ishlatilishi keskin oshdi. Gender konseptini birinchi bo'lib amerikalik psixoanalitik Stoller qo'llagan. U gender konseptini ikkiga, ya'ni biologik (jins) va sotsiologik (gender) turlarga bo'lishni ma'qul ko'rgan. Biologiya va fiziologiya sohalari jins xususiyatlarini, psixologiya va sotsiologiya fanlari esa gender xususiyatlarini o'rganadi. Stollerning taklifi zamonaviy gumanitar bilimlar orasida gender tilshunosligi deb nomlangan alohida yo'nalishning yuksalishiga olib keldi. O'zbek va chet el tilshunosligida hozirgi kunda gender mavzusi bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ammo hurmat kategoriyasining genderlik xususiyatlari ingliz va o'zbek tillarida hanuzgacha qiyoslab o'rganilmagan.

G.A.Brandt gender – madaniyat ta'siri ostida bo'ladigan, ma'naviy jihatdan ayol va erkaklarning nutqiy, hulq-atvoriy tomonlarini baholay oladigan xususiyatlar majmuidir, deb qaraydi[2].

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

N.L.Pushkaryova esa ushbu terminni quyidagicha izohlaydi: gender – jamiyatning hukmronlik o'tkazadigan va bo'ysunduradigan xususiyatlardan iborat bo'lgan munosabatlar va o'zaro harakatlar tizimidir [3]. Gender munosabatlari jamiyat ijtimoiy uyushmasining muhim elementi hisoblanadi. U kishilar orasidagi munosabatlarni aniqlaydi. Dunyo madaniyatlarida shaxsning hulq-atvori odatda jinsga nisbatan ajratiladi. Bu esa o'z o'rnida jamiyat talab etgan ma'lum ijtimoiy qonuniyatlarga ayollar va erkaklarning rioya qilishlarini bildiradi.

Ye.I.Goroshko gender xususiyatlar nutq, hulqatvor, ayol va erkaklarning jamiyat modellarini qabul qilishda o'z aksini ko'rsatadi, deb ta'rif beradi⁴. O.A.Voronina Goroshkoning fikrini boshqa so'zlar bilan ifodalab, quyidagi ta'rifni qo'shib qo'yadi: gender tadqiqotlarining asosiy uslubiyati ayol va erkaklarning jamiyatdagi genderlik roli va munosabatlari orqali tasdiqlangan hukmronlik va ustunlik tahlili hamdir [5].

J.Lakoffning ta'kidlashicha, muomala jarayonida ayollar yuqori darajadagi empatiya va o'z suhbatdoshiga nisbatan moslashib ketish kabi xislatlar bilan farqlanadi, o'z suhbatdoshining mulohazalarini diqqat bilan tinglab, muloqot jarayonida ustun bo'lishga harakat qilmaydi. Erkaklar esa suhbat chog'ida yana ham jizzakiroq, sharoitni nazorat qilishga intiladilar, o'zaro kelishishga harakat qilishadi, deb biladi. U shuni ham ta'kidlaydiki, ingliz tilida qayd etilgan xususiyatlarga qo'shimcha qilgan holda, ayollar tasdiq so'roq gapga tushuvchi intonasiya qo'llash o'rniga ko'tariluvchi intonasiyadan, semantik jihatdan chuqur ma'noga ega bo'lmagan leksika, odatiy ayollar faoliyatini tasvirlaydigan maxsus o'zlashtirma so'zlardan, so'zlayotgan nutqni kuchli his-hayajon ma'nolarni ifodalovchi til vositalari va modal yuklamalardan keng foydalanishadi. Erkaklar esa undov so'zlar qo'llamasliklari, stilistik bo'yoq darajasi kam va haqorat ma'nosi kelib chiqadigan jargonli leksikani juda ko'p ishlatishlarini ham qo'shib qo'yadi[6].

Muloqot uslubidagi farqlar ayollar va erkaklar orasidagi munosabatlarda paydo bo'ladigan muammolarni aniqlashtirmaydi. Ya'ni, munosabatlarda ruhiy muammolar, ya'ni sevgidagi yoki e'tibordagi omadsizlik, chin dillik, xudbinliklar ba'zan aks etadi. Va ular siyosiy va iqtisodiy tengsizliklarning natijasidir. Ammo aytib o'tilgan xususiyatlar asossiz ifodalanishi ham tez-tez uchrab turadi. Demak, ayol va erkak borliqni turlicha qabul qiladi va baholaydi. Nutqiy muomalaning gender o'zgaruvchanligi tilning turli sathlarida, ya'ni fonetik, leksik, grammatik, semantic sathlarda namoyon bo'ladi. Gender munosabatlar faqatgina kodlangan ko'rinishda ishlatilmay, balki nutq hodisasining mavzular majmui va xususiyatini yuzaga keltiradi.

«Hurmat» konseptining milliy madaniy xususiyatlarini o'rganishda genderlik xususiyatlarni aniqlash katta ahamiyat kasb etadi. «Hurmat» konseptining qiyosiy chog'ishtirish yondashuvi orqali nafaqat konsept nazariyasi o'rganiladi, balki qiyoslanayotgan tillarning madaniyati, dunyoqarashi va urf-odatlar ham talqin etiladi. Hurmat kategoriyasiga tegishli genderlik xususiyatlarning leksik sathda aks etadigan misollar bilan aytib o'tilgan fikrlarni izohlashga e'tiborimizni qaratsak:

1.– I am too bad, On the off chance that I sounded like o pompous ass in there. It was fair such a

...

– No, you were superbly right, Edward. Why on soil ought to they have chosen me? – Honey, you'd likely make a extraordinary envoy or ambassadress, or ...

– I (Mary) still can't accept it.

– You're energized around this, are not you?

– Of course I am. Wouldn't you be?

– It may be a incredible honor, honey, I am beyond any doubt, it isn't one they would offer delicately [1].

TADQIQOT NATIJASI

Yuqorida keltirilgan er-xotin orasidagi suhbatda, oilada, odatda, erkak kishidan pastroq pog'onaga ega bo'lgan ayol endilikda teng huquqli va o'zining fikrini to'g'ridan-to'g'ri o'ziga ishongan holda ifoda etyapti, erkak esa aksincha, ayol kishining ko'nglini og'ritib qo'ymaslik maqsadida «I'm sorry, honey» ifoda vositalari va tasdiq so'roq gapdan foydalanib, o'z nutqini yumshatishga harakat qilyapti.

2. Chanqab ketdim. Sovuq suv yo'qmi? Saltanat: «Voy tavba», kichkina bolaga o'xshaysiz-a, ko'chadan suv-suv bo'lib keldingizku. Ana ayvonga chiqing, sovigan choy bor [2].

Aziz va Saltanatning suhbatlari ularning o'zaro munosabatini aniq qilib ko'rsatib turibdi. Bunda er hukmini o'tkazadigan sharoitda emas, u imperativ konstruksiya ishlatmayapti, aksincha, umumiy so'roq gapga bo'lishsiz ma'no beruvchi «yo'qmi» so'zi Saltanatga nisbatan hurmatini ko'rsatib turibdi. Ammo Saltanat turmush o'rtog'ining hurmatiga yetarlicha javob bermayapti, «Voy tavba» so'z birikmasi turmush o'rtog'iga nisbatan bo'lgan hurmatsizlik ko'rsatkichidir.

3. – Will you? – inquired Angela.

– Mightn't harmed – this once, – reacted Thomas lightly.

– What will you are doing with the kids? ... may be so – in the event that we are not gone as well long. And so it was chosen that Tomas and Angela would acknowledge welcome to the

Sommerses' party [3].

Yuqoridagi misolda, Tomas va Anjela Sommers oilasi tomonidan uyushtirilayotgan kechaga taklif qilingan. Tomas taklifni rad etmaslik maqsadida «may» modal fe'lining

yumshatish shakli «might», ya'ni o'tgan zamonida qo'llab, «not» inkor yuklamasi orqali Anjelaga hurmati yanada chuqurligini ifodalagani ko'rinib turibdi, qiz esa «may be» modal fe'li bilan o'z fikrini yumshattirayapti.

4. – Dadasi, shu kecha yana otamni tush ko'rdim...

Dadam betoqat bo'lib turganiga qaramay, xotirjam javob qildi:

– Ha, Husan pochcham yaxshi odam edilar...[4]

Yuqoridagi misolda esa er kayfiyati yo'qligini bilintirmay «ha» so'zini ayolning ko'nglini ko'tarish maqsadida qo'llab, ayol esa dadasi murojaati bilan erkakka nisbatan o'zaro hurmatini ko'rish mumkin. Murojaatning dadasi so'zi bilan ifodalanishi o'zbek turmush tarzining milliy madaniy xususiyatiga kiradi.

Hurmat kategoriyasidagi genderlik farqlar esa leksik sathda aniqlanganidek, sintaktik sathda ham aks etishi mumkin. Masalan:

5. – Care for a sandwich? – Thane was asking. – I'm not very hungry, – she overseen [1].

6. – Something off-base? – he inquired, – you're a million away. – I figure, I'm fair not much great at partying, – she answered [2].

Inglizlarda biror bir narsa taklif qilinganda «would you like», «what would you say to» kabi savol shakllari (nutq etiketi qoliplari) hurmat kategoriyasini o'zida aks ettiradi, ammo 5- va 6-misollarda, ingliz erkaklari tomonidan asosan to'liq bo'lmagan gaplar qo'llanishi ingliz

adabiyotida uchrab turadi. Bunda aynan aytib o'tilgan nutq etiketi qoliplarining shakli buzilsa ham, unda hurmat ma'nosi saqlanib qolgan. Ingliz ayollari esa buyruq konstruksiyali yoki to'liq bo'lmagan gaplariga javoban suhbatdoshiga nisbatan bo'lgan hurmatini aynan «really» va «just» so'zlaridan foydalanib gaplarni to'liq konstruksiyasidan foydalanishlarini ko'rsatyapti. Ingliz va o'zbek adabiyotlarida erkak kishi ayol kishi tomonidan hurmat qilinishini ko'plab misollarda guvohi bo'lishimiz mumkin. Ayol kishi ko'pgina vaziyatlarda erkak kishining ko'nglini ko'tarish, unga nisbatan hurmatini ko'rsatish maqsadida umumiy so'roq gap konstruksiyasidan foydalanadi. Masalan:

7. – Yana suzib kelaymi? – dedi onam uning ko'ziga tikilib.

– Ertalabga qolsin! – Bobom tovoq tagini yalarkan, tushuntirdi. – Go'janing sovug'i ja ichishli bo'ladi [5].

8. Ra'no: Yana choy ichasizmi?

Anvar: Keyinroq ichaman [4].

9. – I am making a sandwich. Would you care for one? - inquired Roselyn.

– Pop and I ate, much appreciated. In the event that you have got more water, I may stand a drink, though, - replied Jerome.

– Beyond any doubt, how is the teacher doing?

– He is taking a nap. – Favor his heart. – Roselyn stopped to open the fridge [5].

7- va 8-misollarda ayollar nutqida umumiy so‘roq gapda «yana» kuchaytiruvchi ravish yordamida gap yumshatilyapti. Erkaklar nutqida modal ma'noga ega bo‘lgan -roq affiksi «keyin» ravishiga qo‘shilgan holda shu bilan birga ingliz tilidagi (9) misolda esa «if you have..., I could ...» gap konstruksiyasini qo‘llash orqali hurmat kategoriyasi ifodalanyapti. Izlanishlar natijasida o‘zbek madaniyatining yana bir gender xususiyatiga tegishli misollarga guvoh bo‘ldik. Bu xususiyat faqat erkaklarga xos bo‘lib, bunda erkak o‘zidan past pog‘onaga ega bo‘lgan ayoldan biror-bir narsa so‘raydi. Gapning morfologik strukturasi esa otning takrorlanish usuli bilan yasaladi. Masalan:

9. Yo‘ldosh: Saltanatxon, choy-poyga ovora bo‘lmang, men atigi bir minutga kirdim, xolos.

Ishim ziq. Har qancha tinib ketganingda ham ... maktabdoshingni ko‘rsang, odam shoshib qolar ekan, ...

Saltanat: Rahmat, – dedi go‘yo ortiqcha, noo‘rin gapning oldini olmoqchi bo‘lganday [6].

10. – Qizlarni ozod qo‘yibsiz, yaxshi, – dedi Maxdum Nigor oyimga. Biz-ku shu xabarni kutib turgan edik. Shunday bo‘lgandan keyin non-poningni to‘g‘rilab turmaysanmi... – Axir o‘zingiz kechagina men xamir qilay desam koyidingiz, – dedi Nigor oyim [7].

Misollardan ko‘rinib turibdiki, otning takrorlanish shakli yordamida otlarning leksik ma'nosiga hurmat ma'nosi qo‘shilyapti.

MUHOKAMA

Hozirgi zamonda ijtimoiy iqtisodiy, ta'lim va professional faoliyatda ayollar va erkaklar mavqei tobora tenglashib ketmoqda. Modomiki, jamiyatda ayollarning erkaklarga nisbatan teng o‘ringa ega bo‘lish sa'y-harakatlari va o‘tmishdagi butunlay erkaklarga tegishli bo‘lgan ish harakatlarni ayollar teng holatda o‘zlarining vazifalari sifatida qarashsa ham muloqot davomida ayol va erkak ishlatadigan til vositalarida sezilarli darajada farqlar mavjudligini qo‘rib chiqdik. D.Tannen «You just don’t understand» kitobida shunday fikr beradi: suhbat – ayollar uchun munosabatlarni yaqinlashtirish va rivojlantirish vositasi bo‘lsa, erkaklar uchun esa jamiyatda o‘z mustaqilligi, mavqegini ushlay bilish tartib-qoidalariga rioya qilish xususiyatlarini namoyon qilishdir [1]. Biroq bizning kuzatuvlarimiz natijasida quyidagi xulosaga keldik: erkaklar ijtimoiy mavqei nuqtai nazaridan ayollardan ko‘ra balandroq pog‘onada ekanligini ko‘rsatish o‘rniga ayollarga nisbatan hurmati baland, suhbat davomida ayollar o‘zini qulay his etish imkonini yaratib berishga intilishlari ma'lum bo‘ldi. Shunday qilib, gender munosabatlar jamiyatdan ahamiyatga molik bo‘lgan darajada o‘zgarib borib, muayyan universal qolipga ega emasligi ma'lum bo‘ldi. Xulosa qilib aytganda, gender tilshunosligida ayollar va erkaklar nutqining farqlari bo‘yicha talaygina ma'lumotlar yig‘ilgan bo‘lib, ko‘pgina tilshunoslar ishlarida ayollar

erkaklarga qaraganda e'tiborga molik bo'lgan til shakllarini qo'llashi va ularning nutqi o'zgaruvchanligi (variativ) tadqiq qilingan. Erkaklarning nutqi til o'zgarishlariga og'zaki nutqni jalb qila turib faollik bilan ko'nikma hosil qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida ayollar nutqida ayollar nutqi of course, really, just, honey, tavba, dadasi, yana kabi aniq lisoniy vositalar bilan erkaklar nutqi esa qisqalik, qo'pollik, afzal ko'rish kabi xususiyatlar bilan bir-biridan farqlanadi. Bizning fikrimizcha, ayollar va erkaklar nutqini aniq qilib chegaralab bo'lmaydi. Shu bilan birga, genderlik xususiyatlarni xam ma'lum soni ayollar nutqiga va boshqalari erkaklar nutqiga xos deb aytish qisman noo'rin. Chunki ayollar va erkaklarning lisoniy nutq shakllarini tanlashga turli omillar, ya'ni har bir shaxs etnik kelib chiqishi, irqiy tegishliligi, dini, yoshi, kasbidan ta'sir qiladi.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, badiiy adabiyotlar tahlillarida ayollar va erkaklar orasidagi nutq faoliyati xususiyatlari quyidagilarda aks etgan:

- a) badiiy adabiyotlarda ayol va erkakning jamiyatdagi o'rni;
- b) ayol va erkak nutqining fonetik jihatdan qo'llanilishi;
- v) ayol va erkak nutqining grammatik jihatdan qo'llanilishi;
- g) ayol va erkak nutqida leksik vositalar qo'llanilishi.

XULOSA

Ingliz badiiy adabiyotidan olingan ba'zi misollarda ayol dominantasi aks etgan, erkak ayolning fikrini rad eta olmas holatlari uchradi. Ingliz madaniyatida bunday holat odatiy hisoblanib, o'zbek madaniyatida bunday holatlar uchramaydi. Ingliz badiiy adabiyotidan olingan misollarda o'zbek ayollarining nutq faoliyatidagi e'tiborga molik ana bir xususiyatining guvohi bo'ldik. Bunda ayollar nutqida suxbatdoshiga nisbatan hurmat, sabrlik, bir-birini o'zaro tushunishga intilish strategiyalari namoyon bo'lgan. Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, mazkur tillarda ayollar nutqida ifodalanayotgan hurmat erkaklar nutqiga qaraganda kuchli ifoda etilishi hamda ayollar hurmatga doir jummalarni to'liq va uzunroq tuzishlari aniqlandi.

REFERENCES

1. Brandt G.A. Priroda jenshini kak problema: Konsepsiya feminizma. // «Obshestvennie nauki i sovremennost'», 1998, № 2.
2. Voronina O.A. Sosiokul'turnie determinanti razvitiya gendernoy teorii v
3. Rossii i na Zapade. // «Obshestvennie nauki», 2000, №4. -S. 12-14.
4. Pushkaryova. N.L. Chto takoe gender? // Gendernaya teoriya i poznanie: materialy nauchno prakticheskoy konferentsii. Siktivkar. 2005.
5. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. – T.: «O'qituvchi», 1959.
6. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. – T.: «Sharq», 1996.
7. BO, I. T. N. O. R., & TAVSIYALAR, Y. A. M. R. Ortiqov–Farg 'ona davlat universiteti o'qituvchisi. FARG 'ONA DAVLAT UNIVERSITETI, 128.

8. Abdumalik o'g'li, O. R. Cultural Comparison of Uzbek and English Language Speech Styles.
9. Soxibovna, M. G. (2022, August). THE ROLE OF LINGVOCULTURE IN THE STUDY OF NATIONAL AND CULTURAL FEATURES OF SPEECH UNITS. In INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS. (Vol. 1, No. 3, pp. 48-52).
10. Ismoilova, S., & Xalilova, G. (2022). RESEARCH ON THE ISSUE OF QUESTIONS IN LINGUISTICS. Development and innovations in science, 1(1), 17-19.
11. Usmonova, D. (2022). TO STUDY THE IMPORTANCE OF TRANSPOSITION OF WORD CATEGORIES IN ENGLISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(10), 128-131.
12. Мирзаева, Д. И. (2017). АНАЛИЗ ДИСКУРСА УЧЕНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ. Актуальные научные исследования в современном мире, (4-2), 73-75. Mirzayeva, D. (2019). THE CONCEPT OF "FRIENDSHIP" IN UZBEK AND ENGLISH LINGUISTIC CULTURE. Мирская наука, (11), 29-32.
13. Mirzaeva, D. I. (2020). THE ROLE OF PAREMIOLOGY IN THE LANGUAGE SYSTEM. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(6), 245-251.
14. Ravshanovna, G. N. (2022, April). THE STUDY OF THE MEANING OF THE WORD TOLERANCE IN OTHER LANGUAGES. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE (Vol. 1, No. 3, pp. 8-9).
15. Ravshanovna, G. N., & Anvarovna, Y. D. (2022, May). INGLIZ VA OZBEK TILLARIDAGI TURIZMDAGI ATAMALARNING LINGVOKULTUROLOGIK JIHATLARI. In INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE (Vol. 1, No. 3, pp. 14-17).
16. Ismoilova, S. (2022). SO'ROQ GAPLARNI O'QITISH VA O'RGANISHNI METODIK TASHKILLASHTIRISH YUZASIDAN TAKLIFLAR VA MASALALAR. Science and innovation, 1(B5), 266-270

OTMDA BO'LAJAK O'QITUVCHILAR O'ZINI-O'ZI RIVOJLANTIRISH KOMPTENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Ilmiy rahbar: Abdalova Sayyora Rustamovna

Ataboyeva Muyassar Baxromovna

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Xalqaro tajribalarga ko'ra, ta'lim amaliyotining differentsiatsiyalanishi va innovatsionlik sharoitida ishlashga, yangiliklarni amaliy joriy etishga qodir professional pedagoglar tayyorlash oliy ta'limning strategik vazifalaridan hisoblanadi.

Kalit so'zlari: Ta'lim, tajriba, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, kasbiy faoliyat, bo'lajak o'qituvchi.

Hozirgi zamon jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ro'y berayotgan katta o'zgarishlar kasbiy faoliyatning mazmuni va harakterini sifat jihatdan qayta o'zgartirishni, bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-kasbiy safarbarligi darajasini, raqobatbardoshligini belgilovchi sifatlar (nazariy bilim va amaliy tayyorgarlikning o'zviyligi va birligi, kasbiy kompetentlik, moslashuvchanlik va kasbiy safarbarlik, kasbiy vazifalarni hal etish usullarini egallash, turli kasbiy muammolarni yecha bilish qobiliyati, o'ziga ishonch, mas'uliyat, muvaffaqiyatga intilish, faol hayotiy va kasbiy pozitsiya, o'zining amaliy tajribasini muntazam boyitishga tayyorgarlik)ni talab etmoqda.

Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi jamiyat va davlat uchun har tomonlama rivojlangan, jamiyatga, mehnat faoliyatiga ijtimoiy moslashuvchan, o'z ustida ishlay oladigan shaxsni tayyorlashdan iborat. Bu haqda mamlaktimiz Prezidenti Sh.Mirziyoev ta'kidlaganlaridek, "jamiyatning eng dolzarb muammolarini yuqori saviyali mutaxassis kadrlar hal etishi, ularning kasbiy bilimdonligi, professional kompetentligi, yuksak mahorati, boy ma'naviy-axloqiy qiyofasi, madaniy saviyasiga bog'liq ekanligi isbot talab qilmaydigan harakatdir"[2].

Shuningdek, 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-sonli Prezident farmonida o'rta muddatli istiqbolda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilab bergan eng muhim dasturiy hujjat hisoblanadi. Mazkur hujjat asosida ta'lim sohasiga doir qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim tizimini rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan mazkur hujjatlarning barchasida sohaga innovatsiyalarni kiritish, xorijiy tajribalarni

o'zlashtirish, ijodiy yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash, ta'lim turlari o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini kuchaytirish bilan bog'liq umumiy jihatlar mavjud.

Pedagogika fanida psixologik-pedagogik kompetentlik tushunchasi pedagogning ta'lim-tarbiya jarayonida eng yuqori darajada natijaga erishishi, yuqori kasbiy salohiyat, shuningdek, muloqotchanlik va ijobiy fazilatlarga ega bo'lish degan xulosaga kelinadi.

Ta'lim va tarbiya jarayoni o'sib kelayotgan yosh avlodni jamiyat talablarini o'zida aks ettiruvchi ijtimoiy buyurtma asosida hayotga tayyorlashdan iborat. Ta'lim va tarbiya jarayonida yoshlar ajdodlar tomonidan to'plangan bilim, odob, urf-odat, madaniyat va mehnat ko'nikmalarini o'zlashtirishi, hayotiy tajriba asosida jamiyatda o'zining munosib o'rnini egallashi, salohiyati va dunyoqarashining shakllanishida pedagog shaxsi, uning kasbiy mahorati muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, yoshlarda davr talabidan kelib chiquvchi yangi masala va muammolarni yechish uchun zarur bo'ladigan sifatlarni shakllantirish pedagogik faoliyat sohasining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Buning uchun avvalo pedagogning o'zida yangicha bilim berish, o'zgarib boruvchi mehnat va hayot sharoitlariga muvofiq ijodiy faoliyat bilan shug'ullana olish ko'nikmalari tarkib topgan bo'lishi lozim.

Bo'lajak o'qituvchilardan talab qilinadigan kompetentlik quyidagi turlarga ajratiladi: – bo'lajak o'qituvchi tomonidan o'z bilimini muntazam ravishda boyitib borish, egallagan malakalarini takomillashtirishga tayyor bo'lish, zamon yangiliklaridan boxabar bo'lish; – ta'lim jarayonida axborot kommunikatsiya, informatsion texnologiyalari va o'qitish vositalarining barcha turini qo'llay olish ko'nikma va malakasiga ega bo'lish; – anglangan va mustaqil faoliyat (mustakil fikr, maqsad qo'yish, o'quv adabiyoti va qo'shimcha manbalardan to'g'ri foydalana olish); – tashabbuskorlikda o'z harakatlari uchun javobgarlikni his qila olish; – tanqidiy fikr yurita olish va dars jarayonida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni ijobiy hal eta olish; – hamkorlik, o'zaro bir-birini tushunish, empatiya bildirish, o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan pedagogik muloqotni o'rnata olish; – chuqur kasbiy bilimdonlikka ega bo'lish [3].

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy bilimdonligi va qobiliyati mezonlariga quyidagilar kiradi: Ijtimoiy bilimdonlik – dars mobaynida auditoriya bilan samarali o'zaro muomala shaklini tashkil eta olish, yoshlar bilan til topish va sog'lom ma'naviy muhitni hosil qila olish qobiliyati. Uslubiy bilimdonlik – barcha bilimlarini, ko'rgankechirganlarni yoshlarga tushunarli, ravon tilda yetkaza olishi, ta'lim texnologiyasi va metodlaridan samarali foydalanishi. Ixtisoslik bilimdonligi – o'z fani va predmeti sohasi bo'yicha chuqur va har tomonlama mukammal bilimlarga ega bo'la olishi, o'z ustida ishlash qobiliyati.

Psixologiyada ta'kidlanganidek, har bir shaxs takrorlanmasdir. U pedagogik jarayonning o'z maqsadi, ishtiyoqi va shaxsiy xulqqa ega bo'lgan ishtirokchisi hamdir.

Pedagog doimo o'sib o'zgarib boradigan inson bilan ishlaydi. Ularga yondashishda bir xil qolip, shakllanib qolgan xatti-harakatlardan foydalanish mumkin emas. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
3. Ishmuhamedov R.J., Yuldashev M.A. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar (ta'lim tizimi xodimlari, metodistlar, o'qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar uchun o'quv qo'llanma) - T. 2017, Z68 b .
4. Ismoilovich, I. M. (2021). THE SOCIETY IS AT A NEW STAGE OF DEVELOPMENT PRIORITY IN EDUCATION SYSTEM REFORM FUNCTIONS.
5. Isroilov, M. (2022). The system of education and its interaction with the concept of spirituality. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 11(1), 88-93.
6. Исроилова, С. М. (2018). Понимание "интерактивность" и "интерактивное обучение" в образовательной среде. *Вопросы науки и образования*, (3 (15)), 122124.
7. Холматова, З. Т. (2017). ОПРЕДЕЛИТЬ ОДАРЁННЫХ ДЕТЕЙ И РАЗВИВАТЬ У НИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ. *Ученый XXI века*, 58.
8. Холикова, Д. М. (2017). О ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩЕЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ. *Ученый XXI века*, 53.
9. Холикова, Д. (2021). Ўқитишда компетентиявий ёндашув самарадорлигини таъхислаш имкониятлари. *Общество и инновации*, 2(9/S), 239252.
10. Kipchakova, Y. X., & Kodirova, G. A. (2020). INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN MODERN EDUCATION. *Теория и практика современной науки*, (5), 29-31.

**EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING NAZARIY VA METODIK
ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Sulaymonova Saodat Yusubxonovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PHD

Namangan davlat universiteti

Telefon raqam: +99897 3748272 saodat@mail.com

Qayumova Dilafruz Dilmurod qizi

Namangan davlat universiteti

Pedagogika va Psixologiya yo'nalishi talabasi 3-kurs talabasi

Telefon raqam: +998913535003 dilafruzqayumova000@mail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, ekologik ong, ekologik madaniyat, "Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi", yoshlarning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik muammolar va ularni oldini olish, ekologik ta'lim va tarbiyani takomillashtirish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, ekologiya, ekologik madaniyat, global, ekologik ong, ekologik ma'rifat, tabiiy muhit, ekologik bilim.

Keywords : Environmental education, environmental education, ecology, ecological culture, global, ecological consciousness, environmental awareness, natural environment, environmental knowledge.

Respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish zaminida "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" mazmun mohiyatan asosi sifatida e'tirof etiladi. Yuqori malakali yuksak ma'naviyatni o'zida mujassam etgan raqobatbardosh mutaxassislar tayorlash va tarbiyalash har-bir davlatning asosiy vazifalaridan biridir.

Respublika hududlaridagi ekologik muammolar yechimiga ta'lim tizimini joriy qilish bilan hissa qo'shish o'sib kelayotgan yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish, ekologik ongi va ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish, ekologik ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish maqsadida 2019 yil 27 maydagi "O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish to'g'risida"gi VQ-434-sonli, 2019 yil 30 oktyabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi PF-5863-sonli, Kontsepsiyalar va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar belgilab qo'yildi. Ushbu qarorga muvofiq uzluksiz ta'lim tizimida ekologik ta'limni rivojlantirishning asosiy tamoyillarini belgilash, ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga izchillik bilan bosqichma-bosqich tatbiq qilish va shu asosda ekologik ta'limning yangi bosqichga ko'tarish;

Ta'lim dasturlarini mavjud ekologik muammolar va ularni bartaraf etish vazifalaridan kelib chiqib takomillashtirish;

Ta'lim oluvchilarning e'tiborini umumbashariy ekologik muammolarga qaratish orqali ularning ona tabiatning qayta tiklanmaydigan manbalarini saqlab qolish va ulardan oqilona foydalanish borasidagi mas'uliyatini kuchaytirish; Ekologik ta'limning samarali shakllari va usullarini ishlab chiqish hamda joriy etish; Ekologik ta'lim sifatini, kadrlar tayyorlash tizimi samaradorligini hamda barqaror rivojlanish kafolatlarini va ustuvorligini ta'minlovchi normativ-huquqiy, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish; Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish sohasidagi vakolatli davlat organlari va ta'lim sohasining o'zaro manfaatli hamkorligini rivojlantirishra qaratilgan vazifalar yuzasidan qator ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Qarorda ekologik muammolar global ahamiyatga ega ekanligi inobatga olinib atrof muhit muhofazasi, ekologik madaniyat ekologik ta'lim tarbiya, ekologik ma'rifat masalalariga alohida e'tibor berilgan. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida ekologik ong, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, global ekologik muammolarni bartaraf etish, tabiiy muhitni qayta tiklash uchun umummilliy tadbirlar o'tkazish ko'zda tutilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, professional ta'lim tizimi, oliy ta'lim tizimi, oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimi, Kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish bosqichlarida ekologik ta'lim tizimini takomillashtirish, maktabdan tashqari ta'lim tizimida ekologik ta'limni takomillashtirish tizimli ko'zda tutilgan. Mazkur ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyadan kutilayotgan natijalar; ekologik ta'lim tarbiya jarayonini tizimli tashkil etish ,yoshlar orasida ekologik bilim va madaniyatni targ'ib qilish, ekologiya soxasini ilg'or innovatsion texnologiyalarni jalb etgan holda yanada takomillashtirish, yoshlarni Ona tabiatni sevish va uni ko'z qorachig'idek asrashga qaratilgan bilim va ko'nikmalarini oshirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Konsepsiyaning amalga oshirilishi Vatanimiz tabiati, ekotizimlari, atrof muhitni izdan chiqishdan asrashga xizmat qiladi hamda aholi barcha qatlamlarining ekologik madaniyatini oshirishga hissa qo'shadi. [1]

Ekologiya o'zi nima? Ekologiya so'zini eshtishimiz bilan ko'z oldimizga ko'chalarni toza tutish, suvlarni muhofaza qilish, havoni ifloslanishdan saqlashgina kelmaydi. Ekologiya – hozirgi zamonning keng miqyosdagi keskin ijtimoiy muammolaridan biridir. Ekologik muammolarni hal etish barcha xalqlarning manfaatlariga mos bo'lib, sivilizatsiyaning hozirgi kuni va kelajagi ko'p jihatdan shu muammo yechimiga bog'liqdir. Ekologiya- hayot jarayonlarini, insonning atrof-muhiti muammolarini o'ziga xos uslublarda tadqiq qiladigan mustaqil fandır. Ekologiya “Tabiiy uyimiz”ni o'rganish, boshqacha qilib aytganda ekologiya organizmlarning “yashash joyi” to'g'risidagi fan bo'lib, unda asosiy e'tibor organizmlarning o'zaro va tashqi muhit orasidagi bog'lanishlar xarakteriga qaratiladi.[2]

Hozirgi zamon ekologiyasi siyosiy, iqtisodiy, huquqiy organlar, psixologiya, pedagogika, va ma'naviyat bilan chambarchas aloqada bo'lib insonning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasi va bu boradagi muammolarini o'rganib boradi. Bugungi kunda jamiyat ongiga ekologik madaniyatni singdirish zarur, ekologik ongni ekologik ta'lim va tarbiya inson hayot tarzini va manaviyatini o'zgartirish zarur.

Ekologik ta'lim-tarbiyaga oid tushunchalarni ijtimoiy tomondan quyidagicha izohlash mumkin. Ekologik ta'lim - ekologik tarbiya o'zi nima?

Ekologik ta'lim – kishini hayotga, jumladan mehnatga tayyorlashning tizimlashgan, muddatli, rasmiy, tegishli ekologik bilim, ko'nikma va malaka berish vositasidir.

Ekologik tarbiya – kishini yuksak ekologik ma'naviyatli va ma'rifatli shaxs etib tayyorlash vositasidir. Tabiat bilan doimiy muloqotda bo'lish insoning axloqiy rivojlanishining zaruriy shartidir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida shu yilning 2-fevral kuni chiqindilar bilan ishlash tizimi va ekologik holatni yaxshilash, “Yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirish borasida dolzarb vazifalar yuzasidan videosektor yig'ilishi o'tkazildi. Davlatimiz rahbari jamoatchilikka murojatlarida: XXI asrda ekologiya bilan bo'g'liq muammolar birinchi darajali muammo sifatida kun tartibiga chiqmoqda. Avlodlarimiz bizdan keyin ham munosib tabiiy muhitda yashashi kerak. Buning uchun biz tabiatga e'tibor berishimiz, faqat bugunni emas, yaqin va uzoq kelalajakni o'ylab ish tutishimiz zarurdir deb yoshlar oldiga kata vazifa qo'ydilar.

- “Yashil makon” umummilliy loyihasi bir yillik tadbir emas. Uning doirasida kelgusi besh yilda 1milliard tup daraxt ko'chatini ekishni maqsad qilganmiz. Bu umummilliy harakatning natijasi har bir mahallada ko'rinishi kerak, bu savobli ishni havas bilan qilish kerak,- dedi davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev. [4]

Markur mavzu yuzasidan olib borgan izlanishlar natijasidan shunday xulosa qilish mumkinki: tabiatdagi barcha o'zgarishlarning sababchisi inson ekan demak, uning yaxshilashga, asrab avaylashga ham u ma'sulligini o'quv mashg'ulotlarida zamonaviy ekologik ta'limga asoslangan holda rivojlantirish lozim. Bunda o'sib kelayotgan kelajak avlodga ekologik ong va madaniyatni shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida 2019-yil 27-maydagi 434-son qarori <https://lex.uz/docs/-4354743#-4358134>
2. X.T.Tursunov, T,U,Rahimova ekologiya o'quv qo'llanma “Chinor ENK” ekologik nashriyot kompaniyasi Toshkent-2006 (12-15bet)

3. Ekologiya O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi darslik Dilorom Yormatova (14-20bet) Toshkent-2012.
4. Prezident Shavkat Mirziyoyev chiqindilar bilan qayta ishlash tizimi va ekologik holatni yaxshilash, "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirish borasidagi videoselektor yig'ilishidagi nutqi
<https://president.uz/uz/lists/view/4955>
5. THE IMPORTANCE OF USING GAME TECHNOLOGY IN THE PROCESS OF EDUCATION A.O Kamalova Экономика и социум 82 (№ 3 (82)), 12-14

**KLASTER ASOSIDA YONDASHUV.MAKTABGACHA TA'LIM
TASHKILOTLARIDA TA'LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH
VA BOSHQARISH MEXANIZMLARI**

Abdikerimova Madina Miyatovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti*

ANNOTATSIYA

MTT da tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish va boshqarishni takomillashtirishda fan-texnika yutuqlariga asoslangan eng samarali metodlar va uning mazmun-mohiyati tarbiyachilar o'z faoliyatida afzal bilgan va ilmiy asoslangan barcha usullardan tashkil topgan tizim sifatida qaraladi. Bunda bir tomondan tarbiyachilar bilan tarbiyalanuvchilarning faoliyati mazmuni, boshqa tomondan bu tizimning o'zi pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tizimli yondashuv asosida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishdagi faoliyatlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Tizim, obyekt, subyekt, innovatsiya, nazariy-metodologik, motivlashtirish, boshqaruv strategiyasi, kommunikatsiyalar, loyiha.

АННОТАЦИЯ

Наиболее эффективными методами, основанными на научно-технических достижениях, являются методы совершенствования организации и управления педагогическими процессами в ОДО на научной основе, а его содержание рассматривается как система, состоящая из всех научно-обоснованных методов, предпочитаемых воспитателями. При этом, с одной стороны, содержание деятельности воспитателей и учащихся, с другой стороны, сама система играет важную роль в совершенствовании педагогического процесса. В данной статье речь пойдет об организации и управлении педагогическими процессами в дошкольных образовательных учреждениях на основе системного подхода.

Ключевые слова: система, объект, субъект, инновация, теоретикометодологическая, мотивация, стратегия управления, коммуникации, проект.

KIRISH

Pedagogik jarayonlarda tarbiyachilar bilan tarbiyalanuvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, ya'ni subyekt-subyekt munosabatlarini shakllantirish o'zaro ta'sir jarayonida amalga oshiriladi va mazkur jarayonda o'zaro ta'sir etish madaniyati

shakllanib, rivojlanib boradi. O‘zaro ta‘sir etish madaniyatining rivojlanishi ta‘limiy muhitda innovatsion o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Pedagogik jarayonlarda innovatsiyalar o‘zaro ta‘sir madaniyatining eng muhim va asosiy vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘lib, ular innovatsion jarayonlarda nafaqat o‘zining tavsifi va xususiyatlari bilan, balki pedagogik jarayonlarni takomillashtirishning eng muhim omillari sifatida ham belgilanadi. Bu o‘z navbatida innovatsiyalarning sifatini va ahamiyatligini belgilash bilan bir qatorda, vaziyatlarga ko‘ra ularni tatbiq etish vaqtlarini ham oldindan belgilaydi.

O‘zaro ta‘sir madaniyati umumiy ijtimoiy madaniyatning tashkil etuvchi komponenti sifatida ma‘lum bir ijtimoiy madaniyat kontekstida tushunchalar, shaxslararo munosabatlar va o‘zaro ta‘sir natijasida shakllanadi va unda qator kattaliklar – an‘anaviylik, dolzarblik darajasi, motivlashtirish tizimi, rahbarlik uslublari, tashkiliy muhitning sifati, kommunikatsiyalar, personalni boshqarish, boshqaruv strategiyasi, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning kasbiy hamda shaxsiy madaniyati rasmiy jihatdan namoyon bo‘ladi. O‘zaro ta‘sir madaniyatining an‘anaviyligi milliy-tarixiy ijtimoiy madaniyat bilan pedagogikaning o‘zaro bog‘liqligiga asoslanuvchi umumtaraqqiy va milliy ta‘lim-tarbiya madaniyatining pedagogik tizimda barqaror namoyon bo‘lishi, uning dolzarbligini ta‘limiy muhitda qulay vaziyatlarning vujudga kelishi sifatida va ijtimoiy ehtiyojlarga mos kelishi bilan belgilanadi. Ta‘limiy muhitning sifati uning holatining milliy-madaniy namunalar bilan mos kelishini hamda pedagogik jarayonning samaradorlik darajasi va subyektlar (tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar)ning imkoniyat darajasini belgilaydi.

Ya‘ni, vujudga kelayotgan vaziyatlarni ta‘limiy muhitning asosiy tashkil etuvchi elementlari bilan muvofiqlashtirish o‘zaro ta‘sir madaniyatining asosiy ko‘rsatkichi sifatida xizmat qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Pedagogik jarayonlarni takomillashtirish vositalarining nazariy-metodologik asoslari pedagogik jarayonlarning yangi shaklini vujudga keltiruvchi, ta‘limning tarkibiy tuzilishining sifatlarini belgilovchi yangi g‘oyalarni hisoblanadi. Shunga ko‘ra, MTT tarbiyachilarining pedagogik jarayonlarni takomillashtirishga ta‘sir ko‘rsatuvchi vositalarini tavsiflovchi integrativ xususiyatlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- innovatsion tartibda faoliyat ko‘rsatishni tashkil etishning umumiy tamoyillari;
- pedagogik jarayonlarni rivojlantirish va takomillashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan g‘oyalarning mavjudligi;
- ijtimoiy organizm sifatida jamoani rivojlantirish va tarbiyalanuvchi – ixtirochilar jamoasini vujudga keltirish bo‘yicha tashkiliy-metodik faoliyat;

□ yangi tarkibiy tuzilishga ega va mazmunan rivojlantirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish asosida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish;

□ pedagogik jarayon subyektlarining ijodiy qobiliyatlarini psixologikpedagogik jihatdan rivojlantirish;

□ pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda subyektlarning individualpsixologik xususiyatlarini hisobga olish;

□ yagona ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirish va rivojlantirish uchun o'zaro birikkan tarbiyalanuvchi, tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligini vujudga keltirish.

Bunday hollarda MTT tarbiyachilari pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish funkstiyalari bilan bir qatorda, boshqaruvchi, tarbiyachi va tadqiqotchi funksiyalarini ham bajarishi zarur. Chunki pedagogik jarayonlarni takomillashtirish asosida ko'zlangan natijalarga erishishda, eng avvalo, pedagogik jarayonlarda vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni o'rganish va tahlil qilish va ularni bartaraf etishda bajarilishi zarur bo'lgan vazifalarni, maqsadni aniqlash, shuningdek, pedagogik jarayon subyektlaridan biri hisoblanayotgan tarbiyalanuvchilarning imkoniyati va ehtiyojlarini inobatga olish zarur.

Pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda innovatsiyalarni pedagogik jarayon subyektlarining harakatlanishi va faolligini ta'minlovchi hamda maqsadga yo'naltirilgan ijodiy, sifatiy o'zgarishlar jarayonini vujudga keltiruvchi vosita sifatida belgilash mumkin. Boshqacha qilib aytganda, innovatsiya eskilikning yangilik bilan o'zaro o'rin almashinishini ta'minlovchi vosita deb aytishimiz mumkin.

Innovatsiya tushunchasi tadqiqotlarda "yangilik kiritish" tushunchasi sifatida ko'rib chiqiladi, "innovastion jarayon" tushunchasi esa yangilik yaratish va ularni o'zlashtirish hamda ta'lim muassasasi amaliyotida samarali qo'llash jarayoni sifatida ifodalanadi.

Demak, pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda innovatsiya (yangilik kiritish) –maqsadga yo'naltirilgan o'zgartirishlar vositasi, innovastion jarayon – pedagogik jarayonlarga yoki pedagogik faoliyatga o'zgartirishlar (yangilik) kiritish vositasi deb aytishimiz mumkin.

Bizning fikrimizcha, bu jarayonda quyidagi qator vazifalar pedagogik jarayonlarni takomillashtirish, yangiliklar kiritishni amalga oshirishda pedagogik innovatsiyalarni samaradorligining asosiy shartlari hisoblanadi:

–ta'lim tashkiloti jamoasi uchun yangilik kiritishning dolzarbligi mavjud muammolarni uzil-kesil hal qilish va pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlashning asosiy omillari sifatida belgilanishi;

–tanlangan innovatsion vositalarni ta'lim tashkilotining imkoniyatlariga mos kelishi;

- innovatsiyalarning to‘la ilmiy asoslanganligi;
- innovatsion jarayonlarning ahamiyatliligi va tizimliliigi;
- yangilik yaratuvchi va undan foydalanuvchilarning shaxsiy-individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish;
- innovatsiyalarning ahamiyatini anglash har bir subyektning yuqori darajadagi mas‘uliyati hamda javobgarligini ifodalashi;
- innovatsion jarayonlarda tavakkalchilikni minimal darajada bo‘lishi uchun yetarli shart-sharoitlar yaratish zaruriyati;
- tavakkalchilik darajasini tushunish va ularning asoslanganligi zaruriyati;
- ta‘lim mazmunida, pedagogik loyihalarda o‘zgartirishlar hamda rivojlanish tamoyillarining o‘z ifodasini topishi.

MTTda pedagogik jarayonlarni innovatsion yondashuv asosida takomillashtirishga obyektiv va subyektiv omillar sabab bo‘ladi.

Obyektiv omillarga davlatning yangi ta‘lim siyosati, ta‘lim sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlar, ta‘lim tashkilotlarining innovatsion faoliyat yo‘nalishidagi tajribalarini kiritishimiz mumkin.

Subyektiv omillarga ijtimoiy-hududiy ehtiyoj hamda ta‘lim tashkilotlari faoliyatining rivojlanish jarayoni, tarbiyachilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini va ta‘lim tashkiloti ilmiy-pedagogik salohiyatining rivojlanishi.

Pedagogik jarayonlarni takomillashtirish ilg‘or pedagogik texnologiyalarni aniqlash va tatbiq etish muammolarini vujudga keltiradi va bular subyekt-subyekt munosabatlariga asoslanadi, bu munosabatlar shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari va sifatlarini anglashga yo‘naltirilgan umumiy rivojlanish shartlarini belgilovchi asoslar hisoblanadi.

Pedagogik jarayonlarni takomillashtirish yo‘nalishida amalga oshirilgan ishlarning samaradorligini aniqlash pedagogik jarayon subyektlari faoliyatini obyektiv baholashni talab etadi va bunga quyidagilar misol bo‘ladi:

- pedagogik jamoaning kasbiy mahoratini o‘shishi;
- jamoada barcha uchun qulay ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga kelishi hamda uning mustahkam va ijobiy xususiyatlari;
- pedagogik jarayonlarni takomillashtirish va rivojlantirishga subyektlar moyilligi va jamoaning tayyorgarligi;
- ilmiy va ilmiy-metodik salohiyatni o‘shishiga jamoadagi moyillik;
- tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar o‘rtasida axborotlar almashinuvi sifatining o‘shishi;
- uzluksiz ta‘lim tizimining navbatdagi bosqichlarida o‘qishni davom ettirishlari uchun tarbiyalanuvchilarni tayyorlash darajasi va ta‘lim muassasasida yaratilayotgan shart-sharoitlar sifati;
- umumiy maqsadlarning mavjudligi va manfaatlar uyg‘unlashuvi;

–innovatsion jarayonlarda tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning samarali ishtirokini ta'minlovchi chora-tadbirlarning mavjudligi.

MTTda tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda qulay ta'limiy muhitni shakllantirish uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratishda tarbiyalanuvchilarning ehtiyojlari va imkoniyatlarini o'rganish asosida ularning faolligini rivojlantirish zarur bo'lib, ularning faolligini ta'minlashda motivlashtirish pedagogik jarayonlarni takomillashtirish vositalaridan biri sifatida maydonga chiqadi.

Amerikalik psixolog A. Maslou nazariyasi bo'yicha barcha ehtiyojlarni qat'iy iyerarxiya strukturasi bo'yicha joylashtirish mumkin. U quyi darajadagi ehtiyojlarni qondirishni talab qiladi, o'z navbatida inson xulqiga ta'sir ko'rsatadi, yuqori darajadagi ehtiyojlar esa asta-sekin ta'sir ko'rsatadi.

Maslou inson hayotidagi mavjud ehtiyojlardan beshta asosiylarini ajratib ko'rsatadi. Birlamchi ehtiyojlar – bu insonning hayotiy faoliyatini ta'minlash uchun zarur bo'lgan ehtiyojlar. A.Maslouning fikricha, inson, eng avvalo ana shu ehtiyojlarini qondirish uchun ishlaydi. Birlamchi ehtiyojlar hisoblangan oziq-ovqatga, kiyim-kechakka, uy-joyga, uyquga bo'lgan ehtiyoj qondirilsa, boshqa darajadagi ehtiyojlar ham asta-sekin ahamiyat kasb etib boradi.

Yuqorida aytganimizdek, birlamchi ehtiyojlar qondirilgach, boshqa zaruriyatlar kishilarni yuqori darajadagi ehtiyojlarga qarab harakat qilishga majbur qiladi. Lekin, insonning barcha ehtiyojlarni hech qachon to'la-to'kis qondirish imkoniyati bo'lmaydi. Shu sababli ehtiyojlarga asoslangan motivlashtirish jarayoni mavjuddir.

Mak Klelland nazariyasida asosiy e'tibor yuqori darajadagi ehtiyojlarga qaratiladi, ularga hokimiyat, muvaffaqiyat, mansublik kiradi. Hokimiyat ehtiyoji – boshqa odamlarga ta'sir ko'rsatishga xohish, bu albatta hokimiyatga intilish emas, balki o'z ta'sirini ko'rsatish ehtiyoji. Muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj ma'lum bir vazifani muvaffaqiyat bilan bajarish orqali amalga oshiriladi.

Mansublik ehtiyoji Maslou nazariyasiga o'xshash bo'lib birga ishlaydigan xodimlar, tanishlar huzurida bo'lishi, do'stona munosabatlar o'rnatishdan manfaatdorlikni ifodalaydi.

Frederik Gertsbergning motivlashtirish nazariyasi boisiy tozalanish (motivastionnaya gigiena) deb yuritilib, uning asosida qoniqish keltiruvchi mehnat ruhiy sog'lom bo'lishga ham hamkorlik ko'rsatadi degan fikr yotadi.

Agar ish joyi iflos, qorong'i, ko'rimsiz bo'lsa bu mehnatga intilishni kamaytiradi. Agar ish joyi toza, ergonometrik nuqtai nazardan benuqson bo'lsa, mehnatga aniq ifodalangan motivlar paydo bo'ladi. Gertsberg bu omillarni "gigienik" omillarga oid deb hisoblaydi.

Motivlashtirishda amerikalik psixolog V.Vrum tomonidan 1964 yilda ishlab chiqilgan kutish nazariyasi ham muhim ahamiyat kasb etib, mehnatning natijasini kutish, ya'ni mehnat xarajatlari bilan olingan natija o'rtasidagi farqni, foydani kutish,

natija bilan rag‘batlantirish o‘rtasidagi farqni kutish, bu yerda rag‘batlantirish mehnat natijasidan qoniqish yoki qoniqmaslikni bildiradi. Ya’ni, kutilgan natijaga erishish motivlashtirishning holatini belgilaydi, rahbarlar tomonidan mehnati natijalariga ko‘ra xodimlarning o‘z vaqtida rag‘batlantirilib borishi motivlashtirishni kuchaytiradi va h.k. Umuman olganda ta’lim tashkilotlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarda motivlashtirish subyektlarning (tarbiyachilar, tarbiyalanuvchilar) mazkur jarayonlarda keng miqyosda ishtirok etishiga asoslangan bo‘lib, uni qo‘llash orqali sog‘lom ijtimoiy-ruhiy muhit yaratiladi. Bunda ijtimoiy-psixologik metodlar mehnat faolligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, u subyektlarning ma’naviy va ijtimoiy xulqiga ta’sir etish orqali amalga oshiriladi.

Psixologik adabiyotlarda motivlashtirish keng ma’noda inson hayotining (uning xulq-atvori, faoliyatining) murakkab, ko‘p qirrali boshqaruvchisi deb keltiriladi. Tarbiyalanuvchilar faoliyati turli motivlar yordamida boshqarilishi mumkin. Motivlar yordamida irodaviy hatti-harakatlarni vujudga keltiruvchi va faoliyatni muvofiqlashtiruvchi ta’sir samarali hisoblanib, faoliyat natijalarining samaradorligi motivlarning xususiyatiga bog‘liq bo‘ladi, bu o‘z navbatida motivlashtirish jarayonining samaradorligini ifodalaydi.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarga asoslanib aytish mumkinki, pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda motivlashtirish bu pedagogik jarayon samaradorligini ta’minlash yo‘nalishidagi mavjud ehtiyojlardan kelib chiqib, tarbiyalanuvchi faoliyatini psixologik ta’sir etish yo‘llari bilan maqsadga muvofiq yo‘naltirishdir. Motivlashtirish jarayonida pedagogik jarayon subyektlari ehtiyojlari yoki ularning umumiy manfaatlarini ifodalovchi ehtiyojlarni inobatga olish zarur hisoblanadi, chunki motivlashtirish ehtiyojlarning qondirilishi asosida amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonlarda motivlashtirish ijtimoiy amaliyot va ta’lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, subyektlarning qiziqishlarini, egallayotgan bilim, ko‘nikma va malakalarini tahlil qilish orqali ularning faolligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Mavjud ehtiyojlarni o‘rganish asosida tarbiyalanuvchilar faolligini ta’minlashga va rivojlantirishga, ya’ni o‘qish, o‘rganish va bilim olishga yo‘naltiruvchi motivlarni shakllantirish pedagogik jarayonlarda subyektlar faolligini ta’minlash va rivojlantirishga xizmat qilishi bilan bir qatorda, ularni jismoniy yoki aqliy mehnatga, shuningdek, dam olish, bilim olish, hunar o‘rganish, umuman olganda yashash uchun kurashishga chorlaydi.

Motivlashtirishning samaradorligi pedagogik jarayonlarda erishish mumkin bo‘lgan natijalar bilan erishilgan natija o‘rtasidagi mutanosiblikni ifodalab, pedagogik jarayonlarni takomillashtirish va samaradorlikka erishish uchun quyidagi shartlarning bajarilish zaruriyatini belgilaydi:

- tarbiyalanuvchilarning boshlang‘ich tushunchalariga ilmiy yondashish;
- pedagogik jarayonlarda motivlarning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish;

- tarbiyalanuvchilarda bilim olishga bo‘lgan ijobiy motivlarni shakllantirish; – pedagogik jarayonlarda subyektlar faolligini ta‘minlash uchun qulay vaziyatlarni vujudga keltiruvchi ijodiy muhitni tashkil etish;
- pedagogik jarayonlar komponentlarining o‘zaro bog‘liqligi va aloqadorligini inobatga olish;
- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga innovatsion tuzilishga ega bo‘lgan murakkab pedagogik tizim sifatida yondashish;
- pedagogik jarayonlarda tarbiyalanuvchilar faolligini ta‘minlovchi, tanqidiy va tahliliy fikrlashga undovchi reflektiv yondashuvni joriy etish;
- pedagogik jarayonlarda shaxsga yo‘naltirilgan ta‘sirning o‘ziga xos xususiyatlarini hamda tarbiyalanuvchilarning reflektiv faoliyatining ahamiyatini inobatga olish.

MTTda pedagogik jarayonlarni tashkil etish, boshqarish va takomillashtirishda alohida e‘tibor qaratilishi zarur bo‘lgan omillardan biri pedagogik jarayonlar samaradorligining motivlashtirishga bog‘liqligi bo‘lib, motivlashtirish pedagogik jarayonlarni takomillashtirish va samaradorligini ta‘minlashda subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirish, ularning faolligini ta‘minlash va rivojlantirish vositasi sifatida zarur. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish, boshqarish va ularning samaradorligini ta‘minlashda axborotlar bilan ishlash va ularning yangiligi va ishonchligini ta‘minlash o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayonlar to‘g‘risidagi hamda tarbiyalanuvchilarning tasavvuri, boshlang‘ich tushunchalari, ularning dunyoqarashi, ehtiyoji va yashash sharoitlari bo‘yicha axborotlar to‘plash va ularni chuqur o‘rganish, tahlil qilish hamda obyektiv baholash tarbiyachilarning eng asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirish asosida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish va rivojlantirish yo‘llari, tarbiyalanuvchilarda ijobiy motivlarni shakllantirish va rivojlantirish omillari va vositalari aniqlanadi hamda samaradorlik ta‘minlanadi.

Axborot – pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda, shuningdek mazkur jarayon subyektlari hisoblangan tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirishda, pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish hamda samaradorligini oshirishda o‘ziga xos, turli xil yangiliklarni o‘z ichiga olgan ma‘lumot va xabarlardan iborat bo‘lib, yangi, ishonchli va zarur axborotlar pedagogik jarayon subyektlari faoliyatini muvofiqlashtirishda o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Axborotlar bilan ishlash – turli ma‘lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va uzatishdan iborat bo‘lib, pedagogik jarayonlar subyektlari faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonida qo‘llaniladi. Bu jarayonda pedagogik jarayon tashkilotchilari hisoblangan rahbarlar va tarbiyachilar kelib tushayotgan asosiy ma‘lumotlarning generatori sifatida

faoliyat ko'rsatadi va ular uchun asosiy vosita axborotlar bo'lib, ular asosida pedagogik jarayon subyektlari faoliyati muvofiqlashtirib boriladi.

XULOSA

Axborotlar bilan ishlash tarbiyachilar bilan tarbiyalanuvchilar o'rtasidagi shaxsiy va texnologik axborotlar almashuvini tashkil etadi. Uning asosiy xususiyati tarbiyachilar tomonidan tarbiyalanuvchilarning faoliyatini muvofiqlashtirish, pedagogik jarayonlarda shaxsga yo'naltirilgan ta'sirni vujudga keltirish asosida ularning faolligini ta'minlash, tarbiyalanuvchilarning o'z o'quv faoliyatidan va tashkil etilgan pedagogik jarayonlarda yaratilgan shart-sharoitlardan qoniqish xosil qilishlari uchun ularda qiziqishlar vujudga keltirish bilan belgilanib, bu xususiyat tarbiyachilarning o'qitish funkstiyalari bilan bir qatorda, axborotlar bilan ishlash funksiyasining ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'ladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tizimli yondashuv asosida pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarish samaradorligiga erishish uchun pedagogik faoliyat subyektlarining yangi va zamonaviy axborotlar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish va tarbiyalanuvchilarni ta'limiy va tarbiyaviy jihatdan motivlashtirishdan iborat .

REFERENCES

1. Turg'unov S.T., L.A. Maqsudova, H.M. Tojiboyeva, G.M. Nazirova, M.A.Umaraliyeva Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari Toshkent 2014 122 bet
2. Djuraeva B.R., Tojiboeva H.M., Nazirova G.M. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari Toshkent, - O'zPFITI. – 2015. 112 bet.
3. Djuraeva B.R., Umarova X.A., Tojiboeva H.M., Nazirova G.M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini takomillashtirishning pedagogik tizimi monografiya Toshkent, Real print. – 2017. 160 bet.

TALABALARDA KREATIVLIKNI BAHOLASH

Malika Jo'rayeva Ikromjon qizi

*Nizomiy nomidagi TDPU, Pedagogika va psixologiya fakulteti
Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi II bosqich magistranti*

Annotatsiya: Kreativlik nima? Kreativlikni baholash mumkinmi? Agar shunday bo'lsa, qanday qilib? Xuddi shu va shu kabi savollarga javob topish maqsadida olib borilgan ilmi izlanishlar natijasida mazkur maqola vujudga keldi. Ta'limdagi ijodkorlikka yondashuvlar haqida ham maqolada fikr-mulohazalar yuriladi.

Kalit so'z va iboralar: kreativlik, kreativlikni baholash, ta'limda ijodkorlik, talaba, kreativ yondashuv.

Аннотация: Что такое творчество? Можно ли оценить творчество? Если да, то как? Эта статья создана в результате научных исследований с целью поиска ответов на одни и те же и похожие вопросы. В статье также комментируются подходы к творчеству в образовании.

Ключевые слова и фразы: креативность, оценка креативности, креативность в образовании, студент, творческий подход.

Abstract: What is creativity? Can creativity be assessed? If so, how? This article was created as a result of scientific research to find answers to the same and similar questions. The article also comments on approaches to creativity in education.

Key words and phrases: creativity, assessment of creativity, creativity in education, student, creative approach.

KIRISH

Ta'lim sohasi haqida so'z yuritganda uning ishtirokchilarida kreativlikning mavjud ekani yoxud rivojlantirish masalasi, bundan tashqari kreativlikni baholash mavzusi borasida suhbat qurilsa, suhbat muqarrar ravishda yuqorida ta'kidlangani singari muhim savollarga aylanadi. Bu masalalarda ko'pgina odamlar baholash, xususan, standartlashtirilgan baholash haqida kuchli fikrga ega ekanliklariga guvoh bo'lish mumkin. Hamda aksariyati kreativlikni shu tarzda o'lchash mumkinmi yoki kerakmi degan bir xil darajadagi kuchli fikrning egalari ekanliklarini ham namoyon etadilar.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Annotatsiyada berilgan savollarga aniqlik kiritish maqsadida alohida vaqt ajratish muhim ekaniga amin bo'lindi. Savollarga oddiygina «ha» yoki «yo'q» deb javob bermoqlikdan ko'ra, mavzuni yanada munozaraga aylantirish — yanada nozikroq diaologga imkon beruvchi savollarni berish pedagogika va psixologiyada ta'lim beruvchi va oluvchilar uchun ham qiziqarli ham foydali bo'lishi mumkin deb

qaraldi. Masalan: Baholash deganda aynan nima nazarda tutiladi? Kreativlikning ba'zi jihatlari bormi, boshqalarga nisbatan baholashga ko'proq moyil bo'ladimi? Kreativlik kabi konstruksiyaga ko'proq va kamroq mos keladigan kuzatish, hujjatlashtirish va o'lchash uchun muayyan yondashuvlar bormi? Baholashning ba'zi yondashuvlari ta'lim oluvchilarda kreativlikni rivojlantirishga yordam bera oladimi? Nima uchun?

Bugungi kunda dunyo bo'ylab trendlar doimiy ravishda va juda tezkorlik bilan o'zgarib turishi sir emas. Bu trendlar ta'limga, o'qishga, o'rganishga, ishga kirish jarayoniga va albatta, butun jamiyatning hayotiga ta'sir o'tkazmay qolmaydi. XXI asrda yuqori sur'atda rivojlangan va juda ko'plab an'analarning o'zgarishiga sabab bo'lib kelayotgan trend bu — kreativlik bo'ladi.

Kreativlik! Ha, bu shunchaki bir qobiliyat-ku deb aytish mumkin. Ammo ham nazariy ham amaliy va bu boradagi olib borilgan tadqiqot natijalarini o'rganish asosidagi bilimlarga suyanib, quyida faktlar bilan kreativlik nega eng muhim omillardan biriga aylanayotgani haqida kengroq mushohada olib boriladi.

Avvalo, kreativlik aslida nima ekaniga javob berib o'tish lozim.

Kreativlik – bu qaysidir ma'noda yangi va foydali biror bir narsaning yaratilishiga hissa qo'shadigan fenomen. Boshqacha qilib aytganda, yangi mavhum biror narsa (asar, musiqa, idea yoki start-up) yoki jismoniy biror kashfiyot (mashina, qurilma yoki robot)lar yaratilishi uchun eng kerakli vosita bu *kreativlik*dir.

TADQIQOT NATIJALARI

Endi kreativlikni baholash masalasiga kelinsa, bunda nega «Kreativlikni baholash» g'oyasi bilan shug'ullanish juda qiyin? Nega ko'pchilik uchun bu so'zlarning birikmasi hayratlanarli qarama-qarshilik sifatida qayd etiladi? Baholash va kreativlikni amalda birlashtirishda qiyinchilikka duch kelishning sabablaridan bir sifatida kreativlik va baholashning aqliy modellari bir-biriga mos kelmaydi deb ko'rsatish mumkin.

KREATIVLIKNI BAHOLASH

Kreativlikni baholash natijasini qayd etish uchun tanlab olingan respondentlar bilan «Kreativlikni baholash» so'rovnoma o'tqazildi. Ta'kidlovchi eksperiment so'rovnoma natijalarining ko'rsatishicha respondentlarning 13% ida kreativlikning quyi darajasi qayd qilindi. Ya'ni, ularda ijodiylik, mustaqillik, nostandart munosabat, orginallik, egiluvchanlik past darajada ekanligini kuzatish mumkin. Respondentlarning 50 %i esa o'rta daraja va 37 % i yuqori darajani namoyon qildilar. O'rta darajani ko'rsatgan ko'rsatkichlarga sabab bo'lgan talabalarda kreativlik, muammoga nostandart munosabat, kreativ munosabat, ijodiy nodatiy yondashish ko'nikmalari o'rtacha darajada ekanligidan pedagogik jarayonda ularning nisbatan faol, mazmunli ishtorok etishlarini ko'rish mumkin.

Yuqori darajani ko'rsatgan respondentlarda faollik, tashabbuskorlik, tashkilotchilik, original fikrlash, muloqotchanlik, fikrlarining egiluvchanligini alohida ta'kidlash lozim.

MUHOKAMA

Kreativlik va baholash singari muayyan masalalar uchun talabalarning madaniy modellari ularni aql va amaliyotda qanday birlashtira olishiga ta'sir qiladi.

Tadqiqot mobaynida yuqori natijani qo'lga kiritish maqsadida qo'llanilgan metodlar va so'rovnomalar talabalarning madaniy modellarini ham o'rganib, aql va amaliyot birligini hosil qilish edi.

Oliy ta'lim muassasalarida tahsil oluvchi talabalar hamda talabalar jamoasining kreativlik darajasini baholash tashkil qilinadigan dars mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etishda ham o'zini namoyon etadi.

XULOSA

Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar hamda ularga bilim berayotgan o'qituvchilar faoliyatini kuzatish, ular bilan olib borilgan suhbatlar, o'tkazilgan so'rovnomalar natijasida talabalarda kreativ yondashish, kreativ munosabat bildira olish, kreativ qobiliyat ko'nikmalari, tadqiqotchilik ko'nikmalari hamda ularni rivojlantirishning ma'lum bosqichli texnologiyasining ishlab chiqilishiga asos bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cramond, B. & Wang, L. (2012). The audacity of creativity assessment. In S. Hunsaker (ed.), Identification of students for gifted and talented education services: Theory and practice, pp. 337– 361. Mansfield, CT: Creative Learning Press.
2. Dewey, J. (1938/2008). The Later Works of John Dewey, Vol. 4, 1925–1953: 1929: The Quest for Certainty (Collected Works of John Dewey). Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
3. Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist*, 5, pp. 444–454.
4. Wason, P. (1983). Realism and rationality in the selection task. In J. St. B. Evans (Ed.), *Thinking and reasoning: Psychological approaches* (pp. 44–75). London: Routledge & Kegan Paul.
- Zimmerman, C. (2000). The development of scientific reasoning skills. *Developmental Review*, 20, 99–149.

INGLIZ TILIDAGA OID BILIMLARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI

Ilmiy rahbar: NDPI Ingliz tili amaliy kafedrasi o‘qituvchisi

Gapparova Mehrigon Tulqin qizi

1-kurs talabasi: Sobirova Shohina Arslon qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Ingliz tilidaga oid bilimlarni rivojlantirishning samarali yo‘llari, ularning ahamiyati haqida fikr yuritiladi va misollar orqali tushuntirib beriladi.

Tayanch tushunchalar: til, yozish ko‘nikmasi (writing), o‘qish ko‘nikmasi (reading), tinglash ko‘nikmasi (Listening), gapirish ko‘nikmasi dominant so‘z, ijobiy va salbiy bo‘yoqdorlik.

Hozirgi kunda nafaqat bizning mamlakatimizda balki boshqa mamlakatlarda ham ingliz tili eng mashhur tillardan biri hisoblanadi. Shuning uchun deyarli barcha davlatlarda ingliz tilini o‘rganishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ota-onalar ham o‘z farzandlarini ingliz tilini o‘rganishga jalb qilmoqdalar, inson qancha til o‘rgansa, o‘ziga yangi omad eshigini ochadi. Maqsadlari sari olg‘a borsa albatta buyuk inson bo‘ladi.

Bizning yurtimizda, “O‘zbekiston Respublikasi Vazifalar Mahkamasining 2013-yil 31-dekabrda “Chet tilini bilish darajasini aniqlash va malaka sertifikatlarini berish darajasini berish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”³⁵²-soniga asosan birinchi bo‘lib 2018-yilda test sinovlari o‘tkaziladi”¹. Hozirgi kunga kelib “Multi-level” test sinovlari ham o‘tkazilmoqda, buning hozirgi yoshlarga eng qulay tarafi shuki, u har oyda o‘tkaziladi. Bizning yurtimizdagi fuqarolar orasida chet elga borib bilimni oshirib kelganlar soni ortib bormoqda. Bu esa albatta yurtimiz rivojiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Aytish joizki, yurtimizda bunday sertifikat olganlar soni oshib bormoqda. Hozirgi kunda bolalarni yosh paytidan ingliz tiliga qiziqishlarini oshirishmoqda. Masalan, telekanallarda ham inglizcha ko‘rsatuvlar olib boriladi. Bu esa til rivojlanishining eng samarali yo‘li hisoblanadi. “Endi esa ingliz tilini o‘rganishning samarali usullarini ko‘rib chiqamiz, bular ham 4-bosqichga bo‘linadi: tinglash ko‘nikmasi(Listening), o‘qish ko‘nikmasi (reading), yozish ko‘nikmasi (writing), gapirish ko‘nikmasi (speaking)”² “tinglash ko‘nikmasi (Listening)”ni o‘rganish uchun avvalo lug‘at kerak bo‘ldi va diqqatni bir nuqtaga jamlay olishimiz kerak.

¹ Ziyonet.uz

² Google.uz

“Tinglash ko’nikmasi (Listening)”ni oshirish uchun ko‘proq inglizcha qo‘shiq, video va dasturlarni ko‘rishimiz kerak. Keyin shu ko‘rgan, eshitgan narsalarimizni nima haqida ekanligini daftarga yozib borishimiz kerak. Keyingi bo‘lim bu albatta “o‘qish ko‘nikmasi (reading)” inglizcha o‘qigan kitoblarimizni tushunishimiz albatta bizga birinchi marta tashvish tushirishi mumkin. Buni yaxshilash uchun kitobning 1-bo‘limini ingliz tilida 2 bo‘limini esa ingliz tilida o‘qishimiz kerak. Bundan tashqari, kitobni o‘qiganimizda ovoz chiqarib o‘qishimiz kerak ya’ni, o‘zimizni ovozimizni eshita olishimiz kerak bo‘ladi, va haftada bir kunimizni o‘qish ko‘nikmasi (reading) uchun sarflashimiz maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shu orqali hammasini bajarib borsak albatta natijaga erishamiz. 3-bo‘lim “yozish ko‘nikmasi (writing)” hisoblanadi. Bunda o‘quvchilar insho yozishadi va bu ham 2 bosqichdan iborat bo‘ladi. yozish ko‘nikmasi (writing)ni oshirish uchun so‘zlarni sinonimlari bilan birga yodlagan bo‘lishimiz va bundan tashqari, ko‘proq fikrlay olishimiz kerak bo‘ladi. Biz o‘zimiz yoqtirgan va yoqtirmagan narsalarni daftarimizga yozib borish orqali writingni o‘rganishimiz mumkin va kamida 30-40 daqiqamizni “reading”ga sarflashimiz kerak albatta bu writingni endi boshlaydiganlar o‘quvchilar uchun shu tarzda biz writingni bo‘limini oshirishimiz mumkin. Ingliz tilida gapirishni yani “speaking”ni o‘rganish uchun o‘quvchilardan lug‘at boyligi talab qilinadi, qanchalik ko‘p lug‘at bilsak yani so‘zlarni sinonimlari bilan o‘rgansak gapirishimiz yanada tezlashadi. Ko‘pchilik video va inglizcha filmlar tomosha qilish gapirishni o‘rganishning eng yaxshi usullaridan biri deb hisoblanashadi. Lekin odamlar bilan ko‘rishib yuzma yuz og‘zaki muloqot qilish so‘zlashishning eng samarali va tez natijaga erishtiradigan yo‘li hisoblanadi. Masalan, agar biz sayohatga chiqqanimizda haqiqiy ingliz insonlarini ko‘rsak albatta ular bilan muloqot qilishimiz kerak. Shu yo‘l orqali biz ular so‘zlarni qanday talaffuz qilishini bilib olishimiz mumkin. Bundan tashqari ko‘chada sayr qilganimizda yoki mashinada o‘tirganimizda ham so‘zlarni inglizcha miyamizda o‘ylab o‘zimiz tarjima qilishimiz kerak va hech qachon to‘xtamay o‘z ustimizda qattiq ishlasak albatta buyuk natijalarga erishamiz. Shunday ekan inson hech qachon harakatdan to‘xtamasligi kerak .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Google.uz
2. Ziyonet.uz

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI ARALASH TA'LIM MUHITIDA INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI

Ko'makova Dilshoda Shirinqulovna

*Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti
Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistiranti*

Annotatsiya: Maqolada aralash ta'lim tushunchasi, uning rivojlanishi, hozirgi paytdagi ahamiyati hamda tutgan o'rni ko'rib chiqilgan. Shuningdek aralash ta'lim afzalliklari va yutuqlari hamda kamchiliklari keltirilgan. Ta'limda axborot texnologiyalarini ommaviy joriy etish ta'lim usullari va nazorat formati o'zgarishiga olib keladi va ta'lim tuzilmasida o'zgarishlarni talab qiladi. Bu yerda ta'lim berishning an'anaviy shakllaridan o'tish va axborot jamiyatida o'quv jarayonini tashkil etish zarurati mavjud bo'lib, bu ta'lim faoliyatida yangi ta'lim modellarining paydo bo'lishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: Blended learning, aralash ta'lim, elektron ta'lim, an'anaviy ta'lim, onlayn rejim, onlayn platforma, o'qitish shakli, onlayn o'quv materiallari, mustaqil ta'lim

Abstract: The article examines the concept of mixed education, its development, modern meaning and role. Describes the advantages and disadvantages of blended learning. The massive introduction of information technologies in education will lead to a change in teaching methods and the format of control, and will also require changes in the structure of education. A departure from traditional forms of education and organization of the educational process in the information society is necessary. This leads to the emergence of new learning models in educational activities.

Keywords: Blended learning, e-learning, traditional education, online mode, online platform, learning form, materials online learning, self-education

Respublikamiz ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar o'qitish tizimini jahon andozalariga moslashtirishni va eng samarali usullarga asoslanishni taqozo etmoqda. Elektron ta'lim jarayonini tashkillashtirish hozirgi zamon talabidir. Shuning uchun aralash ta'lim (Blended Learning) asosida ta'lim tizimi tashkil etishni yo'lga qo'yish ta'lim samaradorligini oshirishga olib kelishi shubhasiz. Bizning nazarimizda, bu borada aralash ta'lim an'anaviy va elektron ta'lim tizimida o'qitish ishlarini takomillashtirish, ommalashtirish, aralash ta'lim bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribasini chuqur o'rganish aralash ta'lim milliy modelini yaratilishiga imkon yaratadi.

Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim olishning internet texnologiyalariga asoslanganligini inobatga olgan holda, aralash ta'limni qo'llash metodikasini ishlab chiqish ahamiyatga molik masalalardan hisoblanadi.

Aralash ta'lim zamonaviy ta'limning nisbatan yangi va tobora ommalashib borayotgan shakli sanalib, onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida guruhda ta'lim olishga asoslangan o'qitish shaklidir.

Elektron ta'lim qanchalik qulay bo'lmasin, ana'anaviy ta'lim natijasida olinadigan nutq va ijtimoiy-madaniy ko'nikmalarning rivojlanish darajasini bera olmaydi. Shunga qaramay elektron ta'lim an'anaviy ta'limga nisbatan samarali natija bermoqda. Buning natijasida an'anaviy ta'limning elektron ta'lim bilan birgalikdagi, ya'ni aralashgan holdagi turi samarali natija berishi yaqqol ko'rinmoqda. Aralash ta'lim an'anaviy, masofaviy va ineraktiv ta'limning

birgalikda olib borilishidir. An'anaviy ta'lim insonlarda muloqot qobiliyatini rivojlantirib, ijtimoiylashtirsa, elektron ta'lim bilim olish jarayonini tezlashtiradi.

O'quv jarayoni odamlarning ehtiyojlariga mos keladigan va o'z shaklida mobil telefonga ega bo'lgan zamonaviy modelga o'tishni talab qilmoqda. Ushbu model sizga ta'lim jarayonini takomillashtirish va bir vaqtning o'zida bir nechta muhim masalalarni hal qilish imkonini beradi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi turli sohalarda aralash ta'limni rivojlantirish va qo'llashga yordam beradi.

O'quv jarayonida AKTning vazifasi ma'ruzalar, videolar, taqdimotlar va hokazolarni uzatish va saqlash hisoblanadi. Aralash ta'limda ushbu funksiyalar o'quv jarayonida o'qituvchilar va talabalar o'rtasida o'zaro muloqot va shu muloqotni amalga oshirishga qaratilgan. Muloqot texnologiya orqali qo'llab-quvvatlanadi: suhbatlar, bloglar, videokonferentsiya, Skype va boshqalar.

AKT orqali ta'lim va aralash ta'lim o'rtasidagi farqning oxirgi mezonlari o'quv jarayonida o'qituvchining roli hisoblanadi. Avvalo, ta'lim jarayonida o'qituvchining o'rni axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi bilan o'zgarib borayotganini aytish kerak. Bu endi klassik o'qituvchi emas, balki ta'lim muhiti bo'yicha yo'naltiruvchi yoki maslahatchidir. Aralash ta'limda o'qituvchining o'rni o'quv jarayonini tashkil etuvchi bo'lib, o'qituvchi talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etadi va qo'llabquvvatlaydi.

Blended learning (Aralash ta'lim) - bu kompyuter grafikasi, audio va video, interfaol elementlar va boshqalar kabi maxsus axborot texnologiyalaridan

foydalanadigan elektron o'qitish elementlari bilan sinfda o'qitishning an'anaviy shakllarining kombinatsiyasi.

Blended learning - onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida guruhda ta'lim olishga asoslangan o'qitish shakli. Ushbu shakldagi o'qitish jarayonida talaba mustaqil ta'lim oladi, ammo ayni vaqtda unga guruh va o'qituvchi tomonidan yordam ko'rsatiladi.

Guruhli mashg'ulotlar davomida aralash o'qitish "blended learning"ning qo'llanilishi tufayli har bir talaba o'quv materiallarini o'zlashtirish borasida o'zida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni namoyon etgan holda muloqot ko'nikmalarini o'zlashtirib boradi, o'tilgan materiallarni takrorlaydi va yangi mavzuni o'rganishga tayyorlanadi. Aralash ta'lim ko'p holatlarda topshiriqlarga tayanadi va asosiy, muhim ma'lumotlar negizida tashkil etiladi, qo'shimcha materiallar esa talabaga onlayn platforma orqali uzatib beriladi. Talaba mustaqil ta'lim olar ekan, guruhning boshqa a'zolari bilan onlayn rejimda tashkil etilayotgan muhokamada ishtirok etish orqali hamkorlik qiladi. Auditoriyada va onlayn rejimda tashkil etilayotgan mashg'ulotlar vaqt miqdori bo'yicha o'zaro mos kelishi turlicha o'zgarib turishi mumkin. Ta'limning turli bosqichlarida masofaviy va mustaqil ta'lim samarali ravishda qorishtirib yuboriladi.

Blended learning metodik yutuqlari va afzalliklariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Dars jadvalining qulayligi. O'quvchi o'ziga ma'qul bo'lgan vaqtda o'quv jarayoniga qatnashishi mumkin.
- Qulay foydalanish manzillari. O'quvchi internet kafe, uy, mexmonxona, ish joyida va boshqa joylardan o'quv jarayoniga qatnashishi mumkin.
- Qulay o'qish tempi. Ta'lim o'quvchilarning yangi bilimlarni tushunishi tempida o'tkaziladi.
- Qulay o'quv reja. O'quv rejani talabalarga individual va davlat ta'lim talablariga mos holatda tashkil qilish mumkin.
- Ma'lumotlar bazasini to'planishi. Oldingi o'qigan talabalar bilimlarini to'plash va undan foydalanish imkoniyati.
- Kurgazmali qulayliklar. Multimediya imkoniyatlaridan to'lik foydalanish imkoniyati.
- Malakali o'qituvchilarni tanlab ta'lim jarayoniga jalb qilish.
- O'quv resurslaridan kuniga 24 soat foydalanish imkoni.
- Ta'lim harajatlarini nisbatan kamligi.

Ammo masofaviy ta'limning salbiy tomonlari ham borligi haqida aytish lozim. Ularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

• O'qituvchi bilan jonli muloqotning yo'qligi. Ushbu sababdan talabalar asosan virtual holatdagi ta'lim turida emas, balki oddiy (kunduzgi va sirtqi) ta'lim turlarida o'qish istagida bo'lishadi.

• Davlat masofaviy ta'lim standartlari yo'qligi va natijada davlat nusxasidagi diplom berilmasligi. Shu sababdan ko'pgina masofaviy ta'lim kurslari bitiruvchilariga faqat ushbu kursni bitirganligi haqida sertifikat yoki guvoxonmalar berishadi.

• Virtual muhit va texnika ta'minot bilan bog'liqligi. Masofaviy ta'lim internet borligi, undan foydalanish narxi, tezligi va servislar mavjudligiga, maxsus kommunikatsion texnikalar mavjudligi va ular ishlashiga taalluqli.

• O'quv vositalaridan samarasiz foydalanish resurslarning isrof qilinishiga olib kelishi mumkinligi.

• Talabalar texnologiya haqida asosiy bilimga ega bo'lishlari va o'rganish istagi bo'lishi kerakligi.

• Yuqori texnologiyalar texnik xizmat ko'rsatishda ancha qimmatligi.

Masofaviy ta'lim nuqtai nazaridan aralash ta'lim o'quv jarayonini amalga oshirishda ko'proq moslashuvchanlikni (erkinlikni) ta'minlaydi. Moslashuvchanlik o'quv jarayonining bir necha jihatlarini o'z ichiga oladi. Birinchidan, o'qituvchi o'quv materiallarini taqdim etishda ko'proq erkinlikka ega. Endi u dars paytida barcha materiallarni tarqatishga majbur emas. O'qituvchi barcha materiallarni ikkiga ajratish imkoniyatiga ega, aytaylik, birini dars davomida berish uchun, boshqasini esa talabalar tarmoqdagi mustaqil ish yoki Internetdagi boshqa manbalar orqali olishlari uchun. Ikkinchidan, aralashtirilgan ta'lim o'qituvchilarga monitoring va baholashda ko'proq moslashuvchanlik va erkinlikni beradi. O'qituvchi onlayn test, post topshiriqlari, testlarni va hatto semestr oxirida yakuniy testni o'tkazish imkoniyatiga ega. Bunday imkoniyat o'qituvchi uchun ham talabalar uchun ham qulay. O'qituvchi o'quvchilarning faoliyatini baholashga ko'proq vaqt ajratadi va talabalar o'zlarining topshiriqlari bo'yicha istalgan joydan, darsga kelmasdan ishlashlari mumkin. Aralashtirilgan ta'lim jarayonida o'qituvchilar xatti-harakatlarni nazorat qila olmaydilar va bunday qilmasliklari kerak.

Hozirgi kunda axborot eng asosiy ishlab chiqaruvchi resurslardan biriga, iqtisodiyot va umuman jamiyatning rivojlanish poydevoriga aylanmoqda. Yangi axborot kommunikatsion texnologiyalar hozirgi kunda eng dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda, sababi har bir sohani o'rganish, izlanish va tajriba ortirish uchun turli usullardan foydalanish kerak bo'ladi. Shuning ushun yangi axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Respublikamizda olib borilayotgan islohatlarning tarkibida yuqori malakali mutaxassislarning roli benihoya kattadir. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Ertangi kun yangicha fikrlay oladigan zamonaviy bilimga ega bo'lgan yuksak malakali mutaxassislarni talab etadi". Shu sababli xalqimizning boy intellektual merosi va

umumbashariy qadriyatlari, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalar asosida yuksak mutaxassislar tayyorlash tizimi ishlab chiqildi va jadal sur'atlar bilan hayotga tadbiq etilmoqda.

O'zbekistonda o'qitish texnologiyalari zamonaviylashtirish, jadallashtirish iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarga qaraganda yanada dolzarb ahamiyatga ega.

Chunki hozirgi kunda milliy ta'lim tizimining salohiyati tizimli rivojlanishinig yanada yuqori pog'onasiga ko'tarilmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, elektron ta'lim jarayonini tashkillashtirish hozirgi zamon talabidir. Shuning uchun blended learning (aralash ta'lim) asosida ta'lim tizimi tashkil etishni yo'lga qo'yish ta'lim samaradorligini oshirishga olib kelishi shubhasiz. Bizning nazarimizda, bu borada aralash ta'lim ananaviy va masofali ta'lim tizimida o'qitish ishlarini takomillashtirish, ommalashtirish, aralash ta'lim bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribasini chuqur o'rganish aralash ta'lim milliy modelini yaratilishiga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абрамова Я.К. Смешанное обучение как инновационная образовательная технология // Перспективы развития информационных технологий. 2014. №17. С. 115-119.
2. Богоряд Н.В., Лысунец Т.Б. Изменение роли преподавателя в концепции смешанного обучения // В мире научных открытий. 2014. №3(51). С. 76-81.
3. Велединская С.Б., Дорофеева М.Ю. Смешанное обучение: секреты эффективности // Высшее образование сегодня. – 2014, №8. С. 8-13.
4. Долгова Т.В. Смешанное обучение – инновация XXI века Интерактивное образование: информационно-публицистический образовательный журнал/учредитель ООО «А-Приор». 2017, №5

References

1. Abramova Ya.K. Blended learning as an innovative educational technology // Prospects for the development of information technologies. 2014. No. 17. S. 115-119.
2. Bogoryad NV, Lysunets TB Changing the role of the teacher in the concept of blended learning // In the world of scientific discoveries. 2014. No. 3 (51). S. 76-81.
3. Veledinskaya S.B., Dorofeeva M.Yu. Blended learning: secrets of efficiency // Higher education today. - 2014, No. 8. S. 8-13.
4. Dolgova T.V. Blended learning - an innovation of the XXI century Interactive education: informational and publicistic educational journal / founder of LLC APrior. 2017, no.5

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA METODIK XIZMAT
SAMARADORLIKNI OSHIRISHDA PEDAGOGIK SHART SHAROITLAR**

Ilmiy rahbar: Shodmonov Bahodir Sherqulovich

Xakimova Irada Xayrullayevna

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kreativlik qobiliyatlarini interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida rivojlantirishning ahamiyati. Ta'lim samaradorligini oshirishdagi yana bir o'ziga xos zamonaviy yondoshuvlaridan biri bu interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalari asosida nafaqat o'qitish, balkim shaxsni kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish sanaladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, qobilyat, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ijodiy, faoliyat

Abstract

In this article, the importance of developing the creative abilities of educators of preschool education on the basis of interactive teaching methods and technologies. Another unique modern approach to increasing the effectiveness of education is to develop not only teaching, but also the creative abilities of the individual on the basis of these interactive teaching methods and technologies.

Keywords: creativity, ability, preschool organizations, creativity, activity

Kirish

Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llash dunyoviy ta'lim tizimining tobora rivojlanib borayotgan muhim tendentsiyalaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda aksariyat o'quv fanlari, shu jumladan, pedagogika turkum fanlarini o'qitish jarayonida ham pedagogik texnologiyalari va boshqa interaktiv vositalardan samarali foydalanilmoqda.

Ta'lim samaradorligini oshirishdagi yana bir o'ziga xos zamonaviy yondoshuvlaridan biri bu interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalari asosida nafaqat o'qitish, balkim shaxsni kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish sanaladi.

METODOLOGIYA

Tarbiyachining kasbiy mahorati. Tarbiyachining kasbiy mahorat – bu ma'lum shaxsiy (bolalarni sevishi, mehribonligi, hayrixohligi va h.k) va kasbiy (bilimdonligi, javobgarlikni his qilishi, ijodkorligi eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarining yig'indisi hisoblanib, u pedagogik-psixologik, usuliy tayyorgarligida, bolalarni tarbiyalashning optimal yo'llarini izlab topishida namoyon bo'ladi. Shuning uchun tarbiyachining kasbiy mahorat, bilimdonligi, zukkoligi, ijodkorligi bilan birga shaxsiy sifatlarni ham takomillashtirishni ham taqozo qiladi.

Hozirgi zamon pedagogi fan va texnika taraqqiyotining eng so'nggi yutuqlaridan foydalanishi, o'z kasbiy faoliyatida yangi pedagogik texnologiyalarni unumli qo'llay olishi taqozo etiladi.

Shu sababli tarbiyachi-pedagoglarning ish faoliyatini yanada yuksaltirish, kasbiy mahoratlarini va kreativligini oshirish asosiy vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Kreativlik o'zi nima degan savol tug'iladi? Kreativlik (lot., ing. "create" yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) - individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o'tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Ko'pgina tarbiyachilar o'zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin:

- birinchidan, aksariyat tarbiyachilar ham aslida "kreativlik" tushunchasi qanday ma'noni anglatishini yetarlicha izohlay olmaydilar;

-ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlarni aks etishidan bexabarlar.

Ma'lumki, kreativlik – shaxsning akmeologik darajadagi faoliyat bosqichi bo'lib, bu qo'yilgan masala yoki muammo yuzasidan o'z fikrini bayon qilish, o'zgalarning fikrlarini ijodiy qayta idrok etish, refleksiya, o'z nuqtai nazarini asoslab berish va himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lishga tayanadi. Shaxs kreativ faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini bilish mayllari, ehtiyojlari, faolligi, mustaqillik, tashabbuskorlik, nostandart tafakkur, improvizasiya kabilar tashkil etib, ular bevosita shaxsning yo'nalganligi va kreativ qobiliyatlari bilan uyg'unlashadi. Oliy ta'lim muassalaridagi ta'lim jarayonining asosiy vazifasi esa, shaxsning mana shu ehtiyojlarini ta'minlash

uchun zarur pedagogik shart-sharoitni yaratish va samarali metodik ta'minotni vujudga keltirishdan iborat.

MUHOKAVA VA NATIJALAR

Interfaol ta'lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan pedagogik faoliyat quyidagilar bilan bevosita bolliqdir:

- ta'lim oluvchilarni shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoniga maxsus tayyorlash;
- mahsuldor ta'lim muhitini tashkil etish;
- muayyan o'quv predmetlari bo'yicha mahsuldor o'quv materiallari va didaktik topshiriqlartizimini tanlash va loyihalashtirish kabilar.

Interfaol ta'lim nazariyasi o'zida kompetentlilikka asoslangan yondashuv hamda loyihachilikka yo'naltirilgan muammoli ta'lim paradigmalarini mujassamlashtiradi. Interfaol ta'lim nazariyasidagi mazkur yondashuvlar va texnologiyalar ta'lim oluvchilarda kreativ tafakkurning turli shakllarini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovasion yondoshuvlardan biri ekanligi bilan tavsiflanadi.

Innovasiya - yangilik tushunchasini ifodalab, ta'lim jarayoniga yangiliklarni kiritish va uni o'zgartirish demakdir. Innovasiyalar pedagogik vosita va jarayon sifatida o'quv jarayoniga mashg'ulotlarda, yangiliklar kiritishni taqozo qiladi. Pedagogik jarayonda qo'llaniladigan yangiliklar, uning maqsadi, mazmuni, metodlari va shakllari, o'qituvchi hamda ta'lim oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatlarini tashkil etish usullarini o'zgartirishni talab qiladi. Buning uchun, oliy pedagogik ta'lim jarayonida yangiliklarni qo'llash va ijod qilishga yo'naltirilgan muayyan pedagogik muhitni tashkillashtirish lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarning kreativ tafakkurga ega bo'lishlari ularda ijodiy muhitning qanchalik tarkib toptirilganligiga bog'liq. Ma'lumki, tarbiyachilar kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida quyidagi yo'nalishlarda bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari zarur:

kreativ faoliyatga nisbatan motivasiyaning qaror topganligi; kreativlik sifatlari; kreativ fikrlash ko'nikmalari; amaliy kreativ faoliyat jarayonini tashkil etish malakalari, xususan, ixtissoslashgan (pedagogik) kreativlikni ta'minlovchi malakalar.

Jumladan, kreativ faoliyatga nisbatan motivasiyaning qaror topganligi ulardagi:

- kreativlik tushunchasining mazmun-mohiyatini, shaxs kreativligining ijtimoiypedagogik zararuatini anglash va to'g'ri baholay olish;

- o'ziga nisbatan ishonch, o'z-o'zini kasbiy va shaxsiy rivojlantirish ehtiyojining qaror topganligi;

- kreativ faoliyatga yo'nalغانlik, jamiyatda va kasbiy faoliyatda o'zining mustahkam pozitsiyasiga ega bo'lish istagining mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Tarbiyachilarning kreativlik sifatlari qo`ydagilar orqali namoyon bo`ladi:

- shaxsiy-ijodiy yo'nalغانlik;
- tavakkalchilikka moyillik;
- fantaziya va ijodiy tasavvurning yuqoriligi;
- mustaqillik;
- murakkab kasbiy vazifalarni hal etishdagi nostandart tafakkur tarzi;
- intellekt darajasi(IQ);
- erudisiya, intuisiya;
- refleksiya;
- tafakkur tezligi, fikrlash ravonligi;
- moslashuvchanlik;
- o'ziga xos (orginal) fikrlar, g'oyalarni ilgari sura olish bilan asoslanadi.

XULOSA

Tarbiyachilarning kerativ fikrlash ko'nikmalari ulardagi kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda harakatga keltiruvchi kuch sanaladi. Aynan mazkur ko'nikmalar ijodiy faollik, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat uchun yo'naltira olish, nosandart tafakkur tarzini shakllantira olish, muammolarga nisbatan sezgirlik, intellektual qobiliyatlar, hissiy jihatdan erkin va ijobiy fikrlar, konstruktivlik, innovasiyalar transformasiyasi bilan bog'liq divergent tafakkur tarzining shakllanishiga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ma'murov B.B. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom.dis. Avtoreferati.– Toshkent:2009. – 26 b
2. Mahkamova M. Yu. Bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik muloqotmadaniyatini shakllantirish: Ped.fanl.nomz. ... diss. Avtoref. – T.: 1999. – 22 b.
3. Nishonaliev U. Innovasionnie pedagogicheskie texnologii obucheniya i razvitiya. – V SB. materialov nauchno-prakticheskoy konferentsii "Aktualnie Voprosi professionalnogo vospitaniya molodeji". – Alma-Ata: Resp. izdat. kab. kazaxsk. akad. obrazovaniya im. I.Altinsarina, 2000. – S. 235-240.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОРОШЕНИЯ ОВОЩНЫХ КУЛЬТУР С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИИ

Пирманова С.М.¹, Кузиев Ж.М.¹, Ким В.В.²

Институт почвоведения и агрохимических исследований¹

Институт генетики и экспериментальной биологии растений АнРУз

Аннотация

В связи с ежегодными возрастающими потребностями населения земли в обеспечении качественной и свежей продукции овощных культур для обеспечения необходимого сбалансированного питания, высокая урожайность овощных культур, может быть достигнута за счет внедрения современных технологий. В данной статье приведена информация о необходимости своевременного полива овощных культур учитывая их потребность в воде, которая имеет прямое влияние на урожайность.

Ключевые слова: дождевальная полив, дождевание, овощные культуры, урожайность, продуктивность.

Сегодня ежегодный прирост численности населения повышает позиции и значение аграрного сектора. Следовательно, единственный способ обеспечить население продуктами питания – это внедрение в сельское хозяйство современных и ресурсосберегающих агротехнологий, позволяющих продуктивно и эффективно использовать каждый гектар.

Это касается всей нашей земли. Необходимо разумно использовать имеющиеся природные ресурсы и их возможности, обеспечивать население сельскохозяйственной продукцией, стараться еще больше повышать продуктивность каждого гектара и повышать интересы землепользователей, благодаря новым технологиям и достижениям науки. Среди отраслей сельского хозяйства особое значение имеет овощеводство, выращивание которого возможно на открытых и закрытых грунтах [5, 6].

Почвенно-климатические условия Узбекистана чрезвычайно благоприятны, что позволяет получать высокие урожаи разнообразной овощной продукции. Овощи являются богатым источником необходимых витаминов и минералов для человеческого организма в течение курьлого года.

Одним из важных факторов интенсивного развития овощеводства в нашей республике является организация полива и удобрения посевов с грамотным подходом на научной основе. Поэтому важно знать удобные режимы, способы полива и удобрения для овощей и картофеля в период всей вегетации. Роль

орошения и удобрения овощных культур в развитии современных агротехнологий чрезвычайно важна.

Сельскохозяйственные культуры, в том числе овощные, могут поглощать влагу из почвы только тогда, когда корни соприкасаются с водой, достаточной в почве. Поскольку почва представляет собой сложную много-дисперсную систему, вода в ней запасается в различных состояниях - в виде отдельных или связанных капилляров, на поверхности твердых или пористых почвенных частиц, в зависимости от механического, агрегатного и микро-агрегатного состава, а также как и водно-физические, накопление и перемещение почвенной влаги имеет разную мощность и скорость.

По мнению специалистов, одним из наиболее перспективных и эффективных способов орошения сельскохозяйственных культур является дождевание, которое обеспечивает почву влагой и питательными веществами и регулирует микроклимат орошаемой территории [1, 3, 4].

Ученые, Зуев В.И., Азимов Б.Ж., Умаров Х. [2] утверждают, что для получения высокого урожая овощных культур дождевое орошение в несколько раз эффективнее традиционного орошения, и это особенно важно в связи с высокой возможностью экономии ресурсов.

Авторами, установлено, что значение воды при возделывании овощных культур очень велико, что вода является постоянной средой между культурой и условиями ее произрастания, а также что она является участником всех физиологических и биохимических процессов, происходящих в растении. Основная масса овощей состоит более чем на 60-90% из воды по весу, некоторые подчеркивают, что корни растений на 70-80 процентов составляют воду, и если растениям будет не хватать влаги, верхняя часть листьев и воздушные отверстия резко сожмутся, и процесс фотосинтеза замедлится.

В то же время многие авторы, признают, что нехватка воды замедляет рост культуры, развитие в ней органики и как следствие, снижает урожайность. При недостатке воды стебли сельскохозяйственных культур плохо развиваются, а урожай получается грубым и чахлым. Когда овощи поливают больше нормы, они водянистые, имеют меньше аромата, меньше сахара, минеральных солей и других веществ.

При высокой требовательности овощных культур в почвенной влаге их листья становятся крупными, но при этом и развиваются очень слабо из-за быстрого испарения влаги или если корни растений расположены близко к поверхности почвы. Водопотребление овощных культур зависит от того, насколько их клетки насыщены водой.

Овощные культуры имеют высокую потребность во влаго-запасах в почве, поэтому очень чувствительны к повышению влажности в период вегетации, то

есть требуют много воды и поэтому активно накапливают органические вещества.

Надо заметить, что на разных фазах вегетации потребность в воде различна. Все овощные культуры требуют влажной почвы и воздуха, даже если они не используют много воды в начале вегетации при появлении массовых всходов, потому что, корни растений находятся на глубине 10 – 20 см в течение полутора месяцев после прорастания семян. Этот слой обычно быстро высыхает, растения испытывают жажду и даже могут прекратить рост, что в свою очередь приводит к снижению урожая.

Овощным культурам требуется достаточно влажная почва при созревании, но умеренная влажность при произрастании семени и укоренении.

При дождевом поливе овощных культур вода попадает на полевые овощные культуры. Поверхность почвы хорошо увлажняется, при этом снижается испарение воды в почву. А при дождевальном поливе увлажняется не только почва, но и воздух над растением и землей. Это хорошо сказывается на снижении температуры почвы и повышении влажности воздуха между посевами.

Дождевание не требует ровности поля или небольших оросительных станций, так как функцию распределения воды выполняет отдельное специальное оборудование. Этим видом орошения можно орошать участки с уклоном и сложным микрорельефом. При дождевальном поливе их удобно подкармливать поливной водой или обрабатывать от различных болезней и вредителей.

Дождевальное орошение устраняет вредное воздействие жаркой погоды и засухи за счет снижения температуры и повышения влажности воздуха между растениями. Это помогает росту овощных культур и картофеля, не очень требовательных к теплу и повысить урожайность.

Применяя оборудование для дождевального орошения, можно добиться качественной и высокой производительности овощной продукции и картофеля, повышая их урожайность.

В заключение можно сделать вывод, метод дождевального орошения имеет большое значение для полива озимой пшеницы, овощей, зерновых и других культур, что дает возможность в несколько раз сэкономить водные ресурсы. Все это может сэкономить расходы земледельцев, а значит и снизить себестоимость продукции. Следовательно, это даст возможность поставлять на местные рынки дешевую и качественную сельскохозяйственную продукцию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балашев Н.Н., Земан Г.О. Сабзавотчилик. Дарслик. «Ўрта ва Олий таълим мактаб» Т.: 1962, 270 с.
2. Зуев В.И., Азимов Б., Умаров Х. Сабзавот экинларини суғориш ва ўғитлаш. Т.: «Узбекистон», 1975. 104 с.
3. Сатторов Ф., Ғўзани ёмғирлатиб суғориш. Т.: Узбекистон, 1978. 21 с.
4. https://www.norma.uz/qonunchilikda/yangi/suv/tejoyovchi_sugorish_tehnologiyalarin_i_joriy_etish
5. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-yo/yomgirlatib-sugorish-uz/>
6. <http://www.cawater-info.net/bk/4-2-1-4-3.htm#>

GEOGRAPHICAL VIEWS OF MIRZO ULUGBEK

*Abduvohidov S.N. (Uzbek-FinPI) Associate Professor,
Abdullaev S.I. (QarDU) Associate Professor,
master, Safarov M.N. ("Silk Road" IUTCH)*

Annotation: The article is devoted to the study of the first geographical views of Mirzo Ulugbek, a statesman and thinker who made a worthy contribution to the development of the Second Renaissance in the East from the great figures of the Middle Ages. As a result of his lectures on mathematical geography at the madrasah opened in Samarkand in 1420 and observations at the observatory opened in 1428 on the Kokah hill, the world-famous work "Ziji Quragoniy" was created. requires recognition as one of the scientists.

Keywords: Mirzo Ulugbek, renaissance, madrasa, student, educational process, lecture, science, mathematical geography, observatory, astronomical observation, coordinates of cities and stars, globe, space geography.

Introduction. Mirzo Ulugbek (real name Muhammad Taragay, 1394-1449) is one of the great figures who made a worthy contribution to the development of world science. He was one of the great figures who raised the science and culture of the peoples of Movarounnahr to the heights of the Eastern Renaissance in the Middle Ages and brought it to world civilization.

Muhammad Taragay is the son of Shahrukh, the youngest son of Ulugbek Amir Temur. Ulugbek was born in Sultaniye, Azerbaijan, during the military campaign of his grandfather Amir Temur. His father, Shahrukh Mirza, was a ruler of Khorasan, an enlightened king interested in science. His mother, Gavharshodbegim, was also one of the most intelligent, knowledgeable and enterprising women of her time. As a child, his grandfather Amir Temur affectionately called his grandson "Ulugbek", and with this name he will become famous in the world of science, making a worthy contribution to world science in the future.

According to Sharafuddin Ali Yazdi's "Zafarnoma", a courier came to Amir Temur and told him that Ulugbek had been born and that the astrologers had predicted that he would be both a scholar and a ruler in the future. To the delight of the Sahibkiran, Mordin stopped the siege of the castle and canceled the payment imposed on his people. The fact that he named his grandson Muhammad Taragay and Ulugbek can also be connected with the above prophecy of the astrologers. Secondly, he was born in the spring of the beginning of "Navruz".

Amir Temur paid special attention to the upbringing of his beloved grandson Ulugbek and took care of his development to be physically healthy, intelligent, moral

and well-rounded in science. Ulugbek was brought up by knowledgeable and experienced coaches of his time, introduced him to the basics of religious and secular sciences. Under the leadership of Amir Temur, he brought books and manuscripts from many parts of the world and created a large library in Samarkand, creating opportunities for young people to acquire knowledge.

As a child, Ulugbek had a sharp mind, a strong memory, deep thinking, determination, and a curiosity about the causes of events and happenings in nature. He is fluent in Arabic and Persian, saw the Maragha Observatory (near Tehran) as a child, and eagerly vowed to “build it too”, inviting him to explore the mysteries of the universe in the future. This will allow him to become famous in the future as a well-known scientist, statesman and patron of science. At the same time, Amir Temur gradually took Ulugbek to events of national importance. According to the Spanish ambassador Clavijo, he saw Ulugbek during the receptions of his grandfather's foreign ambassadors and in the celebrations of Navruz in Konigil in 1404. After the death of Amir Temur (1405), the struggle for the throne began among the Temurids, and political turmoil intensified. As a result of this struggle, in 1409, two independent states were formed in Khorasan and Movarounnahr.

15-year-old Ulugbek became the ruler of Shahrukh, the capital of Herat, and Movarounnahr, the capital of Samarkand.

Main part: While managing the political and economic life of the country, Ulugbek is seriously engaged in scientific work, actively participates in the discussions of scientists. According to sources, his teacher Qazizoda Rumi Ulugbek studied the scientific heritage of his predecessors Al-Khwarizmi, Ahmad Fergani, Farobi, Beruni, Ibn Sino, Umar Khayyam through rare books available in the Kuksaroy library. Through the works of great thinkers, he became acquainted with the works of the ancient Greek scholars Plato (Plato), Aristotle (Aristotle), Hipparchus, Ptolemy.

It should be noted that the madrasas built under the leadership of Amir Temur were to some extent specialized. For example, in the madrasah of Muhammad Sultan, in the madrasah of Mawlana Qutbiddin Sadr, in the madrasah of Mawlana Qutbiddin Sadr, in the madrasahs of Idigu Temur, Saroymulxanim, where general specialists, such as intellectuals, imams, scholars, schoolteachers, are trained. There is also historical information that the madrassas trained general intelligence, general military, general administration.

Classes in madrassas were conducted in Arabic, Persian, and Turkish (Uzbek). More time is devoted to teaching Arabic grammar. For this purpose, Saadi Sherozi's "Gulistan", "Boston", Farididdin Attor's "Mantiq ut-tayr" and others were taught.

The foundation letter of each madrasah stipulates the admission of students, teachers and other staff, as well as the conduct of educational work.

By the time of Ulugbek, such sciences as mathematics, astronomy, and geography were especially developed. Much attention was paid to the development of medicine, history, literature, as well as religious knowledge. According to Ulugbek's decree, madrassas were built in the country. Three madrassas built in Bukhara (1417), Samarkand (1420) and Gijduvan (1433) proved to be scientific centers in the development of science.

The words written on the facade of the Bukhara madrasah: "It is obligatory for every Muslim to seek knowledge" are still visible.

According to the anthology of Uzbek pedagogy (1995), the scientists gathered around Ulugbek were faced with the task of applying the science of astronomy to life. In particular, according to tradition, in the Muslim countries and in Islamic culture in general, the exact sciences, astronomy (astronomy), mathematics (mathematics) and geography (geography) have played an important role. This is because it is obligatory for a Muslim to pray five times a day, from early morning to evening, no matter where he is.

The prayer is performed facing the qibla - the direction of the Qaba in Makkah. The times of prayer are determined in each latitude according to the height of the Sun above the ground. In addition, the Hijri calendar, which is accepted in Islam, consists of 12 lunar months of 354 days, and the new moon, the crescent, is visually identified from the top of a mosque tower or observatory. Therefore, the life of a Muslim was associated with solving the following five pillars related to astronomy, mathematics, geography, crafts, and architecture:

1. Determining the geographical direction of the place;
2. Determine the angle between the local meridian and a large circle indicating the direction of the qibla;
3. Know the rules and methods of accurate trigonometric calculations for the calculation of geographical directions;
4. Know the rules for determining the height of the Sun on the basis of geographical orientation;
5. To know the exact rules of spherical astronomy, which determine the position of the Sun, Moon, planets and other lights at any time of day and night;
6. Carrying out geodetic measurements to determine the distances between different cities;
7. Development of various time measuring instruments;
8. Creation of maps to have a clear idea of the administrative part of the land;
9. To know the conditions of appearance related to mathematics for mapping;
10. Knowledge of high-precision mathematical calculation methods for performing calculations related to astronomy, geography and geodesy;

11. To have data from meteorology and geophysics, as the observation of lamps is related to the weather;
12. To be aware of the art and traditions of architecture for the construction of mosques, madrasas and observatories.

As can be seen from the list given, almost all of them require knowledge of geography. The universities built in these ancient cities of Movarounnahr, in particular, the Samarkand Madrasah, are considered to be modern universities. In these madrasas, along with the theology, the Qur'an, the Hadith, the description-fixq (rules of religion and Sharia), the secular sciences such as mathematics (mathematics), xandosa (geometry), astronomy (astronomy), medicine, history, geography, and the science of aruz (poetics), Arabic language and its morphology (kofiya). Ulugbek's madrasah in Samarkand had two floors and fifty rooms. Each room is divided into three rooms: a pantry (warehouse), a bedroom and a classroom. More than a hundred students lived and studied at the Samarkand madrasah. Mawlana Shamsuddin, one of the great scholars of that time, and Muhammad Khawafi were the leading teachers in the madrasa. Famous medieval scholars Qazizoda Rumi, Giyosuddin Jamshid Kashani, Mirzo Ulugbek and his student Alouddin Ali Kushchi also taught various subjects at the madrasah. According to the famous 16th century writer Zaynuddin Wasifi, the first lecture was given by Shamsuddin Muhammad Khawafi on September 21, 1420, the day the madrasah was opened. 90 scholars took part in the training, but no one but Mirzo Ulugbek and Qazizoda Rumi understood the meaning of the lecture. Because this report was extremely scientifically powerful and covered complex issues.

It should be noted that the Taliban studied at the madrasah for at least 15-16 years, fully mastered the basic disciplines of its program and was able to demonstrate their knowledge in the examination classes. One of such certificates was written in the name of Shamsuddin Muhammad of Balkh in Ulugbek's madrasah in Samarkand, in 838 AH (1435) under the signature of Qazizoda Rumi. The famous poet Abdurahmon Jami also continued his studies at the Herat Madrasa at the Ulugbek Madrasa in Samarkand. He studied and was educated at the madrasa by Qazida Rumi, Mirzo Ulugbek and Ali Kushchi.

Some of the scholars who taught at the Ulugbek Madrasa, in addition to teaching students in various disciplines, were also engaged in research and practical issues in astronomy, mathematics, geography. Before the observatory was built and put into operation, the monitoring of the condition of the skylights was carried out to some extent in the muqatta 'mosque built by Ulugbek under this madrasah.

The works on the earliest stars in the Islamic world are called "Zij", and they consisted mainly of tables. The most perfect "Zijlar" written before Ulugbek were Beruni's "Qanuni Mas'udi" and Nasridin Tusi's "Ziji Elkhani" written in 1256.

In Movarounakhr, however, no zij was recorded after the Mongol invasion. For these reasons, Ulugbek first of all seeks to establish the science of stars. It was necessary to build an observatory.

Historical sources show that four years after Ulugbek completed the construction of the Samarkand madrasah, in 1424-1428, he selected the observatory and built an observatory near the city on the hill of Obi-Rahmat near the city. Built in the shape of a circle, this huge building has a circumference of 47 meters and a height of 31 meters. A 15,000-volume library covering various fields of science has been established at the observatory.

According to Zahriddin Babur, it was three stories high. The surface of the building is covered with tiles and mysterious rivets. The interior of the building is divided into four sections by a Sudei veteran (sextant) and a corridor. Each section is divided into several halls and small rooms. The walls of the rooms of the building depict the dome of the sky, celestial bodies, their location and relationship, the orbits of the planets, fixed (fixed) stars, seas, oceans, mountains, the globe divided into climatic zones by deserts, and so on.

So, the inner walls of the observatory depict the general view of the universe and the earth, which is why this area is known among the locals as "Nakshi Jahon". At the same time, Ulugbek has a rich library of his time under the observatory. This library contains about fifteen thousand books belonging to almost all branches of science. The French philosopher, writer and historian Walter wrote: "Ulugbek founded the first academy in Samarkand, ordered the measurement of the globe and participated in the compilation of astronomical tables." (Walter, Selected Works. Geneva, 1769, 1X, p. 199). At that time, about 200 scientists gathered around Ulugbek in Samarkand. It should be noted that a scientific connection has been established between the madrasah and the observatory, that is, some of the researchers working in the observatory also taught at the madrasah. Among them were Giyosiddin Jamshid Kashani and Mirzo Ulugbek himself. Ulugbek often argued with the students of the madrasa and took exams. One day, Ulugbek wanted to give the madrassa students an exam in mathematics and geography. He asked the following question: "Tell me, scholar, tell me, on which day does the year 818 AH, the middle of the twelfth and fifteenth of the month of Rajab, and the twelfth and fifteenth of the month of Rajab 918 correspond to? This will require you to be able to memorize a lot of numbers. None of the students can solve this problem. Then Ulugbek gave it as a homework assignment, and with politeness and kindness, he explained and wrote down the issue. Then Abu Rayhan opened Beruni's book "Qanuni Mas'udi" and read an excerpt from the seventh chapter of his sixth article. He then closed the book and asked the students a few questions. The teacher, who was partially satisfied with the answers, gave the students and

scholars a deeper analysis of the work and a homework to understand its essence, which shows that he is such a demanding scientist and mentor.

Due to the interaction of the observatory and the madrasah scientists, the connection between theory and practice, Ulugbek's scientific school - academy - raised astronomy and mathematics, as well as geography, which is a star science, to its peak in the Middle Ages. Scientists of the Samarkand Academy under the leadership of Mirzo Ulugbek, by the criteria of that time, achieved great success in astronomical (space geography) observations. In particular, the curvature of the eplex, the annual motion of the five planets (Venus, Saturn, Mars, Jupiter, Mercury), the length of the stellar year, the geographical coordinates of 683 of the settlements (cities) in Central Asia, the Near and Middle East. a table containing 1018 stars will also be created. The result of many years of research at the Samarkand Observatory is the masterpiece Ulugbek's work "Ziji jadidi Koragoniy", which combines theoretical and scientific issues of Eastern classical astronomy and enriches it with new evidence. Although this work was completed in 1437, the author made observations and additions to it based on the results of scientific research carried out until the end of his life. It should be noted that the accuracy and perfection of the scientific results presented in "Ziji Koragoniy" amazed scientists around the world. For example, Ulugbek's calculations about the year of the star are 365 days, 6 hours, 10 minutes, 8 seconds, in fact, 365 days, 6 hours, 9 minutes, 6 seconds.

Ulugbek "Ziji" in its composition continues the tradition of astronomy, which began in the VIII-X centuries, performed by our contemporaries Muhammad Khorezmi, Ahmad Fergani, Abu Rayhan Beruni, but with its scientific results is much higher. This royal work consists of an introduction and four articles. A study of Zij shows that it is intended for practical use only, and that Ulugbek did not intend to present theoretical issues. This is probably why Ali Qushchi was the first to comment on Zij, followed by Mirim Chalabi and Hussein Birjandir.

In 1447, Ulugbek's father Shahrukh died. After that, Ulugbek tried to unite Khorasan with Movarounnahr and create a strong state, but faced strong opposition. In the spring of 1448, at a place called Tarnob near Herat, a great battle took place between Ulugbek and his nephew Aloviddavlat. The battle ends with the victory of Ulugbek, but the victory was declared not in the name of Abdullatif, but only in the name of Abdulaziz. Moreover, the transfer of Shahrukh's property held at Ikhtiyoriddin Castle in Herat to state ownership further exacerbated the son's hostility towards his father.

Ulugbek left Abdullatif in Herat and went to Samarkand himself.

Some of the leaders serving in Ulugbek's palace, especially the reactionary forces, took advantage of his son's hostility to his father. In the autumn of 1449, Abdullatif's troops attacked Ulugbek and defeated him.

Mirzo Ulugbek, who went on a pilgrimage with the consent of Abdullatif, who seized power, and with the fatwa of the clergy, was executed in a village near the city of Samarkand.

After the tragic death of Mirzo Ulugbek, the Samarkand observatory was partially continued until 1469 by his student Ali Kushchi. Most of the scholars left Samarkand and spread to the countries of the Middle East.

They will also share the achievements of Samarkand scientists and copies of Zij. In particular, Ali Kushchi went to Istanbul in 1473 and built an observatory there. Thus, Ulugbek "Ziji" spread in Turkey and reached European countries through Turkey.

It is natural that the question arises as to what the information about geography is reflected in Ulugbek's work "Ziji Koragoniy". His secrets are hidden directly in the "zij". We will have to look for it directly from "Zij". It is known that in the sources it is called "Ziji jadidi Koragoniy" ("New astronomical table of Koragoniy"), "Ulugbek ziji". According to current data, Zij has about 120 Persian and more than 15 Arabic versions. It should be noted that this work, written in the Middle Ages, was also translated into Latin. The work consists of two sections, a preface and a table based on the position of 1018 stars as a result of observations.

The introduction is divided into 4 parts. Part 1 - Chronology describes the methods of calculating the year of the peoples of the East, which describes the order of the year in Arabic, Greek, Iranian, Chinese and Uyghur, the ways of their transition from one to another and the methods of calculating specific national holidays and customs of these peoples. Part 2 is devoted to practical astronomy. It covers the methods of determining the angle between the ecliptic and the equator, finding the coordinates of celestial bodies, drawing the meridian line, determining the azimuth of the qibla, finding geographical coordinates, determining the length of the year and making differential measurements in the celestial sphere. In Part 3, the apparent motions of the planets are based on a geocentric system. Section 4 provides information about the horoscope.

In this regard, due to the efforts of the famous Uzbek geographer Hamidulla Hasanov, we have published information on geography in "Ulugbek Ziji" "Astronomical School of Ulugbek" by Academician TN Koriniyazi (Tashkent, Selected Works, Volume 6, 1967), Azerbaijani astronomer H. Works of J.Mamadbeyli "Founder of Marogan Observatory Muhammad Nasriddin Tusi" and "Ulugbek ibn Shohruh ibn Temur Koragon. "Ziji Sultan Koragoniy" № 2214 and these sources are compared with each other.

They are as follows. T.N. Koriniyazi was the first in Uzbekistan to reveal the details of "Ulugbek Ziji" perfectly. Ulugbek's star chart was much more accurate than the one made in Europe 100 years later. In addition to the astronomical tables given, it also

shows the geographical coordinates of the cities, and he concluded that they were much more perfect than the previous "zijs." An unfounded claim about Ulugbek "Ziji" was made by the Azerbaijani scientist H.J. Mammadbayit. He used the following sentence: Some of the tables in "Ziji Elkhani", compiled by Nasriddin Tusi, including the table of geographical coordinates of the cities, were copied directly to "Ziji Koragoni". A careful examination proved that the table, which gave the geographical coordinates of 256 cities, had been transferred from "Ziji Elkhani" to "Ziji Koragoniy" without any changes, and that only the coordinates of Samarkand had been redefined (p. 232). In turn, the Uzbek scientist H. Hasanov, using a detailed study and comparison of a number of sources, proved that 256 cities in Zij, composed by Nasriddin Tusi, and 569 cities in Ulugbek Ziji were given coordinates. According to current research, their number is 637.

H. Hasanov in his work "Tourist Scholars" (p. 176) gave a hand-drawn scheme of the Main Meridians. His analysis shows that the series of islands (Schastlivye, Bajennykh, Ferro, Sa'da, Saodat) located in the Atlantic Ocean on the western shores of the African continent by Ptolemy, Khorezm and Beruni: Nasriddin Tusi and Ulugbek were taken as the primary meridian, while the Azores in the Atlantic Ocean and the Cape Verde Islands in the West (Vechnye, Rayskie, Khalidot Islands) were taken as the prime meridian. The Greenwich Observatory in England (1676) is now the principal meridian. In our opinion H. J. Mamedbeyli

We have come to the conclusion that the research carried out by N. Tusi and Ulugbek on the Khalidot Islands, which is considered to be the Main Meridian, is distracting.

During an excursion to the Ulugbek Observatory and Memorial Museum of a tourist who is currently visiting Samarkand, you will see a globe that attracts your attention and spreads a bright light. The students of the 15th century Madasa, scholars, ambassadors and tourists saw with their own eyes that the boundaries of the climates defined in it, mountains, deserts, oases, seas and rivers are defined. Visitors sang it widely to the world through the Great Silk Road. This is why it is widespread among European scientists and proves that Ulugbek has a worthy place among world scientists.

Fig.1. Samarkand, Globe of Mirzo Ulugbek

Ulugbek's ideas and contribution to the development of education and science are invaluable. Despite his preoccupation with public affairs, he placed great emphasis on the intellectual and enlightenment upbringing of the younger generation, encouraging them to acquire secular knowledge, believing that only advanced science and culture would contribute to the perfection of human thinking.

According to the scholar, the importance of the knowledge acquired and acquired by young people is to understand the purpose of this knowledge, to improve their knowledge, to know how to apply it in life, to acquire the necessary professions. That is why Ulugbek taught to acquire knowledge not only from books, but also from life itself.

Ulugbek considered making new scientific discoveries to be the highest virtue of a human being. In order to implement these noble ideas, Ulugbek turned the cities of Movarounnahr, in particular, Samarkand and Bukhara into centers of knowledge and enlightenment. Ulugbek devoted these human qualities to the development of science, educating young people, caring about the fate of young people, opening schools and madrasas, teaching children and youth, educating them, striving to develop education, respect and reverence for teachers, supported by the spiritual.

With these efforts, he made a significant contribution to improving the quality of education and revitalizing the education system in madrassas. In particular, he reformed the educational system in madrassas, introduced the teaching of specific subjects such as astronomy, mathematics, geography, improved the quality of educational content, reduced the duration of teaching in madrassas from 15-16 to 8 years.

During Ulugbek's 40-year rule, Samarkand prospered. Especially handicrafts, architecture and literature flourished. Science flourished, trade flourished, and

wonderful gardens were planted. Under his leadership, many public buildings (caravanserai, tim, baths) were built.

Historian Hayvar Mirzo wrote in his book "Tarihi Rashidiy": "Mirzo Ulugbek was a historian, and he also wrote "Four Nations ". Currently, this work is published in Uzbek. His 2 manuscripts are kept in British and Istanbul museums.

Ulugbek paid great attention to the method of observation in science and the role of scientific instruments. Emphasizes the role of mathematical tools and logical methods in revealing scientific truth. In their scientific observations and clear conclusions, nature's material existence and the phenomena in it are based on objective causal connections.

Ulugbek's legacy - "Ziji Kuragoniy" entered the world of European culture shortly after his death. Scientists from Turkey, Iran, Afghanistan, India and European countries, in turn, used the research methods created by Ulugbek, and many observatories were built similar to his observatory.

According to Chinese astronomers, "We Chinese have received all our knowledge in the field of astronomy from the West around Samarkand." This fully proves the great contribution of Ulugbek's discovery to world science.

His pedagogy was based on the principle of "seeing the teacher in the face of the students". He wanted the teacher to be well-educated, well-prepared and well-educated. He explained that knowledge should be studied independently, emphasizing its importance. He left behind many disciples.

The 600th anniversary of Ulugbek's birth was celebrated in April 1994 in Paris, in October in Tashkent and Samarkand under the auspices of UNESCO, and international conferences were held. In the same year, a statue of Ulugbek was erected in Tashkent. His image is in the Pulkovo Observatory, in the conference hall of Moscow State University, among the portraits of world-famous scientists.

The Ulugbek Memorial Museum was established in Samarkand. In Tashkent, the National University of Uzbekistan, district, planetarium, street, neighborhood, metro station, park, town is named after Ulugbek, Fergana State University, Samarkand Institute of Architecture and Construction, Kitab International Latitude Station, from 2019 named

In conclusion, we would like to note that in Samarkand, Mirzo Ulugbek laid the foundation stone for the development of astronomy, mathematics, as well as geography. According to academician B.Valikhodjaev, the center of science and enlightenment, founded by the great scientist Mirza Ulugbek in Samarkand, was opened on September 21, 600 years ago. The establishment of the successor of Samarkand State University in Uzbekistan is celebrated all over the world.

References

1. A.Abduvahidov S.N, G'aniyev Z.A. Methods of teaching geography // textbook.- Samarkand: SamSU Publishing House, 2021.50-58 p.
2. Mamedbeyli G.D. Founder of the Maragiy Observatory Muhammad Naseriddin Tusi. - Baku, 1961.
3. Shirinboev Sh.A., Abduvoxidov S.N. The scientific heritage of Eastern thinkers is the treasury of pedagogical and natural sciences. Methodical recommendations. - Samarkand: SamDChTI, 2007. 35-42 p.
4. National encyclopedia of Uzbekistan. Volume 9 - T.: OME State Scientific Publishing House, 2005.75-81 p.
5. Anthology of Uzbek pedagogy. Volume 1 - T.: Teacher, 1995. pp. 243-244.
- 6.Hasanov H. Tourist scientists. - T.: Uzbekistan, 1980. 168-178 p.

“IJTIMOIY PEDAGOGNING MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR BILAN OLIB BORADIGAN ISH FAOLIYATI”

Sherimmatova Sohiba Javlonbek qizi

Urganch Davlat Universiteti Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs 214-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy sharoitlarda ijtimoiy pedagog ishining dolzarbligi, shuningdek maktab yoshidagi bolalar bilan olib boradigan faoliyati haqida fikr mulohazalar yuritilgan.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy pedagog, maktab, pedagogic faoliyat, ta'lim-tarbiya, bolalar va o'smirlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается актуальность работы социального педагога в современных условиях, а также его работы с детьми школьного возраста.

Ключевые слова: социальный педагог, школа, педагогическая деятельность, воспитание, дети и подростки.

Abstract: This article discusses the relevance of the work of a social pedagogue in modern conditions, as well as his work with school-aged children.

Key words: social pedagogue, school, pedagogical activity, education, children and teenagers.

Maktab yoshidagi bolalar bilan ijtimoiy pedagogik ish olib borish maktabgacha tarbiya muassasalaridagi ijtimoiy pedagogik ishdan tubdan farq qiladi. Bu faoliyat o'quvchilarning doimiy kamol topishlari va ta'lim olishlariga bog'liq. Maktabdagi ijtimoiy pedagogik faoliyatning barcha jihatlarini bir bobda ochib berishning iloji yo'q, shuning uchun biz eng muhim vaziyatlarini ochib berishga harakat qilamiz. Respublikamizda maktab o'quvchilari bilan ijtimoiy pedagogik ish olib borish rivojlanmoqda. U qisman moziy tajribasi, qisman zamonaviy pedagogik tibbiy, psixologik, yuridik faoliyat turlariga tayanib ish olib bormoqda. So'nggi yillarda pedagogik jamoalar ham paydo bo'lib, ularda maktab nafat ta'lim-tarbiya masalalarini balki o'quvchining boshqa bir qator ijtimoiy muammolarini ham yechmoqda. Davlatimizdagi o'zgarishlar mavjud ta'lim tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Umumta'lim maktabi o'zining o'quv, tarbiya va ijtimoiy funksiyalarini ko'rib chiqib birinchi o'ringa quyidagi ijtimoiy funksiyalarni qo'yishi kerak edi: Ta'lim to'g'risidagi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturini bajarish lozim edi, biroq ta'lim bolalar va o'smirlar manfaati asosida tashkil qilinmoqda.

- 1.Maktabda tarbiya ishini ta'lim bilan teng yuritish.
- 2.Maktab faoliyatini qayta yo'naltirish.

3. Maktab ishini, bolalar faolligini oshirish, turli bolalar klublari tuzishga asoslash.

Maktabning asosiy ijtimoiy vazifasi bolaning ta'lim-tarbiya olishga bo'lgan huquqini amalga oshirish hisoblanadi. Zamonaviy maktab sharoitlarida bolalarning ijtimoiy pedagogik himoyasi quyidagicha amalga oshmoqda: Guruh ish natijalarini qanday taqdim etishini aniq bilishlari uchun o'qituvchi tomonidan talabalarga yo'riqnoma beriladi.

Maktab ma'muriyati, sinf rahbarlari, guruh tarbiyachilari, kam ta'minlangan oilalar farzandlariga moddiy yordam, bepul ovqatlanish tashkil qilishadi. Sinf rahbarlarning bolaning oiladagi holatini o'rganishadi, qiyin bolalar bilan alohida shug'ullanishadi. Maktabda psixologlar bola qobiliyatlari va qiziqishlarini o'rganishadi. Psixoterapevt va psixologlar ota-onalar va bolalarga maslahat berishadi va yordam berishadi. Maktabda mavjud bo'lgan sog'liqni saqlash xizmati maktab o'quvchilarini tibbiy ko'rikdan o'tkazishadi, jismoniy tarbiya guruhlarini tuzishadi, kuchsiz bolalarga maxsus ovqatlanish tashkil qilishadi, karantin sinflarini nazorat qilishadi. Maktabda ijtimoiy ishga maktab direktori yordamchilaridan biri rahbarlik qiladi. Tarbiya ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari maktabning maktabgacha tarbiya muassasalari, turli hukumat tashkilotlari bilan aloqasiga katta e'tibor qaratadi. Ota-onalar qo'mitasi ham o'z o'rnida tarbiyasi og'ir bilan ishlashga yordam beradi. Turli davlatlarda ijtimoiy pedagog ishiga ikki yondashuv mavjud: u maktab bilan hamkorlik qiladi yoki u maktabning shtatli hodimi hisoblanadi. Maktab bilan hamkorlik qila turib ijtimoiy pedagog tez-tez maktabga borib turadi. Ota-onalar va o'quvchilarning o'zaro munosabatlarining yaxshilanishiga yordam beradi, dars qoldirish sabablarini aniqlaydi. U bolalar bilan qo'pol munosabatda bo'lgan oilalarni, jismoniy va ruhiy nuqsonli bolalarni aniqlaydi. Bola yoki oilaga yordam berish maqsadida bolaning uzoq davom etgan kasalligi sabablarini surishtiradi, bola o'qishda ortda qolmasligi uchun u bilan uyda va kasalxonada alohida shug'ullanadi. Bola tarbiyasidagi muammolarni xal qilish uchun huquqshunos, shifokor, militsiya hodimlari xizmatidan foydalanadi. Ko'pgina G'arbiy Yevropa davlatlarida ijtimoiy pedagog maktabning shtatli xodimi hisoblanadi. U ijtimoiy yordamga muhtoj bolalarni aniqlaydi. Bu bolalar maktab kursini o'zlashtirishga qobiliyati yetmaydigan bolalardir. Bu bolalar maktab yoki oilada ruhiy tushkunlikni boshdan kechirishadi. Odatda bu bolalar voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiya ro'yxatida turishadi. Ba'zan bolalar va ularning atrofida gilar bilan munosabatlarini oydinlashtirish yetarli yordam beradi. Ijtimoiy pedagog o'quvchining maktabdan tashqari vaqtini tashkillashtirib, o'z tarbiyaviy ishini olib borishida ota-onalar bilan hamkorlik qiladi. Hamkorlik yuzasidan seksiya, klublar, har xil mehnat, turistik bo'linmalar tashkil qiladi. Ijtimoiy pedagog pedagogik jamoaning tarbiyasi og'ir bolalar bilan ish olib borishini tartibga soladi. U maktab pedagogik jamoasiga doimiy tarzda sinfdagi psixologik muhit to'g'risida axborot

beradi. Aynan shu holat maktabda ijtimoiy ish olib borishning rejasini tuzishda muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy pedagog maktabdan haydalgan bolalarga alohida e'tibor qaratishi kerak. U ularni boshqa maktabga joylashtirishga, yangi jamoaga ko'nikishlariga yordam ko'rsatadi. Ijtimoiy pedagog dars soatlari vaqtida noqonuniy ishlab yurgan bolalarni aniqlaydi, ularning o'qish masalasini hal qiladi. U ko'p bolali oilalarning barcha imtiyozlaridan foydalanishlari, bolalarning reabilitatsion markazlarga qatnashlarini nazorat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari va sinf rahbarlari tumandagi oila va o'quvchilarni o'rganib chiqishadi. Ijtimoiy yordamga muhtoj bolalarga e'tibor berishadi, tarbiyasi og'ir bolalarni tarbiyalashda oilalarga yordam berishadi. O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari o'z faoliyatida to'garak, seksiya, klublarni tashkil qilish, o'tituvchining o'quvchilar bilan individual ishlashini, yashash joyida bolalar bilan konsultatsiya o'tkazish, alohida pedagogik e'tiborga muhtoj bolalar bilan ish olib borishni nazorat qiladi. Alohida fanlardan dars beruvchi o'qituvchilar bolalarning qiziqishlarini o'rganib chiqib, ularni turli to'garak va seksiyalarga jalb qilishadi. Maktabda turli tadbirlar o'tkazishadi. Bu tadbirlarni o'tkazishda ota-onalar va sobiq o'quvchilar yordamidan foydalanishadi, maktabga mashhur kishilarni chaqirishadi. Maktab yoshidagi bolalarning asosiy ijtimoiylashtiruvchi omili bolalar submadaniyatini shakllantiruvchi tengqurlar jamoasidir. Ijtimoiy pedagog bu hodisalarning funksiyalarini bilishi, ularning o'quvchilarning shaxsiy hislatlari va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishdagi o'rinlarini ko'ra olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Petrovskiy A.B. tahriri ostida: "Psixologiya". Toshkent, "O'qituvchi", 1979
2. Platonov K.K. "Qiziqarli psixologiya". Toshkent, "O'qituvchi", 1971.
3. Safoyev N., Gaffarov B. "Muomala sirlari". Toshkent, "Navro'z", 1992
4. Xoxlova L.P. "Talabalar uchun psixologiyadan topshiriqlar". Toshkent, "O'qituvchi", 1977.

ANOR DARAXTINING HAR XIL TUPROQ SHAROITIGA MOSLASHISHI VA ISHLATILADIGAN QISMLARINI XALQ TABOBATIDA QO'LLANILISHI

Sherimmatova Durдона Javlonbek qizi

Urganch Davlat Universiteti Bioinjeneriya va Oziq-ovqat xavfsizligi fakulteti

Tuproqshunoslik yo'nalishi 221-guruh talabasi

Annotatsiya: Anor tabiiy holda, O'zbekistonning janubiy tumanlarida, janubiy va g'arbiy Hisorda uchraydi. Tuproq sharoiti sho'r bo'lgan sharoitda o'smaydigan, tuproq tarkibida mineral, organik og'itlarga boy bo'lgan sharoitda tez osib xosilga kiruvchi daraxt. Anorning jaydari, nordon turlaridan limon kislotasi, meva po'stlog'idan tanin moddasi olinadi. Anorni qon qusishida, milk va ichakdan qon kelganda, shuningdek siydik haydovchi, yara va jarohatlarga malham sifatida qo'llaniladi.

Kalit so'zlari: Anordoshlar oilasi, yovvoyi anor, xalq tabobati, Oq anor, Achchiq anor, Qozoqi anor, Qay anor, Qizil anor, Ulfi anor. Tuproq unimdorligi, ozuqaga boyligi. tuproqdagi azot to'plovchi baqteryalar.

Anor (*Punica granatum*) madaniy sharoitda O'zbekistonda keng tarqalgan anordoshlarga kiruvchi subtropik o'simlik. Anor bo'yi 5 metrgacha o'sadigan buta, tanasi qo'ng'ir rangga moyil po'st bilan qoplangan. Shoxlari kulrang yoki jigarrang-sariq tusda, silliq yosh novdalari yashil-kulrang, kalta tikanlari bo'ladi. Barglari qarama-qarshi joylashgan, ba'zan bir-biriga taqalib turadi, qalin, yaltiroq, ellipssimon yoki uzun nashtarsimon, kalta bandli. Gullari yakka-yakka, ba'zan to'pgul holida bo'ladi, kalta gulbandi bor. Mevalari dumaloq shaklda bo'lib, burishtiradigan, taxir mazali, qalin po'st bilan qoplangan, mevalarining ichida gul kosasining qizg'ish yoki sarg'ish rangli qoldig'i bo'ladi. Mevasining ichi parda to'siqlar bilan 6 ta dan to 12 tagacha uyalariga bo'lingan, uyalarida qirmizi-qizil sershira et bilan o'ralgan nordon-shirin mazali bir talay urug'lari bo'ladi. May-avg'ust oylarida gullaydi, mevasi sentabr-oktabr oylarida pishadi. Uning asl vatani Eron, Afg'oniston hisoblanadi. Yer yuzida Ozarbayjon, Gruziya, Armaniston, Dog'iston, Qrim va O'rta Osiyo respublikalarining deyarli barchasida o'stiriladi. Yovvoyi turlaridan seleksiya usuli bilan talaygina serhosil va shirin navlari yetishtirib chiqarilgan. O'zbekistonda anorning 40 ga yaqin navlari bor.

Anorning Oq dona, Achchiq dona, Qozoqi anor, Qay anor, Qizil anor, Ulfi anor kabi navlari ekiladi.

Ular orasida sifati jihatidan jahon standart anorlaridan qolishmaydigan navlar ko'plab topiladi. Anor juda foydali o'simlik, bevosita iste'mol qilinishidan tashqari xalq xo'jaligining ko'pgina tarmoqlarida ishlatiladi. Ildizlari, tanasi va shoxlarining po'stida 0,25 % gacha har xil alkaloidlar bor, shulardan pelterin, izopelterin va kislota ajratib olingan. Tanasining po'stlog'ida 0,15 % miqdorda, barglarida esa 0,2 % miqdorda betulinat kislota, mevalarining po'sti va barglarida ursolat kislota ham topilgan. Anorning tarkibida 0,9-4,0 % limon kislotasi, 14-21 % qand, ko'p miqdorda vitamin va boshqa foydali moddalar bor. Mevalarining po'stida 28 % gacha oshlovchi moddalar, vitamin C, organik birikmalar (kislotalar) va qand moddasi bor. Anor xalq va ilmiy tibbiyotida, bo'yoqchilik va manzarali o'simlik sifatida juda qadrlanadi. Xalq tabobatida anor po'sti, mevasi va gullari ko'pgina kasalliklarda, jumladan sariq, istisqo (vadyanka), gijja, qo'tir, lavsha (zangila), ichak kasalliklarida, shuningdek ishtaha pastligida, badan lat yeb, suyaklar singanda va og'riq qoldiruvchi vosita tariqasida qadimdan ishlatiladi. Ichak kasalliklari, qon tuflash, qon ketishiga davo qilish uchun Abu Ali ibn Sino anor gullaridan, me'da-ichak yo'li, jigarning, taloqning yallig'lanish kasalliklarida foydalangan, shuningdek jarohatlarni bitiruvchi, siydik haydovchi vosita tariqasida buyurgan. Asalga qorishtirilgan anor urug'lari hadeganda bitavermaydigan yaralarga qo'yiladi, tish va quloq og'rig'iga qarshi ishlatiladi. Gippokrat ichburug' va turli jarohatlarni davolash uchun anor mevalarini buyurgan. Anor sharbati va qaynatib, quyuqlashtirilgan suvi bosh og'rig'iga shifo bo'ladi. Anor po'stloqlari bilan ezilib, sharbati olingan bo'lsa, u ichni qotiruvchi omil sifatida ham ta'sit ko'rsatadi. Shirin anor ichni tozalaydi, nordoni esa me'da kasalliklari, istimada foyda beradi. Safro xilti va qon xilti ko'payib ketgan kishilarga anor tavsiya qilinadi. Zamonaviy tabobatda anor po'stining peleterin alkaloidi tanin hamda sulfat kislota bilan birikkan holda, ya'ni pellelerin sulfati ko'rinishida uchraydi. Shuningdek, anor po'stidan olinadigan ekstrakt tasmaimon gijjaga qarshi ishlatiladi.

Anor mevasi po'stidan tayyorlanadigan dori-darmonlar esa gastritlar, enteritlar va kolitlarda burishtiruvchi vosita tariqasida qo'llaniladi. Barglaridan tayyorlanadigan tinktura gramm musbat bakteriyalarga qarshi ta'sir ko'rsatadi. Anor gullarining damlamasidan Xitoyda ichburug', paradontozni davolash uchun foydalaniladi, gullarini quritib, turli jarohatlarga sepiladi. Shirin anor suvi gastritlar, buyrak sanchiqlarida, nordon anor suvi esa qandli diabetda buyuriladi. Quyuqlashtirilgan suvi lavsha, bavoasil, konyunktivitlarda ishlatiladi, ishtaha ochish uchun, shuningdek jarohatlarni bitiruvchi, istimani tushiruvchi, chanqoq bosuvchi vosita tariqasida ishlatiladi. Anor uch yoshdan boshlab hosilga kira boshlaydi. Har tupdan olinadigan o'rtacha hosil 20-30 kg ga yetadi. Anor juda uzoq, yani 200 (300) yilgacha umr ko'rishi mumkin. Anor asosan ildiz bachkilaridan ko'paytiriladi. Mamlakatimizda Qashqadaryo viloyatining Yakkabog', Shahrizabz tumanlarida o'stiriladi. Ayniqsa, Kitob tumanining Varganza qishlog'i plantatsiyalarida o'stiriladigan anor navlari butun respublika va qo'shni Qozog'iston, Rossiya davlatlarida mashhurdir. Qolgan tumanlarda aholi tomonidan o'stiriladi. Anor daraxti sovuqqa chidamsiz. Shu sababdan uni respublikamizning janubiy tumanlaridan tashqari, boshqa joylarida kech kuzda tuproqqa ko'mish lozim. O'zbekistonda madaniy anor navlaridan tashqari, tabiatda tog' daralarida saqlanib qolgan kichik-kichik yovvoyi anorzorlarni uchratish mumkin. Bu yovvoyi anorzorlar haqida botaniklar har xil fikr yuritganlar. Masalan, V.V.Kuznesov(1949 y.) To'palon daryoning yuqori qismi (Xisor tizma tog'i), G'arbiy Kopetdog' (Turkmaniston) va Panj daryosining yuqori qismida (Tojikiston) da o'suvchi anorlarga yovvoyi deb qaraydi. O'zbekiston florasining to'rtinchi jildida esa To'palon vohasidagi anorlar madaniy sharoitda o'stiriladigan anorlarning yovvoyilashgani deb olingan. Bu bilan O'rta Osiyodagi yovvoyi anorlar inkor etilmaydi. O'zbekiston florasini uchraydigan anorlarni yovvoyilar qatoriga kiritadi. Shunisi qiziqki, Surxondaryo viloyatida (To'palon daryo vohasi), Kopetdog' va Darvozda uchraydigan anorlar

morfologik va boshqa belgilari bilan bir-biriga juda ham o'xshab ketadi. Shunday qilib, O'rta Osiyoning yuqorida qayd qilingan tumanlarida uchraydigan anorlar bir taksonomik birlikka mansub o'simlikdan boshqa narsa emas. Tabiiy holdagi anor madaniy anorlarning yovvoyilashgan holdagi formalarimi yoki ular azaldan bormi, degan savol jiddiy mulohaza yuritishni talab etadi. Ma'lumki, madaniy o'simliklarning aksariyat qismi insonlar tomonidan tabiiy o'simliklar orasidan saralab olingan. Hech shubhasiz madaniy sharoitda ekiladigan anorlar ham xuddi mana shu tarixga ega. O'rta Osiyo bir qator madaniy o'simliklarning vatani bo'lib, ularning yovvoyi turlari hozirgi kunda ham ko'plab topiladi. Demak, bizdagi yovvoyi anorlar ham azaldan shu yerda o'sgan bo'lishi ehtimoldan holi emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.Nabiyev, T.Odilov, O'.Pratov, G'.Shermatov. Qiziqarli Botanika. "O'zbekiston" nashriyoti. Toshkent-1975. 141-142 betlar.
2. A.Sattorov. Dard borki, darmon ham bor (O'simliklar bilan davolash 1-kitob). "Adabiyot uchqunlari" nashriyoti. Toshkent-2016. 41-44 betlar.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari (uch jildlik saylanma). "Abdulla Qodiriy" nashriyoti. Toshkent-1992. 2-jild.
4. N.Jo'rayeva. Shifobaxsh o'simliklar.Gulxan N:2(807). "O'zbekiston" nashriyoti. Toshkent-2008. 24-bet.
5. N.Hoshimov. Marjon tabib (2-qism). "IJOD-PRESS" nashriyoti. Toshkent-2017. 208-246 betlar

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI RAHBARLARINI BOSHQARUV
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA INNOVATSION
YONDASHUV**

Ilmiy rahbar: Abdalova Sayyora Rustamovna

p.f.n v/b dotsent TVCHDPU

Alimbayeva Sayera Abduraximovna

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va rejalashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi. Maqolada boshqarishning yangi usullari to'g'risida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: boshqarish, rejalashtirish, tashkilot, faoliyat, imkoniyat, xususiy turkumlar, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish, samaradorlik, ta'lim sifati, bilimdonlik, xabardorlik.

Abstract: Management and planning of preschool education today is one of the most important tasks. The article proposes ideas for new management methods.

Keywords: management, planning, organization, activity, opportunity, private categories, organization, leadership, control, efficiency, quality of education, knowledge, awareness.

Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish, rejalashtirish va tashkil qilish ishini bajarish tufayli ta'lim tashkiloti jamoasi a'zolarining kuch-g'ayratini samarali birlashtirish uchun zarur, ammo yetarli bo'lmagan shart-sharoit yaratiladi. Amaliyotdan shu narsa ma'lumki, odamlar real bajarayotgan ishlar ularga qo'yilayotgan rasmiy talablarga har doim ham mos kelavermaydi. Ijtimoiy tashkilotlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularga kiruvchi odamlar o'z sabablariga ega bo'lgan holda, o'z oldilariga o'zlari maqsad qo'yishga qodirdirlar. Ular nimanidir qilishni xohlashlari va xohlamasliklari va shunga qarab ishlashlari mumkin. Odamlar tashkilotga kelgach, u o'zlarining manfaatlarini amalga oshirish imkonini berishini xohlashadi. Bu hol yuz bermasa, ular yo tashkilotdan ketadilar yoki salohiyatlari va iqtidorlarini ishga to'liq safarbar etmaydilar.

Birgalikdagi faoliyat yaxshi rejalashtirilgan va uyushtirilgan bo'lsa, ijrochilar bu jarayonga tuzatish kiritishni talab qiladigan qandaydir ichki va tashqi shart-sharoit o'zgarmagunga qadar nimani, qaerda va qay yo'sinda bajarishlarini bilishgandagina u muvaffaqiyatli kechadi. Bu o'zgarishlar rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish uchun xavf tuxdirishi yoki, aksincha, qandaydir yangi imkoniyatlarni ochishi mumkin.

Boshqaruv yuz berayotgan o'zgarishlarga o'z vaqtida munosabat bildirishi, buning uchun esa bu haqda axborotga ega bo'lishi lozim. Bunday axborotni olish va ishning borishiga tuzatish kiritish zarurligini aniqlash uchun nazorat qilish deb ataladigan maxsus boshqaruv harakatini amalga oshirish zarur.

Boshqaruv nazorat tufayli o'zi usiz faoliyat yuritmaydigan eng muhim tarkibiy qism — qayta aloqaga ega bo'ladi. Nazorat boshqaruvning «ko'zini ravshan» va o'zgarishlarga nisbatan ta'sirchan qiladi. Ushbu o'zgarishlarga munosabat esa rejalashtirish, tashkil etish va rahbarlik qilish orqali amalga oshiriladi. Natijada boshqaruv davrasi yopiq holga keladi.

Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish va nazorat qilish murakkab tuzilmaga ega bo'lib, o'zi ham ko'plab boshqa ishlardan tashkil topadi. Masalan, u rejalashtirish, vaziyatni tahlil etish, prognozlash, maqsad qo'yish, samaradorlikni baholash, ish rejasining biron-bir variantini tanlash haqida qaror qabul qilish kabilarni o'z ichiga olishi mumkin. Rahbarlik qilish qo'l ostidagi xodimlarga topshiriqlar berish, jamoa ahvolini tahlil qilish, qo'l ostidagi xodimlarning ishini baholash, taqdirlash va jazolash haqida qarorlar qabul qilish, xodimlarni xabardor qilish, nizoli vaziyatlarni hal qilishni va h. k. ko'zda tutadi.

Ta'lim tashkilotini boshqarishda bitta emas, balki ko'plab boshqaruv turkumlari amalga oshiriladi. Bu turkumlar ierarxik tuzilmaga ega — xususiy turkumlar nisbatan umumiylari tarkibiga kiradi. Masalan, ta'lim tashkilotida o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishning umumiy turkumida boshlanqich va umumiy o'rta ta'limni rejalashtirish, tashkil etish, unga rahbarlik va uni nazorat etish turkumlari ajratib ko'rsatiladi. Bu turkumlar ham, o'z navbatida, murakkab tuzilmaga ega. Masalan, boshlang'ich ta'limni boshqarish turkumi ichida va ayrim sinflar, predmetlarni o'rganishni rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish turkumlari ajratiladi.

Boshqaruv jarayonida, ayni paytda, turli boshqaruv turkumlari ishi amalga oshiriladi. Kimdir mashg'ulotlar jadvaliga tuzatishlar kiritishi, kimdir o'qituvchining ishini nazorat qilib borishi, yana kimdir pedagogika kengashining ish rejasini muhokama qilishi mumkin. Bu boshqaruv turkumlarini nafaqat bexabar kuzatuvchi uchun, balki aksariyat boshqaruv sub'ektlari uchun ham nooshkor holga keltiradi. Ammo boshqaruv faoliyatining yaxlitligi uchun javob beruvchi ta'lim tashkiloti rahbari ushbu turkumlarni tuzib, ularning har birini kuzatib borishi kerak.

Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik va nazorat qilish hokimiyat munosabatlarini amalga oshirishi tufayli boshqaruv ishi deb hisoblanadi.

Samaradorlik tushunchasi, garchi ijtimoiy munosabatlar jarayonida ko'p qo'llanilsa-da, boshqaruv nazariyasida eng kam ishlangan tushunchalardan biridir. Samaradorlikning umumiy nazariyasi mavjud bo'lmaganligi bois ushbu yo'nalishdagi

barcha urinishlar hozircha kutilgan natijaga olib kelmadi. Faoliyatning turli sohalarida samaradorlikning o'z xususiy ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Ammo ta'limda bugungi kunda bunday ko'rsatkichlar yo'q. Shunga qaramay, samaradorlik tushunchasi sifatga yo'naltirishda juda muhim va foydalidir. Vazifaning butun murakkabligini anglagan holda, boshqaruv samaradorligi nima ekanligini aniqlashga urinib ko'ramiz.

Samaradorlik haqida gapirishdan oldin faoliyat unumdorligi tushunchasini kiritamiz. O'ar qanday faoliyat ozmi-ko'pmi unumli bo'ladi. Unumdorlik — bu qandaydir vaqt ichida olingan natijalarning foydaliligi va u bilan bog'liq xarajatlar o'rtasidagi nisbatni ko'rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir.

Unumdorlikdan ko'pincha boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichi sifatida foydalaniladi. Garchi faoliyat unumdorligi bilan boshqaruv samaradorligi bir-biriga bog'liqligi shubhasiz bo'lsa-da, biroq ular bitta narsa emas. Ta'limning boshqa ta'lim tashkilotiga nisbatan yuqoriroq natijalari ushbu ta'lim tashkilotida boshqaruv sifati yuqori bo'lishidan har doim ham dalolat beravermaydi.

Masalan, ta'lim tashkiloti ajoyib moddiy bazaga ega bo'lsa, moliyalashtirishning qo'shimcha manbalari hisobiga o'qituvchilarga boshqa ta'lim tashkilotlaridagiga nisbatan yuqoriroq ish haqi to'lay olsa, ushbu barcha ne'matlardan mahrum bo'lgan oddiy ta'lim tashkilotidagiga qaraganda ta'lim sifati yuqoriroq bo'lishini ta'minlashi mumkin. Lekin masala har bir ta'lim tashkiloti o'zida mavjud imkoniyatlardan nechog'li yaxshi foydalanayotganligidadir.

Boshqaruv sifatini baholash aynan shu savolga beriladigan javobga bo'liq. Boshqaruv o'z vazifasiga ko'ra foydali natija olish uchun imkoniyatlardan to'liq foydalanishni ta'minlashi kerak. Ushbu vazifani qanchalik yaxshi uddalasa, u shunchalik samarador bo'ladi.

Boshqaruv samaradorligi deganda erishilgan va erishish mumkin bo'lgan unumdorlik o'rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi xususiyatni tushunamiz.

Bunday ta'rifni faoliyat ko'rsatishni boshqarishga nisbatan ham, rivojlanishni boshqarishga nisbatan ham ishlatsa bo'ladi. Lekin bu holatlarning har birida turli natijalar va turli xarajatlar hisobga olinishi kerak. Ta'lim tashkiloti o'zi uchun ta'lim sifati iloji boricha yuqori darajada bo'lishini ta'minlay oladi (bu yuqori samaradorlik hamda faoliyat yuritishni boshqarishdan dalolat berishi mumkin), ammo ayni paytda u yangiliklarni o'zlashtirish va o'zining salohiyatini kuchaytirish uchun ob'ektiv tarzda ta'limning mavjud imkoniyatlaridan foydalanmasligi mumkin. Bu ta'lim tashkilotini rivojlantirishni boshqarish samaradorligi pastligidan dalolat beradi.

Ta'lim sifati ta'lim oluvchi yoshlarning xabardorligini rivojlantirishni ta'minlaydigan ta'lim faoliyatining turli jihatlarini, o'qitish mazmuni, shakllari va metodlarini, moddiy-texnika bazasini, kadrlar tarkibini va h. k. tavsiflovchi ko'rsatkichlar yig'indisi bilan belgilanadi.

«Bilimdonlik» («xabardorlik») termini menejmentda keng qo'llaniladi. Ammo uni ta'lim tizimida ishlatish u qadar ommalashmagan. O'quvchilar va talabalarga nimani berish maqsad qilib qo'yilganligini aniqlash uchun ko'pincha bilim, qadriyat yoki ishonch va e'tiqod tushunchalaridan foydalanib kelingan va hozir ham shulardan foydalanilmoqda.

REFERENCES

1. Камилова Г. А., Курбанова Г. Р., Джаббарова С. З. Особенности формирования педагогических навыков у воспитателей дошкольно-образовательных учреждений //Academy. – 2020. – №. 5 (56). – С. 25-27.
2. Kamilova G. Maktabgacha talim muassasalarida ekologik tarbiyani tashkil etishda integrativ yondashuv //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
3. Olimovna K. G. The importance of the criteria of pedagogical technologies at training highly qualified personnel //Достижения науки и образования. – 2017. – №. 5 (18).
4. Камилова Г. А., Тураева О. С. ФОРМИРОВАНИЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ //Проблемы науки. – 2021. – С. 50.
5. Eshova S. D., Rajabova K. I. Organization of didactic games for preschoolers.
6. Rajabova I. Ossobennosti organizatsii i provedeniya didakticheskix igr s detmi starshego doshkolnogo vozrasta //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
7. Xamidovna R. I. Play as a means of developing the creative abilities of Preschool Children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10.
8. Rajabova I. Ossobennosti organizatsii i provedeniya didakticheskix igr s detmi starshego doshkolnogo vozrasta //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
9. Хамроева Н. А. МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //Проблемы науки. – 2021. – №. 3 (62).С. 74-76.
10. Хамроева Н. А., Назарова Д. Ж. Особенности речевого развития детей старшего дошкольного возраста //Вестник магистратуры. – 2020. – №. 1-5. – С. 37.
11. ХАМРОЕВА Н. А. преподаватель кафедры дошкольного образования, факультет дошкольного и начального обучения //Бухарский государственный университет, Узбекистан.
12. Supkhonovna H. N. Technology for the development of the qualities of pedagogical competence in future teachers //ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH. – 2021. – Т. 10. – №. 5. – С. 372-382.
13. To'raqulovich J. U., Supxonovna H. N. Ways to shape a healthy lifestyle in the family of preschool children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.

14. Хакимова Н. С., Хабибова Г. Г. А. АВЛОНИ-ПРОСВЕТИТЕЛЬ, ПЕДАГОГ И РЕФОРМАТОР ШКОЛЫ //Вопросы науки и образования. – С. 34.
15. Umarova G. Bolalarning iqtisodiy bilimdonligini rivojlantirishda matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlarining ahamiyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
16. Sharipova I. F., Umarova G. U. Some methods for calculating limits //Journal: JOURNAL OF ADVANCES IN MATHEMATICS. – Т. 10. – №. 7.
17. Nurulloev F. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarini axloqiy tarbiyalash //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
18. Nurulloev F. Oilada sog'lom, ma'naviy-axloqiy muhit //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 5. – №. 5.
19. Nurulloev F. Maktabgacha yoshdagi bolalarda oilaga nisbatan hurmat munosabatini hakllantirish //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
20. Жабборова С. З. Особенности труда в дошкольном возрасте //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 6 (51).
21. Джаббарова С. З. ЭТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ ЧЕРЕЗ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ //Проблемы науки. – 2021. – С. 61.
22. Jabborova S. Z. Forms, methods and ways of moral education of children in the family by means of national values //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 820-823.
23. Zarafshon J. Maktabgacha ta'limda jismoniy tarbiyani shakllantirish metodlari //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
24. Jalilov Z. B. Educational Value in Works of Eastern Thinkers and Principals of Their Use //Eastern European Scientific Journal. – 2017. – №. 1.
25. Zarafshon J. Maktabgacha ta'limda jismoniy tarbiyani shakllantirish metodlari //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)
26. Zarafshon J. МАКТАВГАЧА ТА'ЛИМНИНГ СИФАТ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ OSHIRISHDA PEDAGOGIK JARAYONNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
27. Zarafshon J. МАКТАВГАЧА ТА'ЛИМДА IQTISODIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYACHINING ROLI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1. Asadovna U. F., Vaxshilloevich Z. J. METHODOLOGICAL SUPPORT FOR EXTRA-CLASS ACTIVITIES OF A STUDENT //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 1. – С. 321-325.
28. Жалилов З. Воспитание студентов в духе национальных ценностей //International scientific review. – 2016. – №. 2 (12).
29. Мирзаева, Дильфуза Шавкатовна, and Зулайко Бахтиоровна Кенжаева. "Значение использования интерактивных методов в развитии дошкольного образования." Academy 5 (56) (2020): 57-59.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI RAHBARINING BOSHQARUV
KOMPETENSIYALARINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI

Axmadjonova Diloraxon Abdulazizovna

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va rejalashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi. Maqolada boshqarishning yangi usullari to'g'risida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: boshqarish, rejalashtirish, tashkilot, faoliyat, imkoniyat, xususiy turkumlar, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish, samaradorlik, ta'lim sifati, bilimdonlik, xabardorlik.

Abstract: Management and planning of preschool education today is one of the most important tasks. The article proposes ideas for new management methods.

Keywords: management, planning, organization, activity, opportunity, private categories, organization, leadership, control, efficiency, quality of education, knowledge, awareness.

Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish, rejalashtirish va tashkil qilish ishini bajarish tufayli ta'lim tashkiloti jamoasi a'zolarining kuch-g'ayratini samarali birlashtirish uchun zarur, ammo yetarli bo'lmagan shart-sharoit yaratiladi. Amaliyotdan shu narsa ma'lumki, odamlar real bajarayotgan ishlar ularga qo'yilayotgan rasmiy talablarga har doim ham mos kelavermaydi. Ijtimoiy tashkilotlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularga kiruvchi odamlar o'z sabablariga ega bo'lgan holda, o'z oldilariga o'zlari maqsad qo'yishga qodirdirlar. Ular nimanidir qilishni xohlashlari va xohlamasliklari va shunga qarab ishlashlari mumkin. Odamlar tashkilotga kelgach, u o'zlarining manfaatlarini amalga oshirish imkonini berishini xohlashadi. Bu hol yuz bermasa, ular yo tashkilotdan ketadilar yoki salohiyatlari va iqtidorlarini ishga to'liq safarbar etmaydilar.

Birgalikdagi faoliyat yaxshi rejalashtirilgan va uyushtirilgan bo'lsa, ijrochilar bu jarayonga tuzatish kiritishni talab qiladigan qandaydir ichki va tashqi shart-sharoit o'zgarmagunga qadar nimani, qaerda va qay yo'sinda bajarishlarini bilishgandagina u muvaffaqiyatli kechadi. Bu o'zgarishlar rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish uchun xavf tuxdirishi yoki, aksincha, qandaydir yangi imkoniyatlarni ochishi mumkin. Boshqaruv yuz berayotgan o'zgarishlarga o'z vaqtida munosabat bildirishi, buning uchun esa bu haqda axborotga ega bo'lishi lozim. Bunday axborotni olish va ishning

borishiga tuzatish kiritish zarurligini aniqlash uchun nazorat qilish deb ataladigan maxsus boshqaruv harakatini amalga oshirish zarur.

Boshqaruv nazorat tufayli o'zi usiz faoliyat yuritmaydigan eng muhim tarkibiy qism — qayta aloqaga ega bo'ladi. Nazorat boshqaruvning «ko'zini ravshan» va o'zgarishlarga nisbatan ta'sirchan qiladi. Ushbu o'zgarishlarga munosabat esa rejalashtirish, tashkil etish va rahbarlik qilish orqali amalga oshiriladi. Natijada boshqaruv davrasi yopiq holga keladi.

Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish va nazorat qilish murakkab tuzilmaga ega bo'lib, o'zi ham ko'plab boshqa ishlardan tashkil topadi. Masalan, u rejalashtirish, vaziyatni tahlil etish, prognozlash, maqsad qo'yish, samaradorlikni baholash, ish rejasining biron-bir variantini tanlash haqida qaror qabul qilish kabilarni o'z ichiga olishi mumkin. Rahbarlik qilish qo'l ostidagi xodimlarga topshiriqlar berish, jamoa ahvolini tahlil qilish, qo'l ostidagi xodimlarning ishini baholash, taqdirlash va jazolash haqida qarorlar qabul qilish, xodimlarni xabardor qilish, nizoli vaziyatlarni hal qilishni va h. k. ko'zda tutadi.

Ta'lim tashkilotini boshqarishda bitta emas, balki ko'plab boshqaruv turkumlari amalga oshiriladi. Bu turkumlar ierarxik tuzilmaga ega — xususiy turkumlar nisbatan umumiylari tarkibiga kiradi. Masalan, ta'lim tashkilotida o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishning umumiy turkumida boshlanqich va umumiy o'rta ta'limni rejalashtirish, tashkil etish, unga rahbarlik va uni nazorat etish turkumlari ajratib ko'rsatiladi. Bu turkumlar ham, o'z navbatida, murakkab tuzilmaga ega. Masalan, boshlang'ich ta'limni boshqarish turkumi ichida va ayrim sinflar, predmetlarni o'rganishni rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish turkumlari ajratiladi.

Boshqaruv jarayonida, ayni paytda, turli boshqaruv turkumlari ishi amalga oshiriladi. Kimdir mashg'ulotlar jadvaliga tuzatishlar kiritishi, kimdir o'qituvchining ishini nazorat qilib borishi, yana kimdir pedagogika kengashining ish rejasini muhokama qilishi mumkin. Bu boshqaruv turkumlarini nafaqat bexabar kuzatuvchi uchun, balki aksariyat boshqaruv sub'ektlari uchun ham nooshkor holga keltiradi. Ammo boshqaruv faoliyatining yaxlitligi uchun javob beruvchi ta'lim tashkiloti rahbari ushbu turkumlarni tuzib, ularning har birini kuzatib borishi kerak.

Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik va nazorat qilish hokimiyat munosabatlarini amalga oshirishi tufayli boshqaruv ishi deb hisoblanadi.

Samaradorlik tushunchasi, garchi ijtimoiy munosabatlar jarayonida ko'p qo'llanilsa-da, boshqaruv nazariyasida eng kam ishlangan tushunchalardan biridir. Samaradorlikning umumiy nazariyasi mavjud bo'lmaganligi bois ushbu yo'nalishdagi barcha urinishlar hozircha kutilgan natijaga olib kelmadi. Faoliyatning turli sohalarida samaradorlikning o'z xususiy ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Ammo ta'limda bugungi kunda bunday ko'rsatkichlar yo'q. Shunga qaramay, samaradorlik tushunchasi

sifatga yo'naltirishda juda muhim va foydalidir. Vazifaning butun murakkabligini anglagan holda, boshqaruv samaradorligi nima ekanligini aniqlashga urinib ko'ramiz.

Samaradorlik haqida gapirishdan oldin faoliyat unumdorligi tushunchasini kiritamiz. O'ar qanday faoliyat ozmi-ko'pmi unumli bo'ladi. Unumdorlik — bu qandaydir vaqt ichida olingan natijalarning foydaliligi va u bilan bog'liq xarajatlar o'rtasidagi nisbatni ko'rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir.

Unumdorlikdan ko'pincha boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichi sifatida foydalaniladi. Garchi faoliyat unumdorligi bilan boshqaruv samaradorligi bir-biriga bog'liqligi shubhasiz bo'lsa-da, biroq ular bitta narsa emas. Ta'limning boshqa ta'lim tashkilotiga nisbatan yuqoriroq natijalari ushbu ta'lim tashkilotida boshqaruv sifati yuqori bo'lishidan har doim ham dalolat beravermaydi.

Masalan, ta'lim tashkiloti ajoyib moddiy bazaga ega bo'lsa, moliyalashtirishning qo'shimcha manbalari hisobiga o'qituvchilarga boshqa ta'lim tashkilotlaridagiga nisbatan yuqoriroq ish haqi to'lay olsa, ushbu barcha ne'matlardan mahrum bo'lgan oddiy ta'lim tashkilotidagiga qaraganda ta'lim sifati yuqoriroq bo'lishini ta'minlashi mumkin. Lekin masala har bir ta'lim tashkiloti o'zida mavjud imkoniyatlardan nechog'li yaxshi foydalanayotganligidadir.

Boshqaruv sifatini baholash aynan shu savolga beriladigan javobga bo'liq. Boshqaruv o'z vazifasiga ko'ra foydali natija olish uchun imkoniyatlardan to'liq foydalanishni ta'minlashi kerak. Ushbu vazifani qanchalik yaxshi uddalasa, u shunchalik samarador bo'ladi.

Boshqaruv samaradorligi deganda erishilgan va erishish mumkin bo'lgan unumdorlik o'rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi xususiyatni tushunamiz.

Bunday ta'rifni faoliyat ko'rsatishni boshqarishga nisbatan ham, rivojlanishni boshqarishga nisbatan ham ishlatish bo'ladi. Lekin bu holatlarning har birida turli natijalar va turli xarajatlar hisobga olinishi kerak. Ta'lim tashkiloti o'zi uchun ta'lim sifati iloji boricha yuqori darajada bo'lishini ta'minlay oladi (bu yuqori samaradorlik hamda faoliyat yuritishni boshqarishdan dalolat berishi mumkin), ammo ayni paytda u yangiliklarni o'zlashtirish va o'zining salohiyatini kuchaytirish uchun ob'ektiv tarzda ta'limning mavjud imkoniyatlaridan foydalanmasligi mumkin. Bu ta'lim tashkilotini rivojlantirishni boshqarish samaradorligi pastligidan dalolat beradi.

Ta'lim sifati ta'lim oluvchi yoshlarning xabardorligini rivojlantirishni ta'minlaydigan ta'lim faoliyatining turli jihatlarini, o'qitish mazmuni, shakllari va metodlarini, moddiy-texnika bazasini, kadrlar tarkibini va h. k. tavsiflovchi ko'rsatkichlar yig'indisi bilan belgilanadi.

«Bilimdonlik» («xabardorlik») termini menejmentda keng qo'llaniladi. Ammo uni ta'lim tizimida ishlatish u qadar ommalashmagan. O'quvchilar va talabalarga nimani berish maqsad qilib qo'yilganligini aniqlash uchun ko'pincha bilim, qadriyat

yoki ishonch va e'tiqod tushunchalaridan foydalanib kelingan va hozir ham shulardan foydalanilmoqda.

REFERENCES

1. Камилова Г. А., Курбанова Г. Р., Джаббарова С. З. Особенности формирования педагогических навыков у воспитателей дошкольно-образовательных учреждений //Academy. – 2020. – №. 5 (56). – С. 25-27.
2. Kamilova G. Maktabgacha talim muassasalarida ekologik tarbiyani tashkil etishda integrativ yondashuv //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
3. Olimovna K. G. The importance of the criteria of pedagogical technologies at training highly qualified personnel //Достижения науки и образования. – 2017. – №. 5 (18).
4. Камилова Г. А., Тураева О. С. ФОРМИРОВАНИЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ //Проблемы науки. – 2021. – С. 50.
5. Eshova S. D., Rajabova K. I. Organization of didactic games for preschoolers.
6. Rajabova I. Ossobennosti organizatsii i provedeniya didakticheskix igr s detmi starshego doshkolnogo vozrasta //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
7. Xamidovna R. I. Play as a means of developing the creative abilities of Preschool Children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10.
8. Rajabova I. Ossobennosti organizatsii i provedeniya didakticheskix igr s detmi starshego doshkolnogo vozrasta //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
9. Хамроева Н. А. МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //Проблемы науки. – 2021. – №. 3 (62). – С. 74-76.
10. Хамроева Н. А., Назарова Д. Ж. Особенности речевого развития детей старшего дошкольного возраста //Вестник магистратуры. – 2020. – №. 1-5. – С. 37.
11. ХАМРОЕВА Н. А. преподаватель кафедры дошкольного образования, факультет дошкольного и начального обучения //Бухарский государственный университет, Узбекистан.
12. Supkxonovna H. N. Technology for the development of the qualities of pedagogical competence in future teachers //ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH. – 2021. – Т. 10. – №. 5. – С. 372-382.
13. To'raqulovich J. U., Supkxonovna H. N. Ways to shape a healthy lifestyle in the family of preschool children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.
14. Хакимова Н. С., Хабибова Г. Г. А. АВЛОНИ-ПРОСВЕТИТЕЛЬ, ПЕДАГОГ И РЕФОРМАТОР ШКОЛЫ //Вопросы науки и образования. – С. 34.

15. Umarova G. Bolalarning iqtisodiy bilimdonligini rivojlantirishda matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlarining ahamiyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
16. Sharipova I. F., Umarova G. U. Some methods for calculating limits //Journal: JOURNAL OF ADVANCES IN MATHEMATICS. – Т. 10. – №. 7.
17. Nurulloyev F. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarini axloqiy tarbiyalash //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
18. Nurulloyev F. Oilada sog'lom, ma'naviy-axloqiy muhit //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 5. – №. 5.
19. Nurulloyev F. Maktabgacha yoshdagi bolalarda oilaga nisbatan hurmat munosabatini hakllantirish //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
20. Жабборова С. З. Особенности труда в дошкольном возрасте //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 6 (51).
21. Джаббарова С. З. ЭТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ ЧЕРЕЗ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ //Проблемы науки. – 2021. – С. 61.
22. Jabborova S. Z. Forms, methods and ways of moral education of children in the family by means of national values //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 820-823.
23. Zarafshon J. Maktabgacha ta'limda jismoniy tarbiyani shakllantirish metodlari //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
24. Jalilov Z. B. Educational Value in Works of Eastern Thinkers and Principals of Their Use //Eastern European Scientific Journal. – 2017. – №. 1.
25. Zarafshon J. Maktabgacha ta'limda jismoniy tarbiyani shakllantirish metodlari //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)
26. Zarafshon J. МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМНИНГ СИФАТ ВА САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ПЕДАГОГИК ЖАРAYONNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
27. Zarafshon J. МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМДА ИQTISODIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA TARBIYACHINING ROLI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
28. Asadovna U. F., Vaxshilloyevich Z. J. METHODOLOGICAL SUPPORT FOR EXTRA-CLASS ACTIVITIES OF A STUDENT //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 1. – С. 321-325.
29. Жалилов З. Воспитание студентов в духе национальных ценностей //International scientific review. – 2016. – №. 2 (12).
30. Мирзаева, Дильфуза Шавкатовна, and Зулайко Бахтиоровна Кенжаева. "Значение использования интерактивных методов в развитии дошкольного образования." Academy 5 (56) (2020): 57-59.

MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH MILLAT TARAQIYOTINING POYDEVORI

Tojiboev Abdug'ani Abdumalikovich

Toshkent viloyati Zangiota tumani

"Toshkent Tibbiyot Akademiyasi" akademik litseyi

Bosh o'qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolamda Milliy o'zlikni anglash Millat taraqqiyotida uning tutgan o'рни va maqsad vazifalari, ajdodlarimizning bizga qoldirgan madaniy va ma'naviy meroslarining o'zlikni anglashdagi moxiyati va yosh avlod tarbiyasida vatanga muxabbatni shakillantirish asosiy omil bo'lib qaralishi haqida muloxaza qilamiz.

Tayanch so'zlar: O'zlikni anglash, Milliy o'zlikni anglash, ajdodlar merosi, millat taraqqiyoti, tarixiy xotira, yoshlar ongida milliy o'zlikni shakillantirish, milliy ong, milliy g'urur, milliy his, milliy iftixor, milliy xarakter.

UNDERSTANDING NATIONAL IDENTITY IS THE BASIS OF NATIONAL DEVELOPMENT

Abstract: In this article, we discuss the role and purpose of national identity in the development of the nation, the essence of the cultural and spiritual heritage of our ancestors and the formation of love for the motherland in the upbringing of the younger generation.

Keywords: Awareness of identity, National identity, ancestral heritage, national development, historical memory, the formation of national identity in the minds of young people, national consciousness, national pride, national feeling, national pride, national character.

KIRISH

Insoniyatning tarixiy taraqqiyoti o'z-o'zini anglash, eng avvalo, insoniy mavjudlikning mohiyatini ma'naviy voqelik, sha'ni, qadr-qimmat, obro'-e'tibor, or-nomus orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi Hayotning ma'no-mazmunini, maqsadini tushinib etish, o'zlikni ,anglashdan boshlanadi. Milliy g'oyada uning negizlari mujassam bo'lganligi uchun ham o'zlikni anglashga xizmat qiladi va bir-biri bilan uzviy bog'li»O'zlikni anglash deganda men tarixiy xotirani tiklash, nasl-nasabimiz kim ekanini, kimlarning vorisi ekanligimizni anglab etishni tushunaman» deydi I.A.Karimov. Shundagina inson o'z mamlakatning tom ma'nodagi munosib fuqarosi bo'la oladi. O'zlikni anglash «Milliy o'zlikni anglash» va nihoyat «Umumbashariy o'zlikni anglash» tushunchalari bir-biridan ayri emas, balki bir-biri bilan uzviy aloqador, bir-birini taqozo etadi. Zero, inson ota-ona, oila, millat, ahli bashar, boringki

butun borliq bilan munosabatlar asosida o`zining kim ekanligini anglab boradi. Ayni shu munosabatlar zaminida shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy g`oya tamoyillari shakllangan va o`z navbatida, milliy g`oya ularni zamon talablari asosida boyitib beradi. O`z-o`zini anglash - bu o`z Vatani va shu Vatanda yashagan xalqning, millatning o`tmishi, uning madaniyati, urf-odati, hamda qadriyatlarini bilishi demakdir. O`z-o`zini anglash bu - o`z xalqining azaldan jahon hamjamiyati taraqqiyotiga qo`shgan hissasini anglashdir. O`zo`zini anglash bu-o`tgan ajdodlar tarixini mukammal bilish, ularning ruhlari hurmatini o`rniga qo`yish demakdir. Shu bilan birga o`z-o`zini anglash Vatan hududidagi boy madaniy va moddiy merosni aniqlab, porloq kelajak uchun xizmat qilishga intilish, avlodlar farovonligi uchun o`z hissasini qo`shish hamdir. O`z-o`zini anglash faqat o`z tarixini bilish bilan cheklanib qolish degan so`z emas. O`zining zamonaviy imkoniyatlarini hisobga olgan holda o`z millati va Vatanining shuhratini oshirish hamdi Milliy o`zlikni anglash - millatning o`zini chuqurroq anglash imkoniyatlariga ega bo`lish, tarixi, madaniyati, an`analari, qadriyatlarini tiklashga, rivojlantirishga xarakat qilishdir. Milliy o`zlikni anglash - 1) Milliy birlikni va boshqa etnoslarning mavjudligini tushunib etish; 2) Milliy qadriyatlar: til, tug`ilib o`sgan joy, madaniyatga (keng ma`noda) sodiqlik; 3) Milliy manfaatlarni tushunish; 4) Milliy mustaqillik va milliy taraqqiyotga intilish; 5) Vatanparvarlik kabi fazilatlarni sharllantirishdir. Milliy o`zlikni anglash barcha davrlarda xam jamiyat tarixining asosiy omillaridan biri bo`lib kelgan va u millat manfaatlari va qadr- qimmatini anglashdan, ularni himoya qilish uchun kurashdan boshlanadi. Prezidentimiz Islom Karimov o`zining «Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q» asarida «Tarixiy xotirasi bor inson – irodali inson tarix saboqlari insonni xushyorlikka o`rgatadi. O`zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi» deb ta`kidlaganlar Demak, tarixni bilmasdan, yaxshi bilmasdan turib, yuksak ma`naviyatga erishish mumkin emas. Sobiq ittifoq davrida millatimiz ongiga shunday g`oya singdirildiki, u o`z yurtida boshini baland ko`tarib yurishi taqiqlangan edi. Xalqimizning shunday ahvolga tushib qolishiga asosiy sabablardan biri – uning tarixiy xotirasidan judo bo`lishi edi. Milliy g`oya xalqimizga nafaqat o`z tarixini odilona, ob`ektiv va xolisona o`rganish imkoniyatini yaratadi, balki Millat sifatida shakllanish davridagi murakkab sharoitlardan kelib chiqish sabablarini ko`rsatib beradi. Chunki, millat g`oya xalqimizning qadimiy va boy tarixidan, ulug` alloma ajdodlarimizning hikmatlari va hayotiy o`gitlaridan, bunyodkor g`oyalaridan, yashash iboratidan ozuqa olgan. Shuning uchun ham, tarixni buyuk murabbiy, tarbiya va ibrat manbai deyiladi. Dono xalqimizning «Etti pushtingni bilgin – degan o`gitlari bekorga kelib chiqmagan. Shuning uchun ham qadimgi Sharq donishmandlari insonni gavdasi oldinga, yuzi esa ortga qaratgan holda tasvirlaganlar. Ya`ni, ularning nazdida insoniyat kelajak sari intilar ekan, o`tmishni doimo yodda saqlamog`i shart. Bu ko`hna haqiqatni teran anglagan Prezident I.A.Karimov «O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka

tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida istiqboldagi vazifalarni belgilab berar ekan: «Tarix xotirasi, xalqning, jonajon o`lkaning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini tiklash milliy o`zlikni anglashni ta`bir joiz bo`lsa, milliy iftixorni tiklash va o`stirish jarayonida g`oyat muhim o`rin tutadi» deb ta`kidlaydi. O`zligini anglash birinchidan, odamning ozod, erkin, nodir, ulug` siymoligini anglash va o`zida unga amal qilish sifatlarini shakllantirib borish bo`lsa, ikkinchidan uning o`ziga xos milliy-insoniy sifatlarini ochib beruvchi etnik, ma`naviyinsoniy asoslarini anglash va ularga amal qilishdan iboratdir. Davlatimiz rahbarining «Yuksak ma`naviyat — yengilmas kuch» asarida: «...inson o`zligini anglagani, naslnasabini chuqurroq bilgani sari yuragida Vatanga muhabbat tuyg`usi ildiz otib, ulg`aya boradi. Bu ildiz qancha teran bo`lsa, tug`ilib o`sgan yurtga muhabbat ham shu qadar yuksak bo`ladi», deya ta`kidlangan. Binobarin, bugun mamlakatimizda ma`naviy yuksalishga xizmat qilayotgan islohotlar navqiron avlodni ulug` ajdodlarimiz xotirasi bilan haqli ravishda faxrlanish, tinchlik, oso-yishtalik hamda obodlik uchun kurashish, mustaqillikni qadrlash va Vatanni ardoqlab yashashga undashi bilan yanada ahamiyatlidir. Ma`lumki, xalqimiz uzoq o`tmishga ega. U o`z tarixida ko`pgina qiyinchiliklar, bosqinchiliklarga duchor bo`lgani bilan, shunday boy tarixiy meros qoldirganki, ularni anglash beixtiyor milliy g`ururni shakllantiradi. O`rta Osiyoning markazi bo`lmish O`zbekiston dunyo tarixida o`chmas iz qoldirib kelayotir. Buni jahon xalqlari e`tirof etadi. Masalan, O`zbekiston qadim zamonlardayoq «Buyuk Ipak yo`li» orqali G`arb va Sharqni bog`lash uchun xizmat qilgan. U dunyo davlatchiligini rivojlantirishga, jahon madaniyatini ko`tarishga o`z hissasini qo`shgan. Shu sababli ham, bu yurtdan mag`rurlansak arziydi. O`zbekiston hududida qadimdan ko`p elat va millatlar yashagan bo`lsa-da, ular o`rtasidagi do`stlik, totuvlik, barqarorlik insonlarni hayratda qoldirib kelgan. Demak, tarixan birlikni, etnoslar mavjudligi, ularni qonqarindoshligi bilan, ulardagi til, ona zaminning ma`naviy jihatlari yaqinligini, ulardagi muqaddas tuproq, Vatanga bo`lgan mehr-muhabbatni anglash hozirgi avlod uchun ayniqsa dolzarbdir. Gohida onda-sonda dunyoda bo`lib turgan kelishmovchiliklar, ziddiyatlarning oldini olishga bizning yurtimiz ma`naviy qurol bo`lib xizmat qiladi. Hozirgi zamonda o`z-o`zini anglash bu shaxsiy va mahalliylik, urug`-aymoqchilik illatlarini yo`qotishga yordam beradi. Azaldan bir tan, bir jon bo`lib yashab, shu mamlakat ravnaqini ta`minlagan ajdodlarimizning turmush tarzi hozir ham yorqin misol bo`lib, hamkorlik qilishning manbai bo`lib xizmat qiladi. MUXOKAMA; Milliy o`z-o`zlikni anglash natijasida o`z mamlakati taraqqiyotini belgilash, uning mustaqilligi uchun kurashning namunasini beradi. O`z-o`zini anglash kelajakda o`z taqdirini o`zi belgilash uchun foydalaniladi, u mas`uliyatni oshiradi. Ajdodlar fidoiyligi, jonkuyarligidan xulosalar qilinadi. Insonning komillik darajasi uning jamiyatdagi o`z o`rnini qanchalik bilgani, o`zini jamiyatning ajralmas qismi ekanligini qanchalik his etishi bilan belgilanadi. Shundagina inson o`zining

qadrqimmatini xalqning, millatning qadrqimmatini bilan nechogʻlik bogʻliq ekanligini, jamiyatda, yurtida sodir boʻlayotgan voqeealarga daxldorligini angʻlaydi. Yurtimiz mustamlakachilik asoratiga tushgan XX asr boshlarida yurt qaygusida yongan Fitrat oʻlkaning boshiga yogilgan balolarda, avvalo oʻzini aybdor deb hisoblagani bejiz emas. Amir Temur ruhiga murojaat etib, u shunday yozgan edi: "Yukorida aytdigim ishlarning xammasiga oʻzim sabab boʻldim, barchasini oʻzim kildim. Sening Turoningni oʻzim talatdim, Sening turkligingni oʻzim ezdirdim, Sening omonatlariga xiyonat oʻzim kildim". Shu emasmi komillikning belgisi? Milliy oʻzligini anglagan insongina, Fitrat kabi: "Turonim, sendan ayrilmoq — mening uchun oʻlimim, Sening uchun oʻlmos mening tirikligimdir", —deya baralla ayta oladi, Najmiddin Kubro singari jonini saqlashni emas, yov bosgan yurtini himoya qilib, jon taslim berishni afzal koʻradi. XULOSA; Xozirgi kunda Milliy oʻzlikni anglash real ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy, madaniy-maʼrifiy asoslarda shaxs ongida qaror topadi va u iroda bilan bogʻlanib, amaliy harakat tusiga kiradi. CHunonchi, milliy oʻzligini anglagan shaxslar hozirgi tarixiy sharoitda mamlakat xayotining barcha sohalaridagi salohiyatini koʻtarish zaruriyatini anglab, etadi. Yoshlar qalbi va ongiga milliy oʻzlikni anglash tuygʻularini chuqur singdirish, milliy gʻururni tarbiyalash masalasi eng dolzarb vazifadir. Ushbu vazifa bilan uzviy bogʻliq boʻlgan muammo - yoshlarda faol grajdanlik pozitsiyasini shakllantirish, hayotga ongli munosabat, doimo ogoh va hushyor boʻlib yashash tuygʻusini oshirishdir. Prezidentimiz I.A.Karimov taʼkidlaganidek, «Erkin fuqaro maʼnaviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifalardandir. Boshqacha aytganda, biz oʻz xaq-huquqlarini taniydigan, oʻz kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofida sodir boʻlayotgan voqeahodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlarini bilan uygʻun holda koʻradigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak» Yurtimizda xozirgi kunda yoshlar ongida milliy oʻzlikni anglashni shakllantirish uchun avvalo yoshlar oʻzida besh mezon talablarini shakllantirmogʻi lozim bular. 1. Milliy ong - shunday gʻoyalar, fikrlar tizimiki, u har bir millatning tarixi, taqdiri va kelajagi bilan bogʻliq boʻlgan manfaatlar, maqsadlarni ifodalash bilan birga, millat vakillari faoliyatini maqsad, yoʻnalishlar tomon boshqarib turadi. 2. Milliy gʻurur - shaxs, ijtimoiy guruhning milliy oʻz-oʻzini anglashi asosida shakllanadigan, ajdodlari qoldirgan moddiy, maʼnaviy merosdan, oʻz xalqining jahon tsivilizatsiyasiga qoʻshgan hissasi, oʻsha, millatlar oldidagi qadr-qimmatini, obroʻ - eʼtiboridan faxrlanish hissini ifodalovchi tushuncha. 3. Milliy iftixor - millat maʼnaviy kamolotining barcha jihatlari, merosi va bugungi qadriyatlarini oʻz ichiga oladi. Milliy istiqloq natijasida erishilgan va erishilajak iqtisodiy va maʼnaviy yutuqlar koʻpaygan sari Oʻzbekiston bilan faxrlanish hissi - milliy his shunchalik kuchayib boraveradi. 4. Milliy his - bu millat manfaati bilan yashash, oʻzi kimligini tanimoq. Oʻzligini tanimagan insonda

milliy iftixor so'nadi. Milliylik, millatga mansublik bu umumjahon taraqqiyotining qonuniyatidir, milliy g'urursiz hech bir millat millat sifatida shakllanmaydi. 5. Milliy harakter - o'zbek xarakteri, milliy ruhiyati, milliy o'ziga xostomonlari asrlar davomida shakllangan hamda asta-sekin ularning qoniga va Joniga joylashib ketgan. Ushbu mezonlarga xaqiqiy milliy o'zlikni anglashning poydvorini bo'lsa bu mezonlarda shakllangan yoshlar jamiyat taraqqiyoti uchun yetarlicha hissa qo'sha oladi bunday jamiyat davlatning mustaxkam poydevori bo'ladi.

REFERENCES

1. Karimov I. YUksak ma'naviyat - engilmas kuch. - T.:»Ma'naviyat»,2008. 114-b.
2. Karimov I.A. Ulug'lari e'zozlangan yurt zavol ko'rmagay. //Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. T. 10. -T.; «O'zbekiston», 2002. –B. 120-127
3. Karimov I. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. // Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. T. 7. –T., O'zbekiston , 1999 y. 214 -194 b.
4. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.// Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz.T.7.-T.;«O'zbekiston», 1999. –B. 214-71.
5. Karimov I.A. Amir Temur - faxrimiz, g'ururimiz.//YAngicha fikrlash va ishlash davr talabi. T. 5. -T.;«O'zbekiston»,1998 – B.440-207.

YOSHLAR MA'NAVIYATINI VA IJTIMOIIY FAOLLIGINI
YUKSALTIRISHDA MILLIY QADRIYATLAR OMILI

Tojiboev Abdug'ani Abdumalikovich

Toshkent viloyati Zangiota tumani

"Toshkent Tibbiyot Akademiyasi" akademik litsey

Bosh o'qituvchisi

Annotatsiya: Globallashuv jarayonida kechayotgan voqea-hodisalarni to'g'ri talqin qila olish, har bir voqelikni milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimiz asosida tahlildan o'tkazish ulkan ahamiyat kasb etadi. Buning uchun esa milliy g'oya va mafkuramiz mustahkam bo'lmog'i lozim. yosh avlod ongi va tafakkuriga singdirilgan milliy g'oya har qanday yot g'oyalarning ta'siriga berilib qolmaslikni ta'minlashi bilan birga ularga munosib javob qaytarish ko'nikmasini ham shakllantiradi, milliy qadriyatlarimizni hurmat qilishga va uni asrab- avaylashga undaydi.

Kalit so'zi: globallashuv, komil inson, milliy-ozodlik, mustaqillik, madaniyat, urf-odat, modernizatsiya, aqidaparastlik, ma'rifat, millat

Аннотация: Важно уметь правильно интерпретировать события глобализации, анализировать каждую реальность исходя из наших национальных интересов и ценностей. А для этого наша национальная идея и идеология должны быть сильными. Национальная идея, заложенная в умах и мышлении молодого поколения, не только гарантирует, что на него не влияют какие-либо иностранные идеи, но и развивает способность адекватно реагировать на них, побуждает их уважать и сохранять наши национальные ценности.

Ключевые слова: глобализация, совершенный человек, национальное освобождение, независимость, культура, традиция, модернизация, фанатизм, просвещение, нация.

Abstract: It is important to be able to correctly interpret the events of globalization, to analyze each reality on the basis of our national interests and values. And for that, our national idea and ideology must be strong. The national idea instilled in the minds and thinking of the younger generation not only ensures that it is not influenced by any foreign ideas, but also develops the ability to respond appropriately to them, encourages them to respect and preserve our national values.

Keywords: globalization, perfect man, national liberation, independence, culture, tradition, modernization, fanaticism, enlightenment, nation

KIRISH

Bugun yurtimizda tinchlik va barqarorlik hukm surayotganiga qaramay, bundan buyon ham mustaqillikni asrab-avaylash, himoya qilish va mustahkamlash ustivor maqsad bo‘lib qolaveradi. Bu, bir tomondan, mustaqillik biz uchun, avvalo, o‘z taqdirimizga o‘zimiz egalik qilish huquqi, kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan barpo etish, yurtimiz boyliklaridan faqat xalqimiz va vatanimiz manfaati yo‘lida foydalanish huquqini bergani O‘zbekiston yoshlari ham ana shu oliy ne‘matdan barhamand bo‘layotgani bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchidan, mustaqillik yillarida ana shu muqaddas qadriyat va milliy an‘analarga tayangan holda yashash huquqini ham berdi. Uni saqlab qolish uchun mustaqillikni asrab-avaylash kerak bo‘ladi. Ma‘lumki, mustaqillikgacha milliy o‘zlikni anglashga bo‘lgan tabiiy intilish johilona inkor etilar edi. Navro‘z, ramazon, qurbon hayiti kabi muqaddas milliy bayramlar taqiqlangan edi. Amir Temur, Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Ahmad Farg‘oniy, Baxouddin Naqshband, Hoja Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro kabi ajdodlarimizning, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon, Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi milliy-ozodlik harakati fidoyilarining nomlarini xalqimiz xotirasidan o‘chirib tashlashga harakat qilinar edi. Bugun mustaqillik tufayli ularning nomlari, milliy-ma‘naviy qadriyatlarimiz tiklanib, o‘zligimizni chuqurroq anglab bormoqdamiz. Bugun yoshlar o‘z milliy tarixini o‘rganmoqda. Ona tili, madaniyat, urf-odat va an‘analarining qayta tiklanib borayotgani ularni o‘zligini anglashga shart-sharoit yaratib berayotgani ham muhim yutiqdir. “Bugun yoshlar shunchaki milliy-ma‘naviy qadriyatlarini o‘rganib qolayotgani yo‘q. Ular dunyo xalqlari erishgan yutuqlardan bahramand bo‘lmoqda. Xorijiy davlatlarda o‘qish, bilim olib, fan-texnika yutuqlari, ilg‘or texnologiyalarni egallab jamiyatimiz ijtimoiy hayotiga joriy etish imkoniyatiga ega bo‘lmoqdalar”¹.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Yoshlarda ijtimoiy faollik holati va amalga oshirish shakllari haqida tahlil olib borildi. Tursunova N.ning “Yoshlarning ijtimoiy faolligi: tushuncha va fazilatlarini” nomli o‘quv qo‘llanmasi metodologik manba bo‘lib belgilandi. 1 Shavkat Mirziyoyev “Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi” 2019 O‘zbekiston

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ma‘lumki, 2020 yilda mamlakatimizda 18 yoshgacha bo‘lgan yoshlar 18 million 720 ming nafarni yoki umumiy aholining taxminan 40 foizini, 30 yoshgacha bo‘lganlar esa 14 million 80 ming nafarni yoki 64 foizni² tashkil etgan edi. O‘z-o‘zidan ayonki, aholimizning aksariyat qismini tashkil etadigan yoshlarimizning hali-beri yechilmagan muammolariga e‘tiborimizni jalb etish, ularni hayotimizda haqiqatdan ham hal qiluvchi kuchga aylantirish masalasi jamoatchiligimizning diqqat markazida turibdi. Zero, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta‘kidlaganlaridek “-Oldimizda nihoyatda muhim, kelajagimizni hal qiluvchi yangi vazifa turibdi. Bu vazifa erkin fuqarolik

jamiyatining ma'naviyatni shakllantirishda, boshqacha aytganda, ozod, o'z haq-huquqini yaxshi taniydigan, boqimandalikning o'zi uchun or deb biladigan, o'z kuchi va aqliga ishonib yashaydigan, ayni zamonda o'z shaxsiy manfaatlarini xalq, Vatan manfaatlarini bilan uyg'un holda ko'radigan komil komil insonlarni tarbiyalashdan iborat".³ Ma'lumki, tarbiya inson shaxsi ma'naviyatini, e'tiqodini, o'zini anglash, yonatrofga bo'lgan munosabatini shakllantirishga qaratilgan jarayondir. Shunday ekan, ushbu jarayon mutanosibligini ta'minlashda ta'lim- tarbiya ishini uyg'un tarzda olib borish lozim bo'ladi. Ta'lim orqali yoshlar haytida o'z o'rinlarini topishda ma'lum bir kasb- hunarni o'rganish bilan birga, o'zlarini bo'lajak hayotga tayyorlab boradilar. Xalqning ma'naviyati va madaniyati, uning haqiqiy tarixi va o'ziga xosligi, qayta tiklanayotganligi, jamiyatimizni yangilash va taraqqiy ettirish yo'lida muvaffaqiyatli ravishda olg'a siljitishda hal qiluvchi, ta'bir joiz bo'lsa, boshlovchi ahamiyatga egadir. Birinchi prezident I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "Huquqiy demokratik adolatli davlat qurishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, xalqimizning madaniy va eng nozik tuyg'ularini, chuqur falsafiy, siyosiy, huquqiy tushunchalarini o'zida mujassam etadigan ma'naviyatni yuksaltirish asosiy va ustivor vazifalardan biriga aylandi". Jamiyat yoshlar ongida ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirmay va mustahkamlamay turib o'z istiqboliga erisha olmaydi. "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va zamonaviy jamiyat qurish yo'lidagi murakkab va keng ko'lamli vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlash bundan buyon ham faoliyatimizning eng muhim yo'nalishi bo'lib qoladi" deb ta'kidlaydi Birinchi prezident I.A.Karimov. Mustaqillik esa ana shu vazifani amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Xalq yoki millat o'z taqdirini o'zi belgilash huquqiga ega bo'lsagina, o'zining mustaqil taraqqiyot yo'lini erkin belgilab olishi, yoshlarni o'z milliy qadriyatlari negizida tarbiyalash mumkin. Biroq jamiyat hayotining barcha jabhalarini erkinlashtirmasdan haqiqiy erkinlikka erishib bo'lmaydi. Erkinlik g'oyasi va xalqning ma'naviy merosi ming yillar mobaynida Sharq xalqlari uchun yuksalishning qudratli manbai bo'lib xizmat qilgan. Sharqda shaxs erkinligi va huquqlari, xatti-harakati, xulq-atvori, jamiyatdagi o'rni, ma'suliyatini idrok etish darajasiga baho berilganda muayyan guruh, etnos, xalq, millat, jamiyatning manfaatlarini, huquqlariga alohida qadriyat va an'analardan kelib chiqqan holda yondashiladi. Yoshlar dunyoqarashida milliy-ma'naviy qadriyatlarga tayanish, uning talqini va jamiyatimizda iqtisodiy-siyosiy islohotlarni amalga oshirishda tutgan o'rni bugungi muhim muammolar jumlasidandir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Millat uchun erkinlik adolat tantanasining oliy ifodasidir. Erkinlik birovni o'ziga qaram qilishga, birovning mol-mulkini talon-taroj etishga, birovga xiyonat qilishga, birovni o'ldirishga yoki zarar yetkazishga yo'l qo'ymaydi."⁶ deb ta'kidlaydilar. Erkinlik qonunga asoslanadi: qonun doirasida olib yuborilgan ishlar va xatti- harakatlar ahloqiy hamda huquqiy qadriyatlar jihatidan haqli hisoblanadi. Kundalik turmushda, o'zaro munosabatlarda inson erkinligi qonun hamda axloqiy normalar bilan cheklangan bo'ladi. Erkinlikni to'g'ri tushunib, uni hayotimizga to'hri tatbiq etganimizdagina, bu buyuk ne'mat-adolat va erkinlikni saqlab qolishimiz va undan keyingi avlodlarimiz ulardan bahra olishlari mumkin. I.Ergashev Yoshlar dunyoqarashida milliy – ma'naviy qadriyatlarga tayanish muayyan maqsad va vazifalarni o'z ichiga oladi. Ular quyidagilar : • Yoshlar o'z dunyoqarashida milliy – ma'naviy qadriyatlarga tayanmasa, ularning ongi va tafakkuridan mutlaqo

begona qadriyatlar joy oladi. O‘zining milliy-ma’naviy qadriyatlariga nisbatan bepisandlik bilan qarash shakllanadi. • Yoshlarning milliy- ma’naviy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatining hozirgi holatini o‘rganish, ularning amaliy faoliyatlarida ko‘proq qaysi qadriyatlar ustivor bo‘lib borayotganini aniqlashga yordam beradi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad ularning milliy- madaniy meros va qadriyatlarga nisbatan ishonch va e‘tiqodni mustahkamlashdan iborat. • Yoshlarning milliy- ma’naviy qadriyatlarga nisbatan ishonch va e‘tiqodining mustahkam bo‘lishi O‘zbekiston tanlagan o‘ziga hos va mos taraqqiyot yo‘li talablaridan kelib chiqadi hamda yoshlar oldiga aniq vazifalarni qo‘yadi.7 I.Ergashev jamiyat ma’naviy hayotida milliy qadriyatga munosabat muammolarini quyidagi omillarga bog‘laydi : 1. Mustaqillik ulug‘ ne‘mat va qadriyat ekanini chuqur idrok etgan holda, umummaqsad yo‘lida yoshlar ozod shaxs va erkin fuqaro sifatida jamiyat oldidagi o‘z ma’suliyatini chuqur anglab, faollik ko‘rsatishi ularning qalb amriga aylanishi lozim. 2. Jamiyatni erkinlashtirish va ma’naviyat demokratiya hamda yoshlar dunyoqarashidagi milliy- ma’naviy qadriyatlarga tayanish bilan ham uzviy bog‘liq. Mamlakat, xalq, millatning buguni va kelajagiga daxldor bo‘lgan qadriyatlar haqida o‘z fikrini ochiq va erkin bildirish ayrim salbiy holatlarning oldini oladi. Eng muhimi, fikrni erkin aytish muhim. Yoshlar fikriga hurmat bilan qarash, o‘zgalar fikriga tayanish, milliy- ma’naviy qadriyatlarni tiklash orqali jamiyatda siyosiy- huquqiy madaniyat yuksalib boradi. 3. Demokratik jamiyatda milliy- ma’naviy qadriyatlarni tiklashga ehtiyoj ortib, fikrlar xilma- xilligi, munozara madaniyati shakllanadi. Faqat o‘z fikrini o‘tkazish, o‘zgalar fikrini bo‘g‘ib qo‘yish hollariga barham beriladi. 4. Milliy – ma’naviy qadriyatlarning tiklanishi tufayli yoshlar o‘z erkinligi va mustaqilligini qadrlaydigan, unga hurmat bilan qaraydigan, shu tuyg‘uga ko‘proq ehtiyoj sezadigan bo‘lib boradi. Madaniy merosga nisbatan befarqlik va loqaydlik kabi ayrim illatlar barham topadi. 5. Bugun rahbarlik lavozimlarida ishlayotgan ayrim shaxslar faoliyatida uchraydigan, qadriyatlarimizga to‘g‘ri kelmaydigan salbiy illatlarga barham berish imkoniyati tug‘iladi. 6. Mustaqil mamlakatda har bir yoshning qaysi sog‘ada ishlashidan qat’i nazar, avvalo, ozod va erkin shaxs, inson sifatida o‘zligini anglamog‘i zarur bo‘ladi. O‘zlikni anglash esa ma’naviy qadriyatlarni chuqur o‘rganish, asrab- avaylab rivojlantirish orqali amalga oshadi. Mustaqil O‘zbekistonning kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari taraqqiyoti davrida, asriy ma’naviy merosimiz, milliy qadriyatlarimiz, buyuk ajdodlarimizning tarixiy tajribalaridan to‘g‘ri foydalanib, ularning ibratli ishlaridan saboq olish mamlakatimizda fuqarolik jamiyati qurilishi vazifalarini amalga oshirishga, xalqimizning ma’nan yuksalishiga xizmat qiladi. Xalqimiz mustaqillikning o‘z hayotida va taqdirida hal qiluvchi ahamiyat kasb etganini tobora teranroq anglab yetmoqda. Bugun O‘zbekistonda yashayotgan har bir yosh mustaqillikning bergan ne‘matidan barhamand bo‘lmoqda, deb ayta olamiz. Mustaqillik tufayli O‘zbekiston yoshlari o‘z taqdirini o‘zi hal etish huquqini qo‘lga kiritda. Bugun O‘zbekiston birovga qaram emas, o‘z taraqqiyot yo‘lini o‘zi belgilab, mustaqil ichki va tashqi siyosat olib bormoqda. Yoshlar ko‘z o‘ngida iqtisodiy hayot o‘zgarmoqda. Mulkning xilma- xilligiga o‘tilgani har bir yoshga o‘z xohishiga ko‘ra iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatini berdi. Bir tomonlama, rejali iqtisodiyot o‘rnida bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin mehnat faoliyati shakllanmoqda. Tadbirkorlik, fermerlik, kichik va o‘rta biznes bilan shug‘ullanish uchun imkoniyatlar yaratilmoqda.

Bugun O‘zbekiston o‘ziga qarashli bo‘lgan, xalqning mehnati bilan yaratilgan boylikni o‘zi o‘z ixtiyori bilan tasarruf etmoqda. Unga o‘zi egalik qilmoqda. Bugun izlanuvchan, tadbirkor, yangicha fikrlaydigan har bir kishining hayot tarzi ham o‘zgarib borayotgani shubhasiz. Bu borada davlatimiz raxbari tomonidan mamlakatimizda 2021 yilni “Yoshlarni qo‘llab- quvvatlash va aholining sog‘lig‘ini mustahkamlash yili” deb e‘lon qilinishi ayniqsa diqqatga sazovordir. O‘zbekiston respublikasi “Ijtimoiy fikr” jamoatchilik fikrini o‘rganish Markazi tomonidan o‘tkazilgan sotsiologik so‘rov natijalariga ko‘ra, milliy o‘zlikni anglash bo‘yicha so‘ralgan 46,6 foiz yoshlar xalqning urf- odatlari va an‘analariga, 28,9 foizi O‘zbekistonning milliy mustaqilligiga, 28,4 foizi o‘z xalqining boy tarixiga, 21,7 foizi ona tili va milliy madaniyatiga, 19,5 foizi o‘z millatining ma‘naviy o‘ziga xosligi, 16,6 foizi o‘tmish avlodlarning buyuk merosiga tayanish muhim ahamiyat ega ekanini bildirishgan. Demak, O‘zbekiston yoshlari xalqining tarixi va an‘analari, milliy madaniyati, avlodlar o‘rtasidagi aloqa, o‘zlikni anglash va o‘ziga xoslikni muhim omil sifatida baholaydi. Mustaqillik sharoitida yoshlar o‘z hayotiy tajribalarida mustaqillikning afzalligini his etib, unga ishonch bildirmoqda. Mustaqillik milliy o‘zlikni anglashning muhim sharti sifatida qadrlanmoqda hamda o‘zligini namoyon etish omili sifatida baholanmoqda. Masalan, respublikamizda yashayotgan axolining yoshdagilarining 30,6 foizi, o‘zbeklarning 30,3 foizi, markaziy osiyo xalqlari vakillarining 32,4 foizi, to‘liqsiz o‘rta ma‘lumotlilarning 30,1 foizi milliy o‘z- o‘zini anglashni O‘zbekistonning milliy mustaqilligi bilan bog‘lab, uni muhim omil deb biladi. Ayni paytda mamlakatimizda istiqomat qilayotgan slavyan millatiga mansub yoshlarning 8,9 foizi, boshqa millat vakillarining 14,4 foizi ham milliy o‘zlikni anglashni ona tili va milliy madaniyat bilan (51,1 foiz), xalq urf-odatlari bilan (33,8 foiz) bog‘laydilar.⁹ Jamiyatda yoshlar tarbiyasi muammolari har doim kunning birinchi darajali mavzularidan biri bo‘lib kelgan. Ayni paytda, dunyoda globallashuv jarayoni tezlashmoqda. Dunyo xalqlari, davlatlar o‘rtasida o‘zaro aloqalar kuchaymoqda. O‘zbekiston ham undan chetda turgani yo‘q. Turli xalqlarga xos bo‘lgan qadriyatlar O‘zbekiston yoshlari hayotiga ham ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bunday muhit xalqaro axborot tizimi, internet, OAV, reklama, turli xil kino ko‘rsatuvlari bilan bog‘liq asarlar yoshlar ma‘naviy hayotiga ta‘sir ko‘rsatishi, turli xil qadriyatlarining kirib kelishiga sharoit hozirlaydi. Uning qaysi jihatlaridan foydalanish yoki foydalanmaslikni yoshlar yaxshi bilishlari lozim. Qadriyatlarni bir-biridan farqlash, milliy qadriyatlarni yo‘qotmagan holda munosabatda bo‘lishlari muhimdir. Ijtimoiy hayotda, ayrim yoshlarning xatti-harakatlarida milliy qadriyatlarimizga mutlaqo to‘g‘ri kelmaydigan holatlarni kuzatish mumkin. Ayrim yoshlarning diniy ekstremizm, aqidaparastlik g‘oyalarining tarafdori bo‘lib sodir etgan qilmishlari bilan milliy qadriyatlarimiz o‘rtasida o‘zaro to‘g‘ri kelmaydigan holatlarni kuzatish mumkin. Toshkent, Buxoro, Andijonda bo‘lib o‘tgan voqealar oldimizda yoshlar dunyoqarashiga milliy qadriyatlarimizni singdirish va unga sodiq qilib tarbiyalash kabi muhim vazifalar turganini ko‘rsatadi. Aksariyat yoshlarimiz esa milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan o‘zlarining to‘g‘ri munosabatlarini shakllantirgan. Qadriyatlarni targ‘ib etadigan urinishlarga, xususan, aqidaparastlikka nisbatan o‘zlarining salbiy munosabatlarini bildirishlarini yuksak baholash lozim. Bugun jahon axborot maydonida yoshlarni milliy qadriyatlarga qarshi tarbiyalashga

urinish kuchaymoqda. Qadriyatlarga munosabatni o'zgartirmasdan demokratik jamiyat qurib bo'lasligi to'g'risidagi fikrlar ostida qanday yashirin maqsadlar yotgani tobora ayon bo'layotir. Bunday harakatlar yoshlarni o'z xalqi, vatani va milliy qadriyatlarga nibatan bepisand ruhda tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, ularda ko'proq g'arbona qadriyatlarga moyillikni uyg'otishga bo'lgan yashirin maqsadlar mujassam bo'ladi. Yoshlar hayotida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'rni muhim; milliy qadriyatlarni yaxshi bilmagan yoshlarning xatti- harakatlarida nosog'lom aqidaparastlik holatlari tezroq joy oladi. Mustaqillik yangi qadriyatlar tizimiga, milliy madaniy meros va an'analarga tayanish orqali yoshlarni umuminsoniy qadriyatlarni to'g'ri baholashlari yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. Mustaqillik yoshlar hayotida yangi davrni belgilab berdi va yoshlarning buni chuqur his etishlari maqsadga muvofiqdir. Yoshlar dunyoqarashida milliy-ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlashdan ko'zlangan maqsad ularni faqat o'z qadriyatlariga tayanib yashashga o'rgatish emas, balki shu umumbashariy qadriyatlarni ham o'zlashtirib, mamlakatning o'ziga hos taraqqiyoti unga bog'liqligini hisobga olib yashashga, ishlashga da'vat etishdir. Bundan tashqari, milliy- ma'naviy qadriyatlarni chuqur bilish yoshlar tomonidan mustaqillikni asrab- avaylash, himoya qilish va mustahkamlashga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Bu mamlakatning istiqboldagi rivoji bilan uzviy bog'liqdir. Mustaqillik sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'zining haqqoniy mazmuniga ega bo'lmoqda. Yoshlarning u to'g'risidagi qarashlari va munosabatlari ham o'zgarib borib, milliy-ma'naviy qadriyatlarga umuminsoniy qadriyatning negizi sifatida qaralayotgani muhim yutiqdir. Hozirgi davrda qo'lga kiritilgan muhim yutiqlarimizdan biri ta'lim- tarbiyada milliy, ma'naviy qadriyatlarning ustivorligiga erishganimizdadir. Bu yosh avlodga boy tarixiy, milliy, ma'naviy merosni singdirish hamda asrlar davomida shakllangan xalq pedagogikasi an'analari asosida ta'lim-tarbiya berish demakdir. Zero Abdulla Avloniy aytganidek "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot- yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir". Globallashuv jarayonida kechayotgan voqea- hodisalarni to'g'ri talqin qila olish, har bir voqelikni milliy manfaatlarimiz va qadriyatlarimiz asosida tahlildan o'tkazish ulkan ahamiyat kasb etadi. Buning uchun esa milliy g'oya va mafkuramiz mustahkam bo'lmog'i lozim. Respublikamizning Birinchi Prezidenti I.Karimovning 2006-yil 25-avgustdagi "Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi qarori ham milliy qadriyatlarimizni yanada hurmat qilishga qaratilgan xujjatlardan biri bo'ldi.

XULOSA

Zero, xalqimiz, ayniqsa yosh avlod ongi va tafakkuriga singdirilgan milliy g'oya har qanday yot g'oyalarning ta'siriga berilib qolmaslikni ta'minlashi bilan birga ularga munosib javob qaytarish ko'nikmasini ham shakllantiradi, milliy qadriyatlarimizni hurmat qilishga va uni asrab-avaylashga undaydi. Shu nuqtai nazardan, yoshlar bilan bog'liq muammolarni hal etishda milliy qadriyatlardan, ilg'or taraqqiyotga xizmat qiluvchi diniy qadriyatlardan foydalanish, ularni zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirgan holda, yosh avlodni har omonlama yetuk va barkamol qilib tarbiyalash masalasiga bugun yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Ayni paytda yoshlarni ma'naviy himoyalash tizimining mexanizimini ishlab chiqishga ham e'tibor qaratilmoqda. Chunki hozirgi globallashuv sharoitida, bir tomndan, milliy qadriyatga,

ikkinchi tomondan, zamonaviy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy- huquqiy yangilish jarayonlarini amalga oshirish alohida dolzarb bo'lib qolmoqda. O'zbek xalqining ibratnomuz, ayniqsa yoshlarni tarbiyalashda katta ta'sir eta oladigan urf-odatlar, an'analari, rasm-rusumlari va marosimlari borki, bularni bugungi kunda oilada balalar ongiga, kundalik hayot tarziga singdirish yoshlarning ma'naviy taxdidlar ta'siriga tushib qolishining oldini olishdag muxum vazifalarimizdan biri xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Madaliyeva Z. Huquqiy madaniyat va yoshlar. - T.: "Akademiya", 2020. 5-bet.
2. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz.7-jild. –T.: "O'zbekiston", 1999. 304-bet.
3. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz.7- jild. –T.: "O'zbekiston", 1999. 306-bet.
4. Karimov I.A. Vatanmiz va xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish-oliy saodatdir. – T.: "O'zbekiston", 2007. 38-bet.
5. Milliy istiqlol g'oyasi. Bakalavriat bosqichi uchun darslik. - T.: Akademiya, 2020
6. Milliy istiqlol g'oyasi: Asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O'zbekiston, 2019.
7. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondoshuvlar. - T.: Akademiya, 2020.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Turdiyeva Dilnoza Valijonovna

Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani

1-son DMTT metodisti

Bolalarning go`dakligidan ongi va tafakkurini to`g`ri shakllantirib bormasak, kelajakda yuksak saviyali bilim va ma`naviyatga ega bo`lgan barkamol avlodni tarbiyalash qiyin kechadi.

Sh.M.Mirziyoyev

Annotatsiya: Ushbu maqola MTT tarbiyalanuvchilarining aqliy, ma'naviy varuhiy, rivojlanishi hamda ularni shaxs sifatida kamol toptirishning asosiy shart-sharoitlari.

Kalit so'zlar: Tarbiyachi, shaxs, tarbiya, ma'naviy, aqliy, pedagogik, o'yin, uzluksiz ta'lim.

Maktabgacha ta'lim bolaga ijtimoiy muhit tomonidan ta'sir ko'rsatadigan, malakali shaxslar tomonidan ta'lim-tarbiya faoliyatni samarali tashkil etadigan ilk bilim dargohi hisoblanadi. Har bir bola ruhiyati o'ziga xos bo'lgan murakkab konfiguratsiyaga ega, shu bilan unga ta'sir etuvchi omillar va ularning ta'siri ham juda xilma-xildir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning qiziqishlari va faolliklari ham aynan maktabgacha ta'lim tashkilotida mashg'ulot jarayonlarida o'z ifodasini topadi. Xuddi shuningdek hozirgi kunda tarbiyalanuvchi bolajonlar o'rtasida olib boriladigan asosiy mashg'ulotlar bolaning diqqati va xulq-atvor ko'nikmalariga ijobiy ta'sir etib bolada hayotga o'zgacha bir qiziqish paydo qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etilgan pedagogik jarayon bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilishi zarurligi va shartligi hammaga ayon. Pedagogik jarayonni asosiy ko'rinishlaridan biri bu, bola shaxsiga ehtiyotkorlik bilan pedagogik-psixologik yondashish kerak. To'la ma'noda tashkil etilmagan pedagogik jarayon o'sayotgan bolani miyasida bo'shliqlar paydo bo'lishiga olib keladi. Bola o'sgan sari uning miyasi, aqli to'ladi. Shuning uchun ota-onalar tarbiyachilar diqqatida bo'lishi kerak. Bolalarni yoshiga qarab rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy o'yinlar harakatlarni rivojlantiruvchi va hatto bolalarning sog'ligini tiklovchi o'yinchoqlar bo'lishi kerak. Bolalarni nutqini rivojlantirishda o'yinchoqlarning o'rnida katta Hozirgi vaqtda o'yin faoliyati to'liq amalga oshirilgandagina bola shaxsi rivojlanadi. O'yin faoliyatini bevosita kattalar bilan birga amalga oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi islohatlar avvalo oiladan bashlanadi.

Xuddi shu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish lozimki, maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning asosiy bug'ini hisoblanadi. Avvalo bu tizimga ota-onalarning ijtimoiy faoliyati va farzandlari uchun shart-sharoit yaratishlari nazarda tutilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ish mazmuniga esa kichkintoylarni maktab bosqichida o'qishga tayyorlashdir. Maqsadimiz bilimni sifatini ko'tarish va dunyo andozalari darajasiga olib chiqish. Maktabgacha yoshdagi bolalarning odob ahloqli va mehnatga layoqatli, yetuk bo'lishiga juda katta e'tibor beriladi. Bolalarni ilk yoshdan boshlab uyda, kuchada, bog'chada, mexmonda o'zini tutish qoidalari, muomila madaniyati, ovqatlanish, kiyinish-yechinish, saranjom-sarishta yurish, odobli mehnatsevar bo'lish va boshqalar mehnatini qadrlash kabi odatlarga o'rgatish orqali bolani odob ahloqli mehnatga moyil qilib tarbiyalash, Maktabgacha ta'lim tashkiloti ishining mazmuni, tarbiyaning asosini tashkil etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning odob ahloqi va mehnatkash bo'lib tarbiyalanishi uchun ularga salomlashish va xayrlashishni bilish, o'zidan kattalarga sizlab murojaat qilishni bilishni o'rgatib borish zarur.

Ularga «*labbay*», «*xup bo'ladi*», «*xush kelibsiz*», «*rahmat*», «*salomat bo'ling*», «*mumkinmi*», «*kechirasiz*», «*marhamat*» kabi so'z va iboralarni o'z o'rniga kuyib ishlatishni bolalar ongiga singdirib borishimiz kerak. «Lekin sog'lom avlod tarbiyasi oson ish emas, u har bir inson va har bir oila, butun jamiyatdan jiddiy e'tibor va uzluksiz mehnat talab qiladi»- degan edi birinchi Prezidentimiz Islom Karimov. Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy tarbiya asoslari bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rganadilar, ularning faoliyati turlari sezilarli darajada kengayib boradi va atroflaridagi dunyo bilimlari doimiy ravishda to'ldiriladi. Shunday qilib, ota-onalar axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishga va ularni kuzatishga tayyor bo'lganda, bu yo'nalishni qanday belgilashadi? Oddiy sinov bor: bolangizni orqaga qaytmasliklarini iltimos qiling va siz uning oldiga qiziqarli yangi o'yinchini ochishingiz kerak. Bunga qarshilik qildingizmi? Qaytib ketmadingizmi? Agar bola istaklarini va istaklarini boshqarishni o'rgangan bo'lsa, u oddiy axloq me'yorlarining talablarini bajarishga juda tayyor. Oldimizga qo'yilgan barcha maqsadlarimizning siyosiy – iqtisodiy va ma'naviy hayotimizda davlatimiz, jamiyatimiz qurilishida amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning, ezgu intilishlarimizning ma'no mohiyati sog'lom avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdir. Aqliy faoliyatni tashkil etish va aqliy ishlarni tartibga solishga doir masalalar yoritilgan. Bundan maqsad haddan tashqari charchash va asabiylikning oldini olishdir. Biz buyuk kelajak sari odimlamoqdamiz. Shu bois yuksak axloqiy salohiyatga ega bo'lgan avlodni tarbiyalamog'imiz darkor. Sog'lom xalq, sog'lom millat buyuk ishlariga qodir bo'ladi. Shaxs tayyorgarligi atrof muhitni kattalarga, tengdoshlariga, o'ziga, o'simliklar, jonivorlar dunyosiga, tabiiy hodisalarga, insonlar yaratuvchanligiga munosabatda yuzaga keladigan shaxsiy madaniyatning shakllanganligini nazarda tutadi. Eng muhimi bola ongiga qanday umumiy axloqiy

tamoyilning mustaxkamlanganligi, u tomonidan ijtimoiy ahloq me'yorlari va umum insoniy qadriyatlarning tan olinganligi «nima yomon», »nima yaxshi»ligini anglaganidir. Shaxs (ruxiy) tayyorgarligida eng muhim jihat «bolaning ichki pozitsiyasi» shakllanganligidir yoki «motivizatsion-tayyorgarlik», ya'ni bolaning kattalar va tengdoshiga yordam berishga bo'lgan ehtiyoji bilan bog'lik sabablarga ko'ra maktablarga borish istagini uyg'otish. Shaxs rivojlanishi oiladagi tarbiyaga bog'liq. Tortinchoq va qo'rqqoq bolalar ko'proq qat'iy nazoratga ushlab turiladigan, bola tashabbusi buladigan oilalarda bo'ladi va oxir oqibatda u faqatgina kattalar yoki birovlarining ruxsati bilan harakat qiladigan bo'lib qoladi. Bolasini maqtaydigan oilada bolalar aniq maqsadi bo'lmasada, buyruq berishga o'rganadi va muomila qilishni bilmaydi. Bolani o'z holiga quysa jangari, qat'iysiz, salbiy alomatlar paydo bo'ladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining aqliy, ma'naviy va ruhiy rivojlanishi, ularni shaxs sifatida kamol toptirishning shart sharoitlaridir. Tarbiyada eng muhim vosita bu mehr va shirinso'zlik bilan tarbiyalashdir. Bu ikki vosita bir bo'lib, bolani shakllantiradi. Shu jumladan, ta'limni ham g'azab va jazolash bilan amalga oshirmagan ma'qul. Zero, zo'rlab berilgan ta'lim bola xotirasidan tezda o'chib ketadi. Oqibatda uning shu sohaga nisbatan qiziqishi so'nishi mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'limning avvali ham yaxshi tarbiyadan boshlanadi. Islom ta'limotida yosh avlodning jismonan sog'lom va baquvvat bo'lib ulg'ayishiga jiddiy ahamiyat berilgan. Bu haqda Payg'ambarimiz (s.a.v.): «*Farzandlaringizga suzish va kamon otishni, qizlarga ip yigirishni o'rgatinglar*», deganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M. «Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
2. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T.,
3. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari
4. Zunnunov A. Oilada bola shaxsini shakllantirish. T.: O'zbekiston, 2006 yil

TARBIYALANUVCHILARDA MEN KONSEPSIYASI
INDIKATORLARINI SHAKLLANTIRISH

Eshchanova Gavharjon Otajanovna

Urganch davlat Universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Azimboyeva Aziza Azimboy qizi

Urganch davlat Universiteti Magstratura bo'limi

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)

mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining hissiy kompetensiyalari rivojlanishini "Men" tushunchasini shakllanishini o'rganamiz.

Kalit so'zlar: emotsional, ijtimoiy – hissiy rivojlantirish, "Ilk qadam" dasturi, "O'zbekiston Respublikasida davlat Maktabgacha ta'lim tashkilotisi to'g'risida Nizom", «men», «meniki»

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy hayotning tobora axborotlashuvi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining murakkablashuvi yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularni ijtimoiylashtirishni taqozo etmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ijtimoiy munosabatlarini tog'ri tashkil etishga tayyorlash kelajakda o'ta murakkab jarayonda samarali faoliyat yurita olishlari uchun imkon beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tizimli yondashuv asosida kattalar va tengdoshlari bilan muloqatchanlikka o'rgatish psixologik zo'riqishlarga nisbatan bardoshli bo'lish ko'nikmalarini shakllantirishga ko'maklashadi. Bola uchun ijtimoiy munosabatlar sub'yektlari; ota-onalar.oila a'zolari,tengdoshlari,tarbiyachi va enaga.

"Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari" asosida ishlab chiqilgan "Ilk qadam" dasturida ijtimoiy-hissiy rivojlanish yo'nalishida kattalar va tengdoshlari bilan muloqotchanlikni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan.Har qaysi yosh guruhiga tegishli bolalarni ijtimoiy munosabatlarga kirishishga qaratilgan ta'lim-tarbiyaviy vazifalar berilgan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 30-moddasi orqali farzandlar tarbiyasi va ta'lim olishlari, ularning qonuniy huquqlari va manfaatlari himoyasi borasida ota-onalarning o'rni va javobgarligi oshirildi. "O'zbekiston Respublikasida davlat Maktabgacha ta'lim tashkilotisi to'g'risida Nizom" ga muvofiq bola maktabgacha ta'limni uyda, ota-onalarning mustaqil ravishda ta'lim va tarbiya berish orqali yoki doimiy faoliyat ko'rsatadigan Maktabgacha ta'lim [tashkilotlarida](#), shuningdek, muassasaga jalb qilinmagan bolalar uchun Maktabgacha ta'lim tashkilotilarida, maktablarda, mahallalarda tashkil etilgan maxsus guruhlar yoki markazlarda oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari yuqorida qayd etilgan vazifalarni amalga oshirishdagi me'yoriy xujjat hisoblanadi. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy hayotning tobora axborotlashuvi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining murakkablashuvi yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularni ijtimoiylashtirishni taqozga etmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tizimli yondashuv asosida kattalar va tengdoshlari bilan muloqatchanlikka o'rgatish psixologik zo'riqlashlarga nisbatan bardoshli bo'lish ko'nikmalarini shakllantirishga ko'maklashadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini ijtimoiy munosabatlarini tog'ri tashkil etishga tayyorlash kelajakda o'ta murakkab jarayonda samarali faoliyat yurita olishlari uchun imkon beradi. bolaning o'zi to'g'risida, o'z imkoniyatlari to'g'risidagi tasavvurlarini shakllantirishda kattalar (pedagog, oila a'zolari) tomonidan baholanish katta rol o'ynaydi. Tarbiyachidan bolaning ijtimoiy psixologik mavqeini bilib olish, xulq-atvoridagi yaxshi sifatarni topishga intilishi, o'z-o'zini past va yuqori baholash bilan bog'liq hissiy holatlarni "oldindan" ko'ra bilishga yo'naltirish lozim. jamoa manfaati bilan bog'liqligi haqidagi bahoni eshitadilar. Bola jamoa fikri va bahsi bilan hisoblashsa, o'zining jamoa uchun zarurliyatini sezsa, u bilan g'ururlansa, umumiy hayotning yoqimli va quvonchli bo'lishi uchun intilsa, bu jamoaning etarli darajada shakllanganligidan dalolat beradi.

Bola kelishi bilan bolalar jamoasining a'zosi bo'lib koladi, u boshqa bolalar bilan uynashi mehnat qilishi, kelishishi kerak bo'lsa yon bosishi o'rganib oladi. Tarbiyachi har bir bolaning qobiliyatini alohida baholab borishi kerak. Keyinchalik jamoada hayot tajribasining to'plapishi natijasida «men», «meniki» tushunchasining o'rnini «biz», «bizniki» degan tushunchalar egallaydi. Bu esa bolalarning o'zini jamoa a'zosi deb tushunib olganidan va o'z shaxsi manfaatini umumiy maqsadga buysundira oladigan davridan boshlanadi.

Yaxshi o'rtoq bulish,- bu boshqalar bilan o'zini bir qatorda qo'yishi, ular to'g'risida g'amxo'rlik qilish, shu bilan birga senyolg'iz emassan, sen to'g'ringda boshqalar ham o'ylaydi, senga boshqalar ham g'amxo'rlik qiladi degan ma'noni anglatadi.

Bolalar jamoasini shakllantirish uchun ma'lum shart - sharoitlar zarur hisoblashadi.

Bular:

- bog'chaxodimlarining o'zaroxamjihat bo'lishi;
- bolalar hayotini tashkil etish;
- o'yinchoqlarning bolalar yoshiga, qiziqishiga mos kelishi hamda mikdor jihatdan ham bolalar soniga to'g'ri kelishi;

- bolalarda o‘zaro ahillik, g‘amxurlik, jamoatchilik, insoniylikni tarbiyalashga yordam beruvchi mashg‘ulotlar;
- bolalar uchun har xil qiziqarli faoliyatlarni tashkil etib borish;
- oila bilan mustahkam aloqa o‘rnatish,
- bolalarga xulq - atvor me‘yorlari va qoidalarini o‘rgatib borish.
- bolalar o‘rtasida ijobiy xayrixohlik muhitini yaratish.

Demak, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar jamoasiga har doim katta odam rahbarlik qiladi. Bunda bolalarning harakatlari ma‘lum tomonga yo‘naltiriladi, boshqariladi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda . jamoatchilik munosabatlarining boshlangich belgilari axloqiy sifatlarning murakkab guruhidir.

Bunga bolalarning do‘stlashishi, birga o‘ynash [va mehnat qilish xohishi](#), qobiliyati, boshqalarning xohishi qiziqishi bilan hisoblashishi, bir-biriga yordam bera olishi, topshiriqni vijdonan bajarishi, narsa va buyumlarni asrashikabi axloqiy sifatlarni majmuasi kiradi. Bunday his - tuygu, tasavvur, tushunchalar bola shaxsining ijtimoiy yo‘naltirilgan hodda takllanishiga yordam boradi, bolada insonparvarlikning dastlabki namunalari shakllanishiga ta’sir etadi.

- Atrofdagi odamlarni-kattalarni va tengdoshlarini yaqindan bilib olish uchun:- kattalar bola bilan o‘yin orqali, badiiy, musiqali, sahnalashtirish faoliyatlari orqali (ertaklarni sahnalashtirish, qo‘g‘irchoq, soya teatrlari) hissiy jihatidan to‘yingan mazmunli muloqotni tashkil qiladi;

- bolalarni kattalar va boshqa bolalar bilan o‘zaro bir-biriga hissiy yaqinlik, o‘ziga tanish kattalarga va tengdoshlariga nisbatan ishonch, o‘zaro bir-birini tushunish hissini tarbiyalash lozim. Kattalarning va boshqa bolalarning hissiy holatlarini: sevinish, faxrlanish, [tinchlanish](#), jahldorlik kabi xususiyatlarini, hayajonlanishlarini tushuna boshlaydilar; shaxsiy sifatlarni shakllantirish turli faoliyatlarda; jamoada o‘zini tuta bilishga o‘rgatiladi; agar inson charchasa, nimadandir arazlasa, kayfiyati tushsa, jahli chiqsa uning kayfiyatini sezish mumkinligini tushuntiradi.

- insonlarning teatrda, muzeyda, ko‘rgazmada, transportda, pochtda, bankda, stadionda, magazinda o‘zini tutish haqidagi diafilmlarni, videofilmlarni, video lavhalarni ko‘rsatish, bolalarni o‘zini tutish haqidagi [bilimlarini kengaytirish](#), shuningdek bolalar muassasadagi o‘yinlari, mashg‘ulotlari, bayramlari haqidagi tasavvurlari kengaytirib boriladi. Muzey, teatr, ko‘rgazmalar, sayr va ekskursiyalarni tashkil qilish orqali bolalarni kishilar dunyosi bilan qiziqtiriladi.

- kattalar va boshqa bolalarning iltimoslarini bajarishga intilishlarini qo‘llab-quvatlab, ularning takliflariga javob berish, kattalarning mehnatiga nisbatan havas uyg‘otish va uning jamiyatdagi ahamiyatini anglashda, kattalar bilan olib boriladigan mehnat faoliyatlariga jalb qilinadi.

- tengdoshlarining holatlari orqali (o‘yinga qabul qilishmaganda, qiziqarsiz rol berishganida, o‘yinchoq ifodalashga odatlantiriladi. O‘zaro munosabatlarini: “mana bunday qilsak – boshqalarga ham, menga ham yaxshi bo‘ladi”; “buni qilish mumkin emas, chunki boshqalar xafa bo‘ladi va menga yoqmaydi” kabi xulosa chiqarishga o‘rgatiladi; axloqiy odob qonun-qoidalari bilan mos holda “yaxshi”, “mumkin”, “lozim”, “mumkin emas” kabi tushunchalarni bilishlari lozim. Axloqiy me‘yorlarni mustaqil ravishda o‘zlashtirish orqali ijodiy faoliyatlarini faollashtirish va tengdoshlari bilan muloqot davrida u yoki bu axloqiy me‘yorlarni to‘g‘ri tanlay olishlari lozim:

- boshqa insonning kayfiyatini tushunish, ularga yordam berish, kuchsizlarga, xafa insonlarga, keksa insonlarga diqqatli bo‘lish, guruhdagi yangi kelgan bolalarga, uyiga kelgan mehmonlarga samimiy munosabat o‘rnatiladi;

- kichiklar, [kattalar](#), shuningdek tengdoshlari bilan: o‘g‘il bolalar, shuningdek qiz bolalar bilan muloqot qilishda ijtimoiy xulq-atvor me‘yorlariga rioya qilishni taraqqiy ettirib turish lozim;

- o‘zaro aloqa va munosabatni o‘rnatishda verbal va noverbal usullardan foydalanish (imo-ishora, pantomima) takliflar, savollar, iltimoslar bilan chiqishi, javoblarni diqqat bilan eshitishi, savollarga shirinsuhanlik bilan javob berishi, muloyim tabassum qilishi, samimiy tarzda boshqalarga o‘z yordamini taklif qilishga o‘rgatiladi;

- o‘z tashabbusiga ko‘ra o‘z ixtiyori bilan bolalar bilan salomlashish, kattalarga, tengdoshiga minnatdorchilik bilan qaytaradi;

- murojaat qilishning turli variantlaridan foydalanishga: “assalomu - alaykum”, “xayrli tong”, “xayrli kun”, “ko‘rishguncha”, “ertagacha”, “sizdan minnatdorman”, “rahmat”, “sizdan iltimos”, “imkoningiz bormi” kabi va boshqa so‘zdar bilan murojlat qila boshlaydi;

- o‘ziga yoqqanligini, simimiyligini, iltifot ko‘rsatishni ifoda qilishga o‘rganadi;

- bolaning muloqot qilish [doirasi kengaytirib boriladi](#); tanish bo‘lmagan kishilar bilan munosabatni tiklash usullarini shakllantirib boriladi (boshqa guruh tarbiyachisi, mudira, uslubchi, psixolog, muassasa mehmoni, tengdoshlarining ota- onasi bilan):

- birgalikda olib boriladigan faoliyatda yumshoq, samimiyat bilan o‘z takliflarini, maslahatlarini, iltimoslarini bildirishga o‘rgatiladi; tengdoshiga hissiy yoram ko‘rsata boshlaydi, o‘zaro hurmat, ishonch muhitini yaratadi;

- qabul qilingan ijtimoiy muloqot usullari yordamida o‘zini himoya qilishga, tengdoshi qichqirganida, jahli chiqqanida, [ustidan kulganida](#), mensimaganida o‘z mavqegini tiklash hissi uyg‘otiladi. O‘ziga ishonmagan, uyatchan bolalar bilan olib boriladigan ishlarni shakllantirishda (johillik, jahldorlik, qo‘pollik)

- o‘ta muloqotga kirishuvchan, qitmir, o‘z manfaatini ko‘p ko‘zlaydigan bolalarga o‘z-o‘zining fikrini tasdiqlaydigan, yaxshi o‘yinchoqlarni, rollar taqsimlanganida), (“men senga nima qildim, nima uchun sen men bilan shunday ish qilayapsan?” Kabi savollar bilan murojaat qilishga, “kel, yaxshilikcha sen bilan o‘ynaylik” kabi takliflar

qilishga o'rgatish, "men boshqalar bilan rasm chizgim kelayapti, boshqa bolalar bilan o'ynay qol" kabi tushuntirishlar orqali rad qilishga o'rgatib boriladi.

- insonlarga nisbatan munosabatlarida muloqot qilishda qarama-qarshi chiqish qobiliyatini shakllantirish (o'yin orqali bola yumshoq muloyim ovoz bilan "sehrli" "rahmat", "iltimos" kabi so'zlarni, boshqalarga nisbatan "balli", "yasha" kabi so'zlarni ifodalashi, bunda o'z fikrinigina amalga oshirishi, hech kimga mazmunni o'zgartirish imkonini bermasligi, qurilishga yangi narsalarni kiritishga bermasligi lozim ("sen buni yaxshi o'ylabсан, lekin buning hojati yo'q").

- o'z his-tuyg'ulariga nisbatan quloq soladi, o'zining hissiy holatini tushuntiradi.

- bola o'z hissiyotlariga, o'z hissiy holatlariga quloq sola boshlaydi. ("men xursandman", "men mamnunman", "mening kayfiyatim yaxshi", "mening jahlim chiqayapti", "meni ranjitishdi") kabi so'z bilan ifodalashga o'rgatish lozim.

O'z hissiyotlarini ijobiy holatlarni ham, salbiy holatlarni ham so'z bilan ifodalashi; boshqalarga nisbatan ijobiy baholash qobiliyatini shakllantirib borish talab qilinadi. bolaning o'zi to'g'risida, o'z imkoniyatlari to'g'risidagi tasavvurlarini shakllantirishda kattalar (pedagog, oila a'zolari) tomonidan baholanish katta rol o'ynaydi. Tarbiyachidan bolaning ijtimoiy psixologik mavqeini bilib olish, xulq-atvoridagi yaxshi sifatlarni topishga intilishi, o'z-o'zini past va yuqori baholash bilan bog'liq hissiy holatlarni "oldindan" ko'ra bilishga yo'naltirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov«Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch».Toshkent 2008y
2. I.A.Karimov — O'zbekiston XXI asrga intilmoqdal. Toshkent, O'zbekiston, 1999y
3. I.A.Karimov ‖Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori ‖.Toshkent, S harq, 1997y
4. I.A.Karimov «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir»- Toshkent 1995 y.
5. I.A.Karimov «Barkamol avlod orzusi» - Toshkent 1999 y.
6. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - Toshkent 2008 y.
7. O`zbekiston Rsepublikasining «Ta'lim to'g'risidagi qonun» - Toshkent 1997 y.
8. Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari.T, O'zPFITI, 2000. Tuzuvchi mualliflar:M.Rasulova, H.Abdurahmonova va boshqalar.
9. O`zbekiston Respublikasi maktabgacha tarbiya. Toshkent 1992 y.
10. Maktabgacha ta'lim jurnali. №1 -2000 y.
11. Kadrlar tayyorlash bo'yicha «Milliy dastur» - Toshkent 1997 y.
12. Maktabgacha tarbiya muassasasi to'g'risidagi nizom. - Toshkent 1995 y.
13. «Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya dasturi» - Toshkent 1993 y.Tuzuvchi mualliflar:L.Mo'minova, M.Ayupova, S.Karimova.
14. Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash tayanch-sinov dasturi. Toshkent - 1998 y.
15. Sh.Shodmonova, «Maktabgacha ta'lim pedagogikasi» Toshkent 2003
16. ‖Uchinchi ming yillikning bolasi‖ tayanch dasturi.2002y

BUYUK KARL VA UNING IMPERIYASI PARCHALANISHI

*Aliyev Asqar Normurotovich**Samarqand viloyat Ishtixon tuman 1-IDUM*

Annotatsiya: Buyuk Karl 742 yili tug‘ilgan u sulola asoschisi Pipin Pakananing o‘g‘li bo‘lib, Franklar qirolligini 46 yil boshqargan. “Buyuk” nomi tarixchilar tomonidan 53 marotaba harbiy yurishlar qilganligi sabab berilgan. U yirik saltanat tuzadi. Karl haqida ko‘plab hikoyalar, asarlar, afsonalar, rivoyatlar va qo‘shiqlar yaratilgan. Uning ismidan “korol” ya’ni “qirol” unvoni kelib chiqqan. Buyuk Karl 773-yili german qabilasi langobardlarga qarshi jang boshlaydi, langobardlar qirol Deziyeriy mag‘lub etiladi. Karlning jiyani Roland Arab xalifaligi istilo qilgan Ispaniyaga qarshi jangda halok bo‘ladi. Reyn daryosining o‘ng sohilida yashovchi sakslarga qarshi urushlar 30 yildan ortiq davom etadi. Bu urush Karl uchun ancha murakkab kechadi. Sakslar germanlarning Karlga bo‘ysunmagan so‘ngi yirik qabilasi bo‘lgan. Ammo baribir franklarga bo‘ysunganlar. “Buyuk Karl va uning imperiyasi parchalanishi” haqida batafsil ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Tarix, sulola, hukmdor, imperiya, urush, saltanat.

Buyuk Karl (742.2.4814.28.1) -franklar qirol (768 yildan), imperator (800-yildan), karolinglar sulolasi uning nomi bilan atalgan. Uning bosqinchilik urushlari (773—774 yillarda Italiyadagi Langobard qirolligiga, 772—804 yillarda sakslar yeri va boshqalarga qarshi) natijasida katta imperiya vujudga kelgan. B. K.ning olib borgan siyosati (cherkovga homiylik qilish, sud va harbiy islohotlar va boshqalar) G‘arbiy Yevropada yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishida muhim bosqich bo‘lgan. Buyuk Karlning imperiyasi uning vafotidan so‘ng bir oz vaqt o‘tgach, parchalanib ketgan.

Buyuk Karl 742 yili tug‘ilgan u sulola asoschisi Pipin Pakananing o‘g‘li bo‘lib, Franklar qirolligini 46 yil boshqargan. “Buyuk” nomi tarixchilar tomonidan 53 marotaba harbiy yurishlar qilganligi sabab berilgan. U yirik saltanat tuzadi. Karl haqida ko‘plab hikoyalar, asarlar, afsonalar, rivoyatlar va qo‘shiqlar yaratilgan. Uning ismidan “korol” ya’ni “qirol” unvoni kelib chiqqan. Buyuk Karl 773-yili german qabilasi langobardlarga qarshi jang boshlaydi, langobardlar qirol Deziyeriy mag‘lub etiladi. Karlning jiyani Roland Arab xalifaligi istilo qilgan Ispaniyaga qarshi jangda halok bo‘ladi. Reyn daryosining o‘ng sohilida yashovchi sakslarga qarshi urushlar 30 yildan ortiq davom etadi. Bu urush Karl uchun ancha murakkab kechadi. Sakslar germanlarning Karlga bo‘ysunmagan so‘ngi yirik qabilasi bo‘lgan. Ammo baribir franklarga bo‘ysunganlar.

Charlz I Karolinglar sulolasining birinchi franklar qiroli Pepin Qisqichbaqaning o'g'li edi. Frank qirollarining yangi sulolasi Pepin Shortning otasi Charlz Martell sharafiga "Karolinglar" nomini oldi.

768 yilda Pepin Short vasiyatnoma qoldirdi, unga ko'ra shtat uning o'g'illari - Charlz I va Karloman o'rtasida ikki qismga bo'lingan. Ammo akasining to'satdan vafoti Karl I ning Franklar davlati erlarini birlashtirishga yordam berdi.

Charlz Men baland bo'yli, baquvvat va baquvvat, adolatli va dono, faol va jangovar hukmdor edim. Charlz Men o'z oldinga maqsad qo'ydim - mustahkam nasroniy davlatini yaratish. Varvarlarni bosib olish va nasroniylikni qabul qilish Franklar davlatining asosiy vazifasiga aylanadi. Franklar davlati shimolda va shimoli-sharqda saklarning german qabilalari bilan, sharqda slavyanlar bilan, janubda arab-musulmon Ispaniyasi bilan birga yashagan. Charlz I davlati urush natijasida yaratilgan va tinchlik bilan mustahkamlangan.

Charlz Men birinchi navbatda uning bosqinchilik yurishlari bilan mashhur bo'ldim. Uning qo'shini 53 martadan ko'proq yo'lga chiqdi, 27 marta podshohning o'zi qo'shin boshida edi. Charlz I harbiy yurishlar, harbiy g'alabalar va xristian cherkovi xizmati bilan mashhur bo'lishni orzu qilgan.

Buyuk Karl I davrida (xalq tomonidan shunday nomlangan) franklar tomonidan olib borilgan urushlarning sabablarini aniqlaydi va qayd qiladi: Dvoryanlar yangi yerlar va qaram dehqonlarni egallashga, urushda qo'lga kiritilgan o'ljalar hisobiga boyib ketishga intildilar;

Cherkov bosib olingan hududlarda nasroniylikni yoyishga intildi; Karlning o'zi Men jamoatning g'alabalari va xizmati bilan ulug'lanmoqchi edim. Buyuk Karl I ning yurishlari haqidagi hikoyani "5-9-asr o'rtalarida Franklar davlati" xaritasi bilan birgalikda ishlash tavsiya etiladi.

Buyuk Karl I yurishlarining yo'nalishi va ularning natijalari

Ispaniyaga

Sakslar yurtiga

Italiyaga

Musulmon arablarga qarshi. Pireney janubidagi erning franklar davlati qo'lga olindi va bir qismi bo'ldi.

Lombardlar mag'lub bo'ldi, ularning davlati yo'q qilindi. Italiya Franklar davlati tarkibiga kirdi.

Har yili harbiy yurishlar uyushtirildi.

1) Sakslar bilan urushlar.

Sakslar bilan urushlar 30 yil davom etdi. Sakslar butparastlar edi. Franklar hukmronligi va nasroniylik ularning odatiy turmush tarziga jiddiy halokat olib keldi.

Sakslar ham jangchilarga, ham ruhoniylarga qarshi kurashgan. Franklar esa bunga javoban minglab sakslarni juda shafqatsizlarcha qatl etishdi. 803-yilda franklarga qarshi kurashda ichki kuchlarini tugatgan sakslar nasroniy Yevropa tarkibiga kirdilar.

2) Sharq.

Sharqda Karl I slavyanlarga qarshi kurashmoqda. U sakslarga qarshi cheer (slavyan qabilasi) bilan ittifoq tuzadi, ularga ruxsat beradi

Elba daryosiga boring. Bu erda franklar avarlar - Osiyo cho'llarining ko'chmanchilari bilan uchrashadilar. Ikkinchisi o'z davlatini - Avar xoqonligini (zamonaviy Vengriya o'rnida) yaratdi. Avarlar Franklar qaramligidan xalos bo'lishga intilayotgan Bavariyaga yordam ko'rsatdilar. Tez orada franklar avarlarni yoki ular ham deyilganidek, "otliqlar imperiyasi"ni mag'lub etib, uni yer yuzidan yo'q qilishdi. Bavariya zabt etildi, franklar Dunayga yo'l oldilar. Franklar davlati ikki baravar ko'paydi.

3) Ispaniyaga.

Karl I ning ispan arablariga qarshi yurishlari mashhurdir. Bu yurishlarda Ispaniya hududining bir qismi bosib olindi. Pireney tog'laridan janubda Ebro daryosigacha - Charlz I davlatining chegara hududi. Bu yurishlar bir necha asrlar o'tib yaratilgan "Roland qo'shig'i" dostonida o'z aksini topgan.

"Roland qo'shig'i" nasroniy qo'shini qanday qilib bir kun muvaffaqiyatsizlikka uchrangani va Pireney tog'lari orqali uyga qaytganligi va u erda mahalliy aholi - basklar tomonidan hujumga uchrangani haqida hikoya qiladi. Jangda Karlning yaqin do'sti Xruodland o'ldirildi (she'rda - Roland).

4) Italiyaga.

Bu yo'nalishda Rimning davlat g'oyasi va uni amalga oshirishga chaqirilgan xalq kuchi to'qnash keldi. Buyuk Karl I va Rim papasi birgalikda Lombard qiroliga qarshi yurishdi. Ikki tomon o'rtasidagi qarama-qarshilik jarayonida Lombardlar qirol taxtdan mahrum bo'ladi. Italiyada Karl I toj kiydi va Rimning homiysi bo'ldi. Fath qilingan yerlar Franklar davlatiga qo'shib olindi. Karl I hukmronligining oxiriga kelib, ko'plab qabilalar va xalqlar uning hukmronligi ostiga o'tdi. Franklar qirolligining hududi kattaligi bo'yicha sobiq G'arbiy Rim imperiyasiga yaqin edi.

3. 800 yilda Rimda Buyuk Karl I e'lon qilindi Rim imperatori. Rim papasi Karl I ning boshiga oltin imperator tojini qo'ydi.

Rim imperatori unvoni Franklar qirolining obro'sini ko'tardi, chunki u uni erta o'rta asrlarning eng qudratli hukmdori bilan tenglashtirdi - Vizantiya imperatori.

Karoling davlatining qudratli rivojlanishi va Vizantiyaning Yevropa qit'asidan chekinishi imperiya g'oyasining timsolini taqozo etdi. Bir tomondan, arablar, sakslar, slavyanlar, avarlar bilan urushlar bosqinchilik maqsadida, ikkinchi tomondan esa xristianlikni yoyish uchun olib borilgan.

4. Charlz Men imperator bo'lib, nasroniylik e'tiqodining himoyachisi vazifasini o'z zimmasiga oldim. Imperator va papa o'rtasida yaqin aloqalar belgilandi. Karl I tosh cherkovlar qurilishiga homiylik qilgan. Uning uy cherkovi Axen cherkovi bugungi kungacha saqlanib qolgan. Imperiyaning poytaxti Rim emas, balki Aaxen.

Franklar davlati xristian qadriyatlari asosida qurilgan. Bu uning qonunchiligida ifodalangan. Charlz I o'z fuqarolaridan itoatkorlik va sodiqlikni kutgan edi.

Charlz Men butun imperiyani tumanlarga bo'ldim, ularning har birining boshida mahalliy zodagonlardan tanlagan bir kishi bor edi. grafik (lavozim). Graf soliq yig'di, sud o'tkazdi va militsiyaga rahbarlik qildi.

Maxsus topshiriqlar uchun Karl I ning yaqin doiralaridan "suverenning emissarlari" bor edi. Ular butun imperiya bo'ylab sayohat qildilar, mahalliy hukmdorlarning harakatlarini nazorat qildilar va imperator Karl I nomidan hukm qildilar.

Shunday qilib, Karl I o'z hukmronligini mustahkamlashga harakat qildi. Imperiya boshqaruvi samaradorligini oshirish uchun Karl I oliy kengash a'zolari, ruhoniylar va boshqa davlat amaldorlarining ta'limiga g'amxo'rlik qildi, shuningdek, o'z fuqarolarining xristian ta'limiga katta e'tibor berdi. Imperator saroyida maktab tashkil etilgan bo'lib, unda bo'lajak davlat amaldorlari tayyorlanadi. Uning buyrug'i bilan monastir va cherkovlar qoshida maktablar ochildi. Karl I Yevropaning ma'rifatparvar odamlarini taklif qila boshladi. Keyinchalik ular "Akademiya" nomini olgan ilmiy to'garakni tuzdilar.

Adabiyotlar:

1. Kollinz, R. (2001).Buyuk Britaniya. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
2. J. (2010).Buyuk Karl: imperiya va jamiyat. Manchester: Manchester Univ. Matbuot.
3. Sallivan, R. (2019).Buyuk Britaniya | Biografiya, yutuqlar va faktlar. [onlayn] Britannica entsiklopediyasi. Mavjud: britannica.com [Kirish 24 Jul. 2019].
3. Mark, J. (2019).Buyuk Karl. [onlayn] Qadimgi tarix ensiklopediyasi. Mavjud: ancient.eu [Kirish 24 Jul. 2019].
4. En.wikipedia.org. (2019).Buyuk Britaniya. [onlayn] mavjud: en.wikipedia.org [Kirish 24 Jul 2019].

**PEDAGOG JAMOADA SOG'LOM MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA
RAHBAR FAOLIYATINING AHAMIYATI**

Saidqulova Gavhar Odiljon qizi

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti

Ta'lim muassasining boshqaruv yo'nalishi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada ta'lim muassasalari jamoasida sog'lom muhitni yaratishning pedagogik-psixologik asoslarini tahliliga e'tibor qaratilgan. Jamoadagi psixologik zo'riqlashlarni bartaraf etish, ta'lim muassasasi rahbari va bo'ysunuvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, xodimlarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkillashtirish, mehnat faoliyatini tashkil etishga takliflarni erkin kiritish imkoniyatini yaratish, jamoada do'stona, shuningdek faoliyatda hamkorlik munosabatlarini yaratish.

Kalit so'zlar: ta'lim, ta'lim muassasasi, o'qituvchi, pedagogik, psixologik, psixokorreksiya, korreksion pedagogika

ABSTRACT

The article focuses on the analysis of the pedagogical and psychological basis for creating a healthy environment in the community of educational institutions. Overcoming psychological tensions in the team, improving the professional skills of the head of the educational institution and subordinates, the proper organization of leisure time of employees, the opportunity to freely submit proposals for the organization of labor activities, team-friendly, as well as building partnerships.

Keywords: education, educational institution, teacher, pedagogical, psychological, psychocorrection, correctional pedagogy

Jamoani ijtimoiy-psixologik muhiti - guruhning eng ajralmas psixologik xarakteristikasidir, bu guruhning birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan alohida ob'ektlarni (hodisalarni, jarayonlarni) aks ettirishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq ijtimoiy jarayondir.

Guruh faoliyatining samaradorligi jamoaning ijtimoiy- psixologik muhiti holatiga bog'liq.

Jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhit

Sog'lom ijtimoiy- psixologik iqlimning eng muhim belgilari:

- guruh a'zolarining bir-biriga bo'lgan ishonchi va yuqori talabchanligi;
- o'zaro do'stona va konstruktiv tanqid qilish;
- butun jamoaga tegishli masalalarni muhokama qilishda o'z fikrini erkin ifoda etish;
- menejrlarning bo'ysunuvchilarga bosimining yo'qligi va ularning guruh uchun muhim bo'lgan qarorlarni qabul qilish huquqini tan olishlari;

- jamoa a'zolarining vazifalari va ularni amalga oshirishdagi ishlar holati to'g'risida yetarli darajada xabardorligi;

- jamoa a'zolarida jamoaga tegishli bo'lganidan mamnunlik hissiyoti;

- jamoaning har qanday a'zosida ko'ngilsizlik holatini keltirib chiqaradigan holatlarda (aldanish, umidsizlik, rejalarni buzish) yuqori darajada hissiy ishtirok etish va o'zaro yordam;

- guruhning har bir a'zosi tomonidan ishlarning holati uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish va boshqalar.

Ushbu dasturni amalga oshirishda quyidagi qushimcha tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- 1) rahbarlarning kasbiy mahoratini oshirish, mehnat jamoasini boshqarish va psixologik muhitni holatini normallashtirish bo'yicha adabiyotlarni o'rganish, tashkiliy va tarbiyaviy ishlar usullari va uslublari;

- 2) personal malakasini oshirish, kasbiy malakasini oshirish, xodimlarning karera rejalashtirish imkoniyatlarini ta'minlovchi kadrlarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish;

- 3) jamoa bilan qo'shma tajribalarda yutuq va muvaffaqiyatsizliklarni aniqlash;

- 4) agar kerak bo'lsa, rahbarlik uslubini o'zgartirish orqali tashkilotdagi sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni yanada takomillashtirish;

- 5) psixologik muvofiqligi asosida jamoani shakllantirish;

- 6) boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida xodimlarning salohiyatidan foydalanish;

- 7) xodimlar o'rtasidagi rasmiy va norasmiy aloqalar chastotasining ko'payishiga ko'maklashish, ularning afzalliklarini ko'rsatib, ularning kasbiy o'sishiga ko'maklashish;

- 8) jamoaning bo'sh vaqtlarini birgalikda tashkil etish va o'tkazish:

- sport musobaqalarini o'tkazish;

- teatrlarga, kinolarga, konsertlarga qo'shma tashriflarni tashkil etish;

- maxsus ayramlar, sanalar va marosimlar uchun ziyofatlar tashkil etish;

- 9) jamoa a'zolarining havaskor chiqishlarida ishtirok etish;

- 10) jamoa uchun psixologik yengillashtirish xonasini yaratish;

- 11) xodimlar o'z takliflarini kiritishlari mumkin bo'lgan guruh ishini yaxshilash uchun "takliflar va istaklar qutisini" yaratish;

- 12) tashkilot psixolog tomonidan davriy va doimiy psixologik treninglar.

Jamoadagi psixologik zo'riqlashlarni bartaraf etish, ta'lim muassasasi rahbari va bo'ysunuvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, xodimlarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkillashtirish, mehnat faoliyatini tashkil etishga takliflarni erkin kiritish imkoniyatini yaratish, jamoada do'stona, shuningdek faoliyatda hamkorlik munosabatlarini yaratish.

Dasturni amalga oshirish natijasida qo‘yidagi ijobiy ijtimoiy-psixologik muhit ko‘rsatkichlarini vujudga kelishi mumkin:

• jamoada ishbilarmonlik, ish kuni davomida ijodiy kayfiyat, xodimlar o‘rtasidagi munosabatlarda quvnoq ohanglari, kayfiyatdagi optimizm hukmronlik qiladi;

• munosabatlar hamkorlik, o‘zaro yordam, xayrixohlik tamoyillari asosida quriladi; guruh a‘zolari hamkorlikda ishlarda qatnashishni, bo‘sh vaqtlarini birga o‘tkazishni yaxshi ko‘radilar; munosabatlarda ma‘qullash va o‘zaro qo‘llabquvvatlash ustunlik qiladi, yaxshi konstruktiv tanqid bildiriladi;

• tashkilot xodimlari faol, kuch-qudratga to‘la, o‘zaro yordamda tezda javob berishadi, xodimlarning o‘zaro yordami kerak bo‘lsa, hamkasbini «to‘laqonli qamrab olishga» tayyorligi;

• ayrim xodimlarning yutuqlari yoki muvaffaqiyatsizliklari tashkilotning barcha a‘zolarining hamdardligi va samimiy ishtirokini keltirib chiqaradi, agar muvaffaqiyatga erishilsa, xodimlar o‘z hamkasblari va o‘z tashkilotlari bilan faxrlanishni his qilishadi;

• tashkilot tarkibidagi tarkibiy bo‘linmalar yoki jamoadagi mikro guruhlar o‘rtasidagi munosabatlarda o‘zaro kelishuv, tushunish va hamkorlik vujudga keladi;

• kadrlar qo‘nimsizligining pastligi. Xodimlar boshqa tashkilotlarga teng, ba‘zan esa yuqori lavozimlarga o‘tkazilishidan ham bosh tortishadi;

• tashkilot uchun qiyin paytlarda jamoaning jipsligi va hissiy birligi mavjud ("bitta - hamma uchun, va hamma – bir kishik uchun").

Muhitni sog‘lomlashtirishda psixokorreksion yordamning samaraliligiga baho berish borgan sari aktuallashtirishda. **Bu mutaxassisning ta‘sir eta olishi va psixokorreksion ishning sifatligidandir.**

- Ishning samaradorligini baholashda aniq metodni belgilab olish zarur. Korreksion ishda ma‘lum bir metodni oldindan tanlash qiyin, chunki ish faoliyatida psixologlar turli metodlardan foydalanadilar.

- Hatto bir metod har xil mutaxassisda har xil natija beradi.

- Ishning bahosini bu metoddan xabari bo‘lmagan ekspert berishi zarur. - Psixologning tarbiyaviy-ta‘limiy sifatini hisobga olish kerak.

- Psixologning kasbiga bo‘lgan qiziqishini hisobga olish zarur.

- Guruhiy korreksion ishda psixologning professional bo‘lishi katta ahamiyatga ega.

- Psixokorreksion ishlarda mijoz psixologik ta‘siridan so‘ng quyidagilarga qarab baholanadi:

- Ichki kechinmalarning sub‘ektiv mohiyatining o‘zgarganligi.

- Ta‘sir etgandan so‘ng respondentning ijobiy tomonga o‘zgarishi.

- Psixologik ta‘sir samarasini belgilashda psixofiziologik metodlardan foydalanish mumkin. Ular insonning vegetativ-somatik fiziologik va psixik

funksiyalarini baholaydi. Psixokorreksion ta'sirning samaraliligi kriteriysi har bir shaxsdagi salbiy o'zgarishlarni aynan uni o'ziga xos ekanligini hamda tanlangan psixokorreksion metodlar ta'siri shu o'zgarishlarga qaratilganligini hisobga olish bilan bog'liqdir.

Maqsad: profayling o'tkazuvchi xodimlarning kuzatuvchanlik sifati shakllanishining psixologik jihatlarini o'rganish orqali kuzatuvchanlik sifatini rivojlantirish.

Bu maqsadga erishishda quyidagi vazifalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etadi.

- Kuzatuvchanlik sifatini muhim xarakterga ega ekanligini anglab yetishga ko'maklashish.

- Tabiiy kuzatish usullarini o'rgatish va ob'ektiv xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish.

- Nizoli vaziyatlarda o'z xulq-atvorini korreksiya qilish malakasini shakllantirish.

□ O'z emotsiyasini to'g'ri namoyon qila bilish va agressiv reaksiyalarini jilovlay olishga qaratilgan bilimlarni xosil qilish.

- Boshqa odamlarning kechinmalari, xolati va qiziqishlarini tushunib yetishiga yordam berish.

- Shaxslararo nizolarni konstruktiv hal etish bilimini shakllantirish.

Yuqorida keltirilgan vazifalarni amalga joriy qilish orqali biz quyidagi natijalarga erishishimiz mumkin:

1. Xodimda namoyon bo'layotgan kuzatuvchanlik sifati darajasini oshishi;
2. Xodimning o'z-o'zini anglashi, shu o'rinda o'z-o'ziga bahosini adekvat xolatga kelishi ;
3. Nizoli va muammoli vaziyatlarda xulq-atvorni meyorida ushlab turish;
4. O'zi va boshqalarning emotsional xolatini solishtirishga, o'zidagi emotsional zo'riqlashlarni pasaytirish.
5. Xulq-atvor normalariga rioya qilish.

Psixokorreksiyaning o'tkazish shartlari:

- Xodimning psixologik yordam olishi uchun ixtiyoriy roziligi ;
- Xodimning mutaxassisga ishonchi;
- Korreksion dasturni amalga oshirish jarayonida xodim faolligi.

Psixokorreksion guruh faoliyatining asosiy tamoyillari:

- Masuliyatlilik tamoyili.
- Yaqinlik tamoyili.
- Qo'llab-quvvatlash tamoyili.
- Shu yerda va hozir tamoyili.
- Maxfiylik tamoyili.
- Seminarning boshidan oxirigacha qatnashish tamoyili.

Psixokorreksiya jarayonini aks ettiruvchi 4ta asosiy strategiya mavjud:

- Vaziyatni o‘zgartirish.
- Vaziyatni o‘zgartirish uchun o‘zini o‘zgartirish. □ Vaziyatdan chiqib ketish.
- Mazkur vaziyatda hayotining yangi jihatlariga etibor berish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Дусмухамедова Ш.А. Психологические особенности педагогической оценки в обучении детей шестилетнего возраста: Автореф. дис.... канд. психол. наук. М., 1987. 24 с : Канд дис. – М.: НИИ АПН СССР, 1988.–162 с, 1987.
2. Дусмухамедова Ш., Салиева Д., Максимова Л. А. Соотношение уровня развития академической самостоятельности младших школьников с показателями учебной мотивации и стилем педагогической деятельности (на примере учащихся начальных школ Узбекистана) //Педагогическое образование в России. – 2020. – №. 2. – С. 77-83.
3. Дусмухамедов О. С., Дусмухамедова Ш. А. ЎЗБЕКИСТОН АҲОЛИСИНИНГ МОЛИЯВИЙ САВОДХОНЛИГИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА //ББК 74.48 Р 76. – С. 193.
4. Khamidovna K. Z. Professional orientation of communicative competence of students //European science. – 2020. – №. 2-2 (51).
5. Касимова З. Х. Особенности национальных ценностей и межкультурных коммуникаций в содержании гуманитарного образования //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 22-3 (76).
6. Khamidovna K. Z. Application of interactive methods in teaching psychology //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 9. – С. 197-205.
7. Khamidovna K. Z. Professional orientation of communicative competence of students.[Электронный ресурс] //Режим доступа: <https://scientific-publication.com/images/PDF/2020/51/EUROPEAN-SCIENCE-2-51-II-A.pdf>(дата обращения: 23.09.2020).
8. Касимова З. Х. ПРОЯВЛЕНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ЭПОХУ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КУЛЬТУР //International scientific review. – 2020. – №. LXX.
9. Касимова З. Х. РАЗВИТИЕ ВАЖНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ В ЛИЧНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЯ //International scientific review. – 2020. – №. LXXIV.
10. Касимова З. Х. ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТА НОВОЙ ФОРМАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ СПОСОБОВ ОБУЧЕНИЯ //Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI в. – 2017. – С. 252-253.
11. Касимова З. Х. ПЕРСПЕКТИВЫ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В УСЛОВИЯХ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ //Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.-. – 2016. – С. 185.
12. Касимова З. Х., Джалилова Ф. С. Перспективы самореализации личности в условиях дистанционного обучения //Культура в евразийском пространстве: традиции и новации. – 2016. – С. 233-235.
13. Kasimova Z. H. The use of interactive methods in the development of critical and creative thinking //The edition is included into Russian Science Citation Index. – 2014. – С. 132.
14. Касимова З. Х. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЗАЩИТА ЛИЧНОСТИ ОТ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЗДЕЙСТВИЙ //Редакционная коллегия. – С. 133.
15. Khamidovna K. Z. et al. Psychological Aspects Of The Development Of Ecological Ideas Among Students //Psychology and Education Journal. – 2021. – Т. 58. – №. 2. – С. 7812-7818.

16. Назаров А. Психологические особенности руководителей, влияющие на принятие управленческих решений //Молодой ученый. – 2019. – №. 44. – С. 298-300.
17. Nazarov A. S. Psychological analysis of levels of administration of management decisions //Вопросы экономики и управления. – 2020. – №. 3. – С. 1-5.
18. Умаров Б. М., Назаров А. С. Низоли вазиятларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг ташкилий ва ижтимоий-психологик механизмлари //Молодой ученый. – 2020. – №. 7. – С. 352-353.
19. Nazarov A. S. et al. Қарор қабул қилиш бошқарув фаолиятининг психологик мезони сифатида //Молодой ученый. – 2020. – №. 11. – С. 280-282.
20. Назаров А. С. Adoption of management decisions as the main function of the modern manager //Проблемы современной экономики. – 2020. – С. 7-12.
21. Назаров А. С., Худайбергенова З. Socio-psychological features of management decision-making //Молодой ученый. – 2020. – №. 50. – С. 430-432.
22. Назаров А. С. Psychological aspects of managerial decision making //Молодой ученый. – 2020. – №. 44. – С. 45-48.
23. Назаров А. С. Принятие управленческих решений как основная функция современного менеджера //Вопросы экономики и управления. – 2020. – №. 2. – С. 1-5.
24. Nazarov A. S. Psychological foundations of managerial decision-making //Молодой ученый. – 2021. – №. 3. – С. 46-48.
25. Назаров А. С. THE PSYCHOLOGY OF DECISION-MAKING STRATEGIES //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 1-7. – С. 79-82.
26. Назаров А. С. и др. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 2-9. – С. 31-35.
27. Назаров А. Scientific and methodological foundations of the influence of the social and psychological properties of the manager on managerial decisions //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 4/S. – С. 523-532.
28. Назаров А. Научно-методические основы влияния социальнопсихологических свойств руководителя на управленческие решения //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 4/S. – С. 523-532.
29. Назаров А. С., Митина О. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ //Наука и мир. – 2020. – №. 12-1. – С. 73-75.

ZAMONAVIY RAHBAR UCHUN QO`YILGAN TALABLAR VA
UNGA XOS BO`LGAN XUSUSIYATLAR

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Pedagogika va psixologiya yo`nalishi

2-bosqich 202-guruh talabasi

Azimjonov Shohruxbek

azimjonovshohrux@gmail.com

Tel: (93)2419199

Annotatsiya: Ushbu maqola Shaxsning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeyi rahbarlik faoliyatini bajarishida kuchli omilligi, Buning ahamiyati ayniqsa, sharq madaniyati misolida yaqqol ko'zga tashlanishi haqida Hududimizdagi oddiy fuqaro rahbar shaxsida- nufuzli, o'ziga to'q va to'la-to'kis insonni ko'rishni xohlaydi. Rahbar mayda iqtisodiy muammolarni bimalol hal qila olishi, katta ijtimoiy aloqalarga molik ekanligi bilan hamda o'z aqliy qobiliyati, tajribasi bo'yicha boshqa xodimlardan ustun turishi lozimligib haqidagi mazmunda.

Kalit so'zlar: mavqe, lavozim, tashabbus, intuitsiya, mas'uliyat, muvaffaqiyat, tashkilot, uslub

Abstract: This article is about the fact that a person's socio-economic status is a strong factor in leadership, and its importance is especially evident in the example of Eastern culture. wants to see a man. The leader is said to be able to solve small economic problems easily, to have great social connections, and to be superior to other employees in his mental ability and experience.

Keywords: position, position, initiative, intuition, responsibility, success, organization, style

Yuqori lavozimga mansub rahbar o'z boshqaruv faoliyatida muvaffaqiyatga erishishi uchun anchagina yuksak aqliy ko'rsatkichga ega bo'lishi kerak. Bunday salohiyat kutilmagan vaziyatni tahlil etishda, muammoni hal qilish jarayonida bir necha vazifani parallel ravishda boshqarish zaruratidan kelib chiqadi.

Lavozim talablari turli bo'g'in rahbarlari uchun turlicha aqliy salohiyat zarurligini ta'kidlaydi. Yuqori bo'g'in rahbarlari aniq ifodalangan ijtimoiy intellektga ega bo'lishlari shart. Ular tashabbuskor, muloqotga boy, yuksak siyosiy va ijtimoiy mavqega ega, ishga aloqadar tanish-bilishlari ko'p, intuitsiyasi rivojlangan va tashkilot faoliyatining qayerga yo'nalishini tezda payqab olishlari kerak. Har qanday tashkilotdagi asosiy og'irlikni o'ziga oluvchi o'rta bo'g'in rahbarlarida esa maxsus qobiliyat ko'proq rivojlangan bo'lishi lozim. Ular ishga diqqat-e'tiborli, mas'uliyatli,

katta hajmdagi miqdoriy va sifat ma'lumotlarini tahlil etish qobiliyatiga ega shaxslardir.

Yuqorida aytib o'tilgan umumiy qobiliyatlar, muvaffaqiyatli boshqaruvni ta'minlovchi zarur shaxs xislatlarini aniqlash, va ularni rahbarlikda rivojlantirish masalasini dolzarb qilib qo'yadi. Natijada nafaqat mazkur xislatlarni aniqlash, balki bu yo'nalishdagi tadqiqotlarni tashkil etish bo'yicha bir qator vazifalarni hal etishni talab qiladi. Bu borada amaliy faoliyat olib boruvchi tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, rahbarlarni baholash kadrlar bilan ishlash masalasining eng nozik qismiga aylangan.

Inson tajribasi va uning boshqaruv faoliyatida namoyon bo'lishi ikki asosiy masala orqali tahlil qilinadi. Birinchidan, yuqori bo'g'in rahbari uchun boshqaruv tajribasi zarur, shuningdek, ulardan hayotiy tajribaga ega bo'lish ham talab qilinadi. Ikkinchidan, o'rta bo'g'in rahbarida esa o'z sohasi bo'yicha kamida uch yillik tajriba bo'lishi lozim. Bu toifa rahbar tajribasini tahlil etar ekanmiz, asosiy e'tibor kasb sohasiga qaratiladi. Odatda psixologiya fanida qobiliyatning umumiy va maxsus turlari ko'rsatiladi. Umumiy qobiliyatlar shaxsning har qanday faoliyatga kirishishida muvaffaqiyat uchun imkoniyat yaratsa, maxsus qobiliyat faqat ayrim yo'nalishdagi faoliyat turida muvaffaqiyatga erishish uchun asos bo'ladi. Mana shunday umumiy qobiliyat turkumiga inson aqlini, ya'ni intellektni kiritish mumkin.

Rahbar intellekti qanchalik yuqori bo'lishi kerak, degan savol, albatta, bahsdan xoli emas. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'ta yuqori intellekt yuksak rahbarlik malakalarini amalga oshirishga xalaqit berar ekan. Shunday deyishning asoslaridan biri – qaror qabul qilishda haddan tashqari aql ishlatish bu jarayonni yanada cho'zib yuborishi mumkin. Shuning uchun boshqa bir qator tadqiqotchilar, rahbarda nazariy aqldan ko'ra, amaliy aql rivojlangan bo'lishi kerak

Darhaqiqat, oilada to'ng'ichlik o'z mavqeiga ko'ra ma'lum mas'uliyat ham demakdir. O'zbek oilalaridagi ko'pbolalik sharoiti to'ng'ich farzandga ota-onaga madadkor bo'lish, kichiklarga rahnamolik qilish va nazoratni o'z bo'yniga olishini taqozo etadi. Bu esa shakllanayotgan shaxsning tashkilotchilik va nazoratga bo'lgan imkoniyatini yanada oshiradi, kelgusi faoliyatida o'z-o'zini idora eta olish qobiliyatini shakllantiradi. Ishlab chiqarish sharoitida inson xulqini tushunish va uni boshqarish uchun shaxs tabiati haqida ma'lum bir ma'lumotga ega bo'lish kerak.

Tashkilotda shaxs o'z g'alar bilan munosabatga kirishar ekan, demak, u turli ijtimoiy guruhlar faoliyatida qatnashadi. Shu munosabat bilan shaxs a'zo bo'lgan guruh va jamoalarga xos psixologik qonunlarni ham tahlil etish zarurati tug'iladi.

Boshqaruv jarayonini psixologik tahlil etish masalasi, avvalambor, rahbarning faoliyatini takomillashtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Yosh rahbar boshqaradigan tashkilotdagi xodimlarning o'rtacha yosh ko'rsatkichi ko'pincha past bo'ladi. Yoshlik (30-35 yosh atrofida) bu yangilik va kashfiyotlarga moyillik, ijodiylik, qo'rqmaslik va o'z g'uruvchan muhitga moslashuvchanlik bilan ifodalanadi. Afsuski,

bunday tashkilotda katta yoshdagi (40-45 dan yuqori) xodimlarga, hatto, shubha bilan qarashadi. Lekin, aniqlanishicha, inson 35-55 yoshlarida o'z kasbining mohir ustasiga aylanadi, o'z sohasidagi bilimni yaxshi egallaydi va ixtirolarni joriy etishga o'zida ishtiyoq sezadi. Shu bilan birga, unda vaziyatni sovuqqonlik bilan tahlil etish, vazminlik kayfiyati shakllanadi.

Xulosa qilib aytrganda Rahbar bu maxsus tayyorgarlik ko'rgan, boshqarishning sir-asrorlari, qonun-qoidalarini puxta egallagan malakali mutaxassisdir. Har bir menejer o'ziga xos boshqaruv uslubiga ega.

Uslub-bu ishlash, boshqarishdagi o'ziga xos yo'l, usul ma'nosini anglatadi. Rahbarning ish uslubi bu boshqaruv jarayonida u yoki bu masalani hal qilishda uning o'ziga xos yondoshishidir. Rahbar qaror qabul qilganda, uning bajarilishini tashkil etganda va qo'l ostidagi kishilar ishini nazorat qilganda o'z vazifalariga muvofiq ish ko'radi. Biroq, har bir rahbar bunda o'ziga xos ravishda, boshqaruv jarayonida o'zi uchun mos bo'lgan, o'z rahbarlik uslubini belgilaydigan usullar bilan harakat qiladi. Rahbarlik uslubi rahbarlarning o'z qo'l ostidagilari bilan aloqasida, ularning o'zaro munosabatlarida tarkib topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boymurodov N. Rahbar psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2005.
2. Yo'ldoshev M, Nazarova N. Rahbarlik psixologiyasida axloq. – Toshkent, 2010.
3. Karimova V., Xayitov O, Djalolova S. Boshqaruv psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2008.
4. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2006.
5. Mahmudov I., J.Qoraboyev. Rahbar shaxs psixodiagnostikasi. – Toshkent: Akademiya, 2013.
6. Rasulov M. Ijtimoiy-ruhiy menejment. O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDIU nashri, 2007.
7. Quronboyev Q., Hayitov U. Rahbar ma'naviyatining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi roli va ahamiyati. – Toshkent: Turon zamin ziyo. 2016.
8. G'oziyev E., Toshimov R. Menejment psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2001.

**RAHBAR SHAXSI UCHUN MULOQOT DAVOMIDA AMALDA BO`LISHI
KERAK BO`LGAN PSIXOLOGIK XOLATLAR**

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Pedagogika va psixologiya yo`nalishi

2-bosqich 202-guruh talabasi

Azimjonov Shohruxbek

azimjonovshohrux@gmail.com

Tel:(93)2419199

Annotatsiya: Muloqot jarayonida boshqalarga ta'sir etish imkoniyati o'z haqimizda ijobiy taassurot uyg'ota olishimizga bog'liq. Ijobiy munosabatlar shakllangan sharoitda o'zgaga ta'sir etish imkoniyati katta bo'lib, o'zimiz haqimizda ijobiy taassurot uyg'otish mexanizmlariga taalluqli fikrlarni bayon etib o'tish lozim. Psixologiya fanida o'zgada ijobiy yoki yoqimli taassurot uyg'otish simpatiya deb ataladi, salbiy yoki noxush taassurot qoldirish esa antipatiya deyiladi. Xo'sh, suhbatdoshda biz haqimizda simpatiya uyg'onishi uchun nima qilish kerak? Shunday savollarga quyida javob olishingizm mumkin.

Kalit so'zlar: antipatiya, simpatiya,

Ikki shaxs muloqotga kirishganda ularning o'zaro munosabatlaridagi ko'zga ko'rinmas ba'zi bir xususiyatlarni tahlil qilib o'tish o'rinlidir. Aynan shu «mayda» xususiyatlar ko'p jihatdan o'zgada simpatiya uyg'otish manbaalari bo'lib xizmat qilishi mumkin. Mashhur psixolog A.A. Bodalev tanishuv jarayonida o'zgaralar haqida qay tarzda ma'lumot olinishini aniqlash borasida maxsus tajribalar o'tkazgan.

Aniqlanishicha, boshqa odam idrok qilingan paytda birinchi bo'lib uning soch turmaklashiga e'tibor qaratilar ekan. Sochdan keyin e'tibor insoning ko'ziga qaratiladi. Ma'lumki ko'z, o'z navbatida, inson haqida juda ko'p ma'lumot beradi. Boshqa tadqiqotlar orqali aniqlanishicha, inson ko'z qorachig'ining me'yordan ko'ra salgina kengayishi o'zga kimsalarda unga nisbatan jozibadorlik ruhini uyg'otadi. Aksincha, ko'z qorachig'inig torayishi esa atrofdagilarni o'zidan jerkish kuchiga egaligi aniqlangan. Quvnoq va hayotga zavq bilan qaraydigan kimsalar nafaqat tabassum qiladilar, balki ularning ko'z qorachig'i ham noxush his uyg'otuvchi kimsalarga nisbatan kengroq bo'lar ekan. Demak, insonning aynan yuz ifodasi simpatiya uyg'otuvchi birlamchi manba hisoblanadi. Shundan so'ng insonning tana harakatlari, gavdasini tutishi, yurish turishi idrok etiladi. O'ziga va imkoniyatlariga ishongan kimsa doim qaddi-qomati tek turadi va hatto o'zidan faxrlanish hissini yog'dirib turadi. Navbatdagi e'tibor qaratiladigan jihat muloqot jarayonidagi kimsaning shaxsiy xislatlaridir. Bir-birining tashqi qiyofasiga e'tibor qaratgan suhbatdoshlar ma'lum

vaqtdan so'ng «Bu qanday kimsa?», «U qanday xislatlarga ega?» degan savollarga javob izlay boshlashadi. Aytib o'tilgan idrok bosqichlari muloqot jarayonida o'ziga nisbatan simpatiya uyg'otish asoslarini shakllantirish imkonini beradi. Va kezi kelganda o'zgalarga nisbatan noo'rin uyg'onayotgan birlamchi taassurotlarni yengib o'tish, ularning ta'sirida chalg'ib qolmaslik uchun ham imkoniyat yaratadi. Noverbal signallar, aksariyat hollarda ixtiyoriy boshqarish doirasidan chetda bo'lib, odamning haqiqiy his-tuyg'ulari, niyat va xohishlari ko'rsatkichi desak, xato bo'lmaydi. Masalan, ikki qo'lni ko'krak oldida qovushtirib, oyoqlarni tizzaga ustma-ust qo'yish yopiq holatni anglatadi va bu holat suhbatdoshning muloqotdan o'zini chetga olishi deb talqin etilishi mumkin. Aksincha, qo'llarning yon atrofda joylashishi, kaftlarning ochiqligi va oyoqni kerib sal oldinga engashib turish, o'tirish suhbatdoshga va muloqot mazmuniga xayrixohlikni anglatadi.

Suhbatdoshning ochiq yoki yopiq tana holati muloqot davomida o'zgarib turuvchi ko'rsatkich bo'lib, suhbat mazmuni qanday o'tayotganligiga qarab u bizga ochiq bo'lishi, va agarda suhbat unga noqulayliklar tug'dirganda esa yopiq pozani egallashi mumkin. Masalan, ikki yaqin do'st muloqotini kuzatsak, ularning tana harakatlarida yopiqlik alomatlari deyarli ko'rinmaydi. Ularning o'zaro xayrixohlik holati nafaqat tanasida, balki o'rtadagi masofaning yaqinligida, o'zaro suhbatdagi muloyim tovush intonasiyasida, yuzidagi yengil tabassum ifodasida aks etadi. Aynan shu ko'rsatkichlar muloqot jarayonining ijobiy yo'nalishda o'tayotganligi haqidagi asosiy belgilardir. Muloqot vaziyatida bunday belgilarning kuzatilishi, o'zaro munosabatning yaxshi o'rnatilganligini, suhbatning ikkinchi bosqichiga o'tish mumkinligidan dalolat beradi.

Biroq, suhbatdoshdan kelayotgan noverbal signallar uning yopiq holatdaligidan dalolat berib, muloqotning ikkinchi bosqichiga o'tish imkoniyatini cheklab qo'yishi ham mumkin. Bunday vaziyatda rahbar qanday ish tutishi lozim va qanday harakatni amalga oshirishi mumkin? Zamonaviy psixologiya fani shunday bilim va ko'nikmalarni bayon qilishi mumkinki, ularning ayrimlarini qo'llash muloqot muhitini ijobiylashtirishga, o'zaro munosabatlarni yanada muqobillashtirishga ko'mak bo'ladi. Bu boradagi birinchi va joiz qadamlardan biri – rahbarning tashqi qiyofasi va ichki dunyosida muloqot uchun ijobiy holatning aks etishidir. O'zgaga xayrixohlik, samimiy munosabat, uning manfaatlari haqida qayg'urish alomatlari o'z navbatida, xodim shaxsida ham shunday javoblarning uyg'onishiga ta'sir etadi. Passiv tinglashda esa boshqa tomonni tushunish borasida tushunish alomatlari minimal darajada namoyon etiladi. Masalan, oddiygina bosh qimirlatib tasdiqlash, «hmm», «ahha», «tushunarli» kabi iboralar bilan cheklanish. Muammoli va qiyin vaziyatdagi muloqot olib borishda iloji boricha faol tinglash malakasini namoyon etish lozim. Bunday sharoitda passiv tinglash suhbatdoshlar orasida tushunmovchilikni, o'zga tomon holati va tasavvuri haqida ma'lumot yetishmovchiligini yuzaga keltiradi.

Xulosa o`rnida shuni aytish kerakki, har bir muloqot vaziyati xususiyatidan kelib chiqqan holda faol yoki passiv tinglash turlarini qo`llash mumkin. Lekin nazarda tutilayotgan muloqot vaziyatida aynan faol tinglash uslubidan foydalangan ma`qul. Oddiygina bir buyruq bilan xodimni deyarli har qanday ishni zimmasiga olishga majbur etish mumkin. Ammo, ishning natijasi qanday bo`lishi, vazifani bajarishga xodimning qanchalik sidqidildan munosabatda bo`lishi, topshiriq sifatini hal etadigan asosiy omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova V., Xayitov O, Djalolova S. Boshqaruv psixologiyasi. O`quv qo`llanma. – Toshkent, 2008. – 208 b.
2. Mahmudov I., J.Qoraboyev. Rahbar shaxs psixodiagnostikasi. – Toshkent: Akademiya, 2013. – 118 b.
3. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. O`quv qo`llanma. – Toshkent. 2006. – 230 b.
4. Quronboyev Q., Hayitov U. Rahbar ma`naviyatining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi roli va ahamiyati. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2016. – 60 b.
5. G`oziyev E., Toshimov R. Menejment psixologiyasi. O`quv qo`llanma. –Toshkent, 2001. – 137 b.

ZAXIRA KADR IMIJINI TALABLARGA MOSLASHTIRISH NAZARIYASI

Andijon davlat universiteti Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti

Pedagogika va psixologiya yo`nalishi

2-bosqich 202-guruh talabasi

Azimjonov Shohruxbek

azimjonovshohrux@gmail.com

Tel: (93)2419199

Annotatsiya: Ma'lumki, boshqaruv - murakkab kasblardan biri bo'lib, u na- faqat iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik bilimlarni nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham o'zlashtirgan holda yetarli tayyorgarlik- ka ega bo'lishni talab etadi. Bunda umumiy, texnik, iqtisodiy, omilkorlik va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo'lish bilan birga, rahbar barcha haqiqatlarni tushunish orqali ko'p qirrali vaziyatlar- da, sharoitlarda o'z qiyofasini amaliy tarzda to'g'ri ifoda eta olishni bilishi zarur. Vaholanki, rahbar tomonidan olib boriladigan boshqaruv jarayonini maqsadga muvofiq ravishda amalga oshishi uchun qiyofaning roli ham katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Kalit so'zlar: mavqe, lavozim, tashabbus, intuitsiya, mas'uliyat, muvaffaqiyat, tashkilot, uslub

Объявление: Известно, что менеджмент – одна из самых сложных профессий, требующая достаточной подготовки не только в экономических, социальных и психологических знаниях, но и в теории и на практике. В дополнение к общим, техническим, экономическим, операционным и организационным навыкам лидер должен уметь формулировать свой образ в различных ситуациях и контекстах, понимая все факты. Однако роль имиджа также важна для того, чтобы процесс управления осуществлялся целенаправленно.

Ключевые слова: позиция, позиция, инициатива, интуиция, ответственность, успех, организованность, стиль.

Rahbar shaxsining barcha qobiliyatlarini mukammallashtirish boshqaruvda qanchalik ahamiyat kasb etsa, rahbarda qiyofani max- sus shakllantirish bilan professional faoliyatda kamolotga erishish ham shunchalik muhim. Rahbar qiyofasi deganda, imij so'zining ifo- dasi namoyon bo'lar ekan, bu boradagi turli xil ta'riflarni keltirish, ularni tahlil qilish va o'rganish uning yanada chuqurroq mohiyatini anglab yetish hamda ushbu mazmunda teran fikr yuritishga unday- di. Masalan, boshqaruv jarayonida rahbar imijini yaratish va shakl- lantirishning turli tamoyillarini tadqiq qilish "imij" fenomeni shaxs tamoyili va ta'sir ko'rsatish psixologiyasi nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda tahlil etilganligini e'tirof etish kerak. Ko'plab

mutaxassislar tadqiqotlar orqali qo‘lga kiritilgan natijalarga tayanib - imij - uni uzatish usulini o‘zgartirish orqali yaratiladi, deb hisoblaydilar.

Marketing psixologiyasida “imijni boshqarish tamoyili” tushunchasi mavjud bo‘lib, yuz yillar oldin G‘arbda ishlab chiqarishdagi jamoaning psixologiyasini boshqarish strategiyasini yaratishni boshlaganlar. Rahbaming imiji to‘g‘risidagi tasavur munosabatlardagi guruhga ularga yetib kelgan ma‘lumot asosida yaratiladi va ongiga singadi. Ushbu “PR” tamoyilining muallifi, deb amerikalik tadqiqotchi A.Lini hisoblash mumkin.

Imijni shakllantirishning ayrim strategiyalari aslida ko‘proq muvaffaqiyatli raqobatchilik omillarini eslatadi. A.Solovyev imijni yaratish texnikasini muvaffaqiyatli raqobatchilik omillari yig‘indisi, deb aytadi. U: “Ishlatilayotgan texnologiyalar asosan: muloqot uslubi, nostandart holatlarda o‘zini tutishi, tanazzul vaqtidagi holatlari, tashqi ko‘rinishi (kiyim, soch turmagi), mimikasiga tegishli”, - deb hisoblaydi. A.Solovyevning fikricha: “Imij maqsadli ravishda uzatilayotgan ma‘lumot va kommunikativ oqim ustidan nazorat o‘tmatgan holda shakllantiriladi. Siyosiy jihatdan olib qaralganda, nomzodning eng muhim tomonlarini mujassamlashturuvchi xususiyatlarini tanlash bilan bir qatorda, quyidagilar ham e‘tiborga olinishi kerak:

- a) nomzodning jamoat ongida qoldirgan oldingi tasavvuri (harnamada ma‘lum siyosatning obrazi bir kunda o‘zgarishi mumkin emas);
- b) saylovchilaming ijtimoiy kutishi (jamoadan nimani kutmoqda);
- v) saylov kompaniyasi tanlagan strategiya”.

Imij - bu tashqi qabul qilinuvchi obrazdir. Zamonaviy tamoyillarning ko‘pchiligi ta‘sir qilish yo‘llaridan foydalanishning aksentualizatsiyasi asosida qurilgan. Bu yondashuvning nazariyotchilari filolog va jumalistlar hisoblanadilar. Imijni informatsion yaratish tamoyili muallifining e‘tirofi etishicha: “Insonning imiji go‘yoki ikki yo‘nalishda shakllanadi. Bir tomondan, u ommaviy kommunikatsiya oqimlari talablariga javob berishi kerak. TV ga to‘g‘ri keladigan vizual axborot oqimi aksariyat holatlarda iste‘mol liderlarini birinchi o‘ringa olib chiqadi. Bu yo‘nalishga - kiyinish usuli, gapirish, soch turmagi, qarash, poza, mimikalar kiradi. Bular so‘z orqali uzatilmaydigan 69 foiz axborotni beradi. Aynan ushbu ma‘lumotlar ta‘sirida kishilar o‘zlarining asosiy xulosalarini chiqaradi. Ma‘lumki, suhbatdoshni baholash dastlabki 15 sekundda yuz beradi. Semiotikaning qo‘llanish nazariyasi va texnikasi - ancha zamonaviy hisoblansa-da, atrof-muhitni keskin va tez o‘zgartiradigan qarorlarni qabul qilish vaqti, go‘yoki individga doimiy o‘zini o‘zi tahlil qilish imkoniyatini qoldirmaydi, - deb tushuntiradi. Bunday holatlarda semiotika faqatgina qoniqarli (ko‘rinarli) natijaga kelishga yordam beradi.

Menejmentda nima foyda keltirsa shu to‘g‘ri, lekin shaxsiy o‘zgarishlar ustida ishlaganda bu yondashuv noto‘g‘ri.

“Hech qanday imijeologiya real narsalar o‘mini bosa olmaydi, u faqatgina ijobiy tomonlami kuchaytirib, yomon tomonlami yashi- rishga yordam beradi xolos. Agarda haqiqat imijga mos kelmasa, u buziladi. Ammo bu jarayon semiotika “texnika”siga ziddir”.

“Nikkolom” firmasining konsultantlari esa imijni shakllantirish jarayonining asosiy masalalarini quyidagicha tasavvur etadilar: “Siyosatchining jamoa oldidagi asosiy masalasi - o‘zini namoyish qilishni optimal ko‘rinishini, o‘zini ommaviy “Men”nini ishlab chiqishdir.

Imijni o‘zgartirish doimiy ravishda og‘riqli kechadi, chunki u o‘z- o‘zini baholashga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir qiladi. Rahbaming egoist- ligi tufayli, ba’zida, “xo‘jayin” obraziga o‘zgartirish kiritish kerak, degan taklif maslahatchini shaxsiy dushmanga aylantirib qo‘yishi mumkin. Gap faqatgina qanday maslahat berishda ham emas. Aslida rahbar - bu o‘z afzallik va kamchiliklari yordamida muvaffaqiyatga erishgan insondir. Mana shunday sinovlardan o‘tgan, o‘rganib qol- gan muvaffaqiyatli “o‘zini tutish modeli”ni hamda o‘zining “omma- viy Men”ini unchalik ishonchli bo‘lmagan “ideal model”ga o‘z ix- tiyori bilan o‘zgartirish kelarmikan? Fikrimizcha, ushbu psixologik muammoga mahalliy olimlarimiz hali yetarlicha e’tibor berishmagan. Ko‘plab nashrlar ko‘proq rahbaming emas siyosiy lideming imijiga bag‘ishlangan. “Lider imiji” ta’rifida o‘z-o‘zini baholash ish faoli- yatida iz qoldiradi deyilgan: past baho berish lidemi yangi qiyinchi- liklami yengishga undaydi, yuqori holatdagi baholash xalaqit beradi va faqatgina adekvat baholash o‘ziningina o‘ylamasdan, balki muno- sabatlarda aloqalami yaxshilaydi”.

Haqiqatda esa imijni o‘zgartirish va talablarga moslashtirish (korreksiyalash) deganda, o‘ziga nisbatan bahoni qayta ko‘rib chiqish hamda oshirish haqida gap ketadi. Imijni shakllantirishning muallif taklif etayotgan usulini “shaxsiy o‘shish” strategiyasi, deb atash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

B.Jining fikricha, o‘ziga past baho beradigan odamdagi bo‘shliqni muvaffaqiyat todira olmaydi, balki faqat o‘ziga boigan muhabbatgi- na yordam bera oladi. O‘ziga baho berishni faqatgina yangi muvaffa- qiyatlar orqali yuksaltirish murnkin, ya’ni “imij yaratish - sizdagi bor yaxshi xususiyat va sifatlami yuzaga olib chiqish, shakllantirish de- makdir”. Shu bois, hozirda olib borilayotgan qator tadqiqotlarda imi- jini o‘zgartirish va talablarga moslashtirish masalasi “shaxsiy o‘shish strategiyasi” sifatida qabul qilingan.

Zaxira kadr imijini anialiy jihatdan shakllantirish va rivojlantirish bosqichlari

Zamonaviy fan imijni amaliy jihatdan rivojlantirish va shakllantirish istagida bo‘lgan rahbarlikka da’vogar (nomzod), ya’ni zaxira kadrlar oldiga quyidagi o‘nta’ bosqichni aniqlashtirish masalasini qo‘yadi:

1. O‘zgarish kerakligini aniqlash.

2. Aniq maqsadlarni shakllantirish.
3. Haqiqiy imijni baholashning anglanganligi.

Amerikaliklar- da shunday ibora bor: “Qayoqqa qarab harakat qilishni tushunish uchun, qayerda turganingni aniqlashing kerak”. Ko‘pincha “imij ega”si obyektiv haqiqatni aniqlashning uddasidan chiqa olmaydi. Lekin bu muammo psixodiagnostika usullari yordamida yechilishi mumkin.

4. “Ideal imij”ni aniqlash.
5. Xohlayotgan o‘zgarishlar to‘plamini aniqlash.
6. “Ideal imij” va “qulay hududlar”ni qiyoslash..
7. Maqsadga erishish yo‘llarini aniqlash.
8. OAV bilan munosabatga tayyorlanish.
9. Katta kommunikativ kenglikka chiqish.
10. Natijalarni tekshirish va yangi o‘zgarishlar kiritish kerakligini anglash.

Hayot bir joyda muqim turmaydi va hatto eng ijobiy imij ham vaqti kelib o‘zgarishlarni hamda zaruriy talablarga qayta moslashishlarni (korreksiya) talab qilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda esa, kognitiv psixologiyaga asoslangan holda, haqiqiy professional psixolog rahbar (yoki yangi lavozimga da’vogar) ga o‘zini o‘zi shakllantirish va talablarga moslashtirish uslublarini ham o‘rgatishi kerak bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida zaxira kadr imijini shakllantirishda kelajakdagi o‘zgarishlarga ehtiyoj sezilib, jamiyatda ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar bosqichi boshlanmoqda. Yangi zamo- naviy rahbarning imiji - bu san’atni qadrllovchi, “sog‘lom yashash tarzi”ni targ‘ib qiluvchi, oilaparvarlik, vatanparvarlik tuyg‘ulari- ga ega hamda “ommaviy” ma’lumot sohibi demakdir. Imij nafaqat “omma fikri”ga mos kelishi, balki bu fikmi shakllantirishi ham kerak. Demakki, imij yaratish strategiyasini yaxlit holdagi ijtimoiy-psixologik dinamik jarayon sifatida tasavvur qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Hayitov O.E.** Iqtisodiy psixologiya: O‘quv qo‘llanma. Oliy o‘quv yurtlari magistratura bosqichi talabalari uchun. - T., 2009.
2. **Olimov M.S.** Sport pedagogik mahoratini oshirish (yengil atletika) [Matn]: darslik / M.S. Olimov, I.R. Soliyev, B.Sh. Haydarov. — T., 2017.
3. Suv xo‘jaligida menejment psixologiyasi (o‘quv qo‘llanma) / O.P.Umurzoqov muharrirligi ostida; R.Z.Asamova, Z.K.Ismailova, J.X.Rashidov, Q.O.Shovazov, B.U.Hasanov, B.X.Shafqarov, Z.M.Muqimov, U.E.Xoliyorov, I.L.Abdurahimov. - T, 2012.
4. **Umarova N.Sh.** Mehnat psixologiyasi: O‘quv qo‘llanma. - T, 2018.
5. Umumiy psixologiya: O‘quv qo‘llanma /N.Sh.Umarova, D.N.Arziqulov; Mas’ul muharrir O.E.Hayitov; O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. - T., 2018.

TURLI RAHBARLIK USLUBLARINING PSIXOLOGIK TAVSIFI

G.R.Tojiboyeva

Andijon davlat unversiteti Umumiy psixalogiya kanfedrasi dotsenti

Azimjonov Shohruxbek Ulug'bek o'g'li

Pedagogika va psixalogiya yo'nalishi 202-guruh talabasi

E-mail: azimjonovshohrux43@gmail.com

@shoh_1199

Telefon: +998(93)2419199

Annotatsiya: Uchbu maqolada rahbarlik uslublarining psixologik taxlili va tavsifi haqida atroflicha taxlil qilingan. Turli rahbarlik uslublari, usullari xodimlar bilan ishlashning psixologik tomonlari keng yoritilgan. Zamonaviy rahbar aslida qanday uslub va uskunalardan foydalanishi kerak, Har bir rahbar boshqaruv faoliyatida o'z vazifalarini o'ziga xos uslubda bajarishi kerak aslida. Rahbarlik uslubi rahbarning jamoani o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishda tashabbuskorlik va ijodiy yondashishga undash usullaridan, qo'l ostidagilar faoliyati natijalarini qanday nazorat qilish kerakligini aynan manashu maqolada yoritib berganmiz.

Kalit so'zlar: rahbar, uslub, usul, psixologik, xodim, ob'ektiv component

Rahbarning unga xodimlar tomonidan boshqarish uslubi ko'p jihatdan tashkilot muvaffaqiyatini, kompaniyaning rivojlanish dinamikasini belgilaydi. Xodimlarning motivatsiyasi, ularning ishga munosabati, psixologik munosabatlari va boshqalar yetakchilik uslubiga bog'liqdir.

Har bir rahbar boshqaruv faoliyati jarayonida o'z vazifalarini o'ziga xos uslubda bajaradi. Rahbarlik uslubi rahbarning jamoani o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishga tashabbuskorlik va ijodiy yondashishga undash usullarida, qo'l ostidagilar faoliyati natijalarini qanday nazorat qilishda ifodalanadi. Qabul qilingan yetakchilik uslubi rahbar faoliyatining sifati, uning samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlash qobiliyatining o'ziga xos xususiyati bo'lib xizmat qilishi mumkin, shuningdek, jamoada qulay munosabatlar va xatti-harakatlarning rivojlanishiga hissa qo'shadigan o'ziga xos muhit yaratadi. Rahbarning o'z vakolatlarini qay darajada topshirishi, qo'llayotgan vakolat turlari, uning eng avvalo insoniy munosabatlarga yoki birinchi navbatda topshiriqni bajarishga e'tibor qaratishi bu rahbarning yetakchilik uslubini aks ettiradi.

"Uslub" so'zi yunon tilidan olingan. Dastlab, bu mumli doskaga yozish uchun tayoqni anglatardi, keyinchalik u "qo'l yozuvi" ma'nosida ishlatilgan. Bu erdan biz etakchilik uslubi boshqaruvchining harakatlaridagi o'ziga xos "qo'l yozuvi" ekanligini taxmin qilish mumkin.

Etakchilik uslubi - bu maqsadga erishish jarayonida rahbarning xodimlarga nisbatan xatti-harakatlarining tipik turi. Boshqaruv funktsiyalarining tarkibiy qismlaridan biri bu etakchilik (boshqaruv).

Etakchilik uslubi - tashkiliy vazifalar va boshqaruv funktsiyalarini bajarish uchun jamoaga rahbarga ta'sir qilish usullari, uslublari, raxbar xodimlarini barqaror individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan xolda yondashishi muhimdir. Bu rahbarning qo'l ostidagilarga ta'sir o'tkazish va ularni tashkilot maqsadlariga erishishga undash uchun odatiy xatti-harakatidir.

Uslub barqaror bo'lib, bu turli xil boshqaruv usullaridan tez-tez foydalanishda namoyon bo'ladi. Ammo bu barqarorlik nisbiydir, chunki uslub odatda dinamizm bilan tavsiflanadi. Mavjud vaziyatga mos keladigan to'g'ri ishlab chiqilgan etakchilik uslubi engib bo'lmaydigan to'siqlarni engib o'tishga qodir. Va u tizimni kutilmagan yuqori natijalarga olib boradi. Rahbarlik uslubi asosan belgilanadi individual fazilatlar yetakchi shaxs. Ammo ularning barcha ahamiyatiga qaramay, shaxsiy xususiyatlar boshqaruv uslubini tashkil etuvchi boshqa tarkibiy qismlarni istisno qilmaydi. Ushbu komponentlar uslubning sub'ektiv elementini tashkil qiladi, lekin uslub doimo umumiy ob'ektiv asosga ega.

Ob'ektiv ravishda, rahbar qanday uslubni tanlamasin, uning tanlovi uning harakatlarining yo'li va usulini tavsiflovchi ongli maqsad bilan belgilanadi. Bundan tashqari, uslubning boshqa ob'ektiv komponentlari ham mavjud. Bularga quyidagilar kiradi: boshqaruvning muntazamligi; muayyan faoliyat doirasining o'ziga xos xususiyatlari; menejerlar uchun yagona talablar; ijrochilarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (yoshi, jinsi, malakasi, kasbi, qiziqishlari va ehtiyojlari va boshqalar); boshqaruv ierarxiyasi darajasi; yuqori menejerlar tomonidan qo'llaniladigan boshqaruv usullari va usullari. Uslubning ushbu ob'ektiv komponentlari menejer faoliyatidagi uyg'unlikni, ishlab chiqarish funktsiyasi va jamoadagi munosabatlarni tartibga solish funktsiyasini, unda shakllangan an'analar va aloqa usullarining tabiatini, shuning uchun ish uslubini ko'rsatadi.

Liderlik uslubini o'rganish psixologlar tomonidan yarim asrdan ko'proq vaqt davomida olib borilgan. Tadqiqotchilar ushbu muammo bo'yicha ko'plab materiallarni to'plashdi.

Har bir rahbar boshqaruv faoliyati jarayonida o'z vazifalarini o'ziga xos uslubda bajaradi. Rahbarlik uslubi rahbarning jamoani o'ziga yuklangan vazifalarni bajarishda tashabbuskorlik va ijodiy yondashishga undash usullarida, qo'l ostidagilar faoliyati natijalarini qanday nazorat qilishda ifodalanadi. Qabul qilingan etakchilik uslubi rahbar faoliyatining sifati, uning samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlash qobiliyatining o'ziga xos xususiyati bo'lib xizmat qilishi mumkin, shuningdek, jamoada qulay munosabatlar va xatti-harakatlarning rivojlanishiga hissa qo'shadigan o'ziga xos muhit yaratadi.

Har qanday boshqaruv faoliyati sub'ektiv asosga ega. Rahbar biron bir qaror qabul qilishdan oldin, avvalo, hamma narsani aqlan o'ylaydi mumkin bo'lgan usullar xodimlarga ta'sir qiladi va vaziyatga qarab, o'z fikricha, eng mosini tanlaydi. Va menejning vazifalari ish ta'rifi bilan belgilanishiga qaramay, ish uslubi rahbarning o'ziga xos shaxsiyatining iziga ega. Rahbarning uslubida uning shaxsiy fazilatlari namoyon bo'ladi, ular jamoaning xususiyatlari va ehtiyojlariga qarab bir oz farq qiladi. Uslubga rahbarning aql-zakovati va madaniyati, kasbiy va siyosiy tayyorgarlik darajasi, xarakter xususiyatlari va temperamenti, rahbarning axloqiy fazilatlari, qo'l ostidagilarga e'tiborli bo'lish qobiliyati, jamoani boshqara olish qobiliyati, ishtiyoq muhitini yaratish kuchli ta'sir ko'rsatadi. ish uchun, kamchiliklarga toqatsizlik va befarqlik.

Binobarin, etakchilik uslubida, bir tomondan, uning umumiy ob'ektiv asoslari, ikkinchi tomondan, boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirish uchun ushbu menejerga xos bo'lgan usullar va usullar ajratiladi. Uslubning ob'ektiv komponenti boshqaruv faoliyatiga qo'yiladigan ijtimoiy va iqtisodiy talablarning yig'indisi bilan belgilanadi. Subyektiv komponentlar menejning shaxsiy xususiyatlari bilan tavsiflanadi. Ammo agar uslub o'zining ob'ektiv asosini aniq ajrata olmasa, unda yo'q, hatto etakchining eng zo'r fazilatlari ham tashkilot muvaffaqiyatini ta'minlay olmaydi.

Rahbarlik uslubini tavsiflovchi asosiy omillarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Rahbarlarning malakasi, samaradorligi, mas'uliyati, shaxsiy fazilatlari, axloqi, xarakteri, temperamenti va boshqalarga nisbatan qo'yiladigan talablari.

O'ta avtoritar yoki avtokratik rahbar o'z irodasini majburlash, mukofotlash va hokazolar orqali yuklaydi. Rahbar demokratik, ishontirish, oqilona e'tiqod yoki xarizma orqali ta'sir qilishni afzal ko'radi. U o'z irodasini qo'l ostidagilarga yuklashdan qochadi.

Ko'rinib turibdiki, xodimlarni boshqarishning avtoritar yoki demokratik uslublarini uning ekstremal ko'rinishlarida topish juda qiyin. Etakchilik uslublari aralash bo'lishi mumkin va vaziyatga bog'liq, ya'ni, moslashuvchan. Bu faqat bitta uslubga rioya qilishdan ko'ra ko'proq natijalar beradi. Shunga qaramay, umuman olganda, etakchilikda asosiy e'tibor etakchilikning ijtimoiy-psixologik, iqtisodiy usullariga va boshqaruvning demokratik uslubiga qaratilishi kerak, deb aytish mumkin. Buyruq usuli mos emas, chunki, mening fikrimcha, yangi g'oyalarni, muammolarni hal qilishda nostandart yondashuvlarni faqat xo'jayinning xohishi bilan tug'ilishiga majburlash mumkin emas.

Shunday qilib, bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda eng samarali uslub - adaptiv uslub, ya'ni, haqiqat uslubi. Rahbarning qaysi turini ko'rib chiqsak, birinchi navbatda, biz o'ziga xos etakchilik uslubiga ega bo'lgan shaxs haqida gapiramiz va ko'pincha shaxsiy xususiyatlar xulq-atvor uslubini belgilaydi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yhati.

1. Kabushkin NI. Asoslari Menejment: Prok. nafaqa - 4-nashr. Minsk: Yangi bilimlar, 2001. - 241 b.
2. Knyshova E.N. Menejment: Darslik. M.: FORUM: INFRA-M, 2005. - 67 b.
Krichevskiy R. L. Agar siz yetakchi bo'lsangiz ... Elementlar kundalik ishda boshqaruv psixologiyasi, M.: Delo, 1996. - 384 b.
3. Rag'batlantiruvchi menejment / R. X. Shakurov tahriri ostida, Rossiya ta'lim akademiyasi, Maxsus ta'lim instituti, 1996. - 56 b.
4. Tashkiliy psixologiya / Tuzish va. umumiy tahrir. L. V. Vinokurova,
I. I. Skripyuk. Sankt-Peterburg: Peter, 2000. - 512 p.
5. A.A. Radugina Menejment asoslari: Oliy maktablar uchun darslik / Ed. - M: Markaz, 1998 - 36 b.
6. Pugachev V.P. Tashkilotning xodimlarni boshqarish. - M.: Aspect Press. - 2000. - B. 135.

BOSHQARUVDA NIZOLI VAZIYATLAR PSIXALOGIYASI

G.R.Tojiboyeva

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kanfedrasi dotsenti

Azimjonov Shohruxbek Ulug'bek o'g'li

Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 202-guruh talabasi

azimjonovshohrux43@gmail.com

@Shoh_1199

Telefon: +998(93)2381999

Annotatsiya: Boshqaruv tizimida umuman olganda barcha sohalarda nizo va nizoli vaziyatlar bo'lib turadi, bizning ko'zimizga yaxshi holat bo'lib ko'rinmasada lekin, nizo va tortishuvlar orqali ko'plab kashfiyotlar, yangi-yangi ilg'or g'oyalar shakillanadi. Ammo tangani ikkinchi tomoni ham bor deganidek nizolar ortidan jinoyatli holatlar ham bo'lishi mumkun. Bu maqolada asosiy etiborni qaratadigon joyi nizo va tortishuvlar bo'lishi kerak faqat va faqat yangiliklar yaratish yo'lida, hali kashf etimagan g'oyalarni kashf etish yolida.

Kalit so'zlar: Dialektik, Nizo, Ziddiyat, Sotsiometrya

Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida va jabhalarida, odamlar orasida doimo o'zaro kelishmovchiliklar, ziddiyat va nizoli vaziyatlar mavjud bo'lib kelgan. Dialektik materializm qonuniyatlariga binoan har qanday rivojlanish va yuksalish asosida qarama-qarshilik va ziddiyat yotadi. Shaxs, jamiyatda taraqqiyotini amalga oshiruvchi asosiy kuch xisoblanadi. Shuning uchun ham nizo va ziddiyat jamiyat rivojlanishini asosiy omillari hisoblanadi. Dastlab nizo haiqida ma'limot bersak. Nizolar psixologiyasi haqida fikr yuritar ekanmiz, nizo o'zi nima? degan savol tug'ilishi tabiiy.

Nizo lotincha «konflikt» so'zidan olingan bo'lib, «to'qnashish», ya'ni maqsad, qiziqish, nuqtai nazar, fikrlar, kishilarning o'zaro ta'sirlashuvidagi qarama-qarshi yo'nalishlar borasida to'qnashishlaridan iborat.

Nizo-muloqot ishtirokchilarining xar biri uchun muxum bo'lgan muamoni hal etish vaqtida ular o'rtasida vujudga kelgan qarama-qarshilik va kurashning keskin kuchayib ketish jarayonidir.

Jahonda, globallashuv jarayoni jadal sur'atlar bilan kechayotgan ayni bir paytda jamoa bilan samarali muloqot o'rnata bilish, jamoalarda yuz beradigan nizoli vaziyatlarni to'g'ri taxlil qilish hamda kelib chiqish sabablarini chuqur o'rganish bugungi kun psixolog va sotsiologlar oldida turgan muhim muamolardan bir bo'lib qolmoqda desak mubolag'a bolmasa kerak.

Ziddiyat va nizolar insoniyat paydo bo'lgan davrdanoq mavjud bo'lib, uni ilmiy tadqiqot predmeti sifatida o'rganish borasidagi ilk qarashlar ham o'z

tarixiga ega. Tobora takomillashib borayotgan hayot tarzi, mehnat faoliyati, shaxslararo munosabat muhitining o'zgarayotganligi ziddiyatlarning ham o'ziga xos tomonlari mavjudligini ko'rsatadi.

Ziddiyat, nizo haqidagi dastlabki konsepsiyalar XIX–XX asrlarda vujudga kelib, uning yechimlarini topish yo'llari bo'yicha qo'yilgan qadamlar o'tgan asrning oxirlarida bir qadar salmoqli bo'ldi. Bugungi kunda psixologiya va ijtimoiy psixologiyada Ershob A.A „Shaxs va jamiyat” (Jamoadagi shaxslararo nizoli vaziyatlarni bartaraf etish), Kichanov I.M „Ziddiyatlar”(yoqlaydigonlar va qarshilar.) Smolin G.L „Ziddiyatlarni tadqiq qilish tomoillari” kabi bir necha olimlar tadqiqot ishlarini olib borganlar. Ushbu tadqiqotlar orasida ruminyalik ruxshunos olim Jakob Morenning olib borgan izlanishlari katta ahamiyat kasb etadi. O'z tadqiqotlarini kichik guruhlarda olib borgan Moreno „sotsiyometriya” metodini ishlab chiqadi. „Sotsiyometriya” lotinch “so cietas” – jamiyat va “metreo” – o'lchayman sozlaridan olingan bo'lib, guruhdagi shaxslararo munosabatlarni o'lchashga qaratilgan texnikadir. Nazaryani sotsiometriya uning muallifini fikricha, jamiyatdagi barcha nizolar, muamolarni yechishning usullaridan biri – insonlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish va shunga ko'ra, jamiyatda o'zgarishlarni amalga oshirish kerak degan g'oyaga asoslangan. Amalda esa har bir jamoalarda maxsus sotsiyometrik so'rovlari o'tkaziladi va uning natijalarini tashkiliy jarayonlarda inobatga oladi. Lekin ohirgi payitlarda sotsiyometriyaga nazar o'zgargan, uning byuzlab madifikatsiyalari, turlari ishlab chiqildi. Axamiyatlisi shuki, uning haqiqatdan ham guruhdagi manaviy – psixologik muxitga tasir etuvchi emotsional munosabatlarni aniqlashda mutaxassis tomonidan ishlatish mumkun. Bunda har bir guruh a'zosi tanlov sharoitga solinadi, yani u yoki bu sharoitda biron bir ishni bajarishda o'ziga yoqqan (yoqmagani ham) sherigini guruhdoshlari orasidan tanlashi kerak. Masalan: Maktab o'quvchilariga „Kim bilan dars tayorlashni xohlarding?”, „Kim bilan maktab yer uchaskasi xasharda yonma-yon turib ishlashni hohlaysan?”, mehnat jamoalarida esa boshliq tomonidan berilgan muhim topshiriqni ikki kishi bajarishi kerak bo'lsa, sheriklikka kimni olgan bo'lardingiz?, talabalarda: Xorijga o'qishga yuborishsa kursdoshlaringdan kimni senga sherik qilib berishini istaysan? Shu van shunga o'xshash savollar bilan murojat qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.B.Rahmonova. Boshqaruv psixologiyasi fanidan ma'ruzalar matni-Buxoro 2010.
 2. R.H.Dushanov, Yo.A.Parfiyev “Kasbiy psixologiya” Ma'ruzalar kursi. Toshkent 2010.
 3. G'.H.Sharofutdinova “Muloqot psixologiyasi” - Termiz 2008.
 4. Pedagogika va psixologiya fanidan ma'ruzalar matni - Toshkent 2010.
 5. F.A.Akramova “Ijtimoiy psixologiya” – T. 2007
 6. Яровицкий В. “Сто великих психологов” – М. : “ Вечер” . 2004
1. www.effecton.ru
 2. www.ejop.org

**SYSTEMATIZATION OF FACTORS AFFECTING THE MANAGEMENT
EFFICIENCY OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES**

Rasulova G.F.

Kadirova Sh.A.

Tashkent State Transport University

Abstract: The authors systematize the factors affecting the management efficiency of railway transport enterprises based on the study of domestic and foreign literature on the problems of organization, optimization and management efficiency of the railway transport system.

Keywords: management efficiency of enterprises, management subject, management object, social cultural and educational development, internal and external factors.

Improving the management efficiency of railway transport enterprises in the conditions of the digital economy, ensuring its competitiveness among different types of transport is one of the urgent problems of today. The efficiency of management of railway transport enterprises is the achievement of high economic and social results as a result of the rational use of management resources, functions, principles and methods by management subjects in the process of achieving their goals by influencing the management objects.

When studying the factors of enterprise management efficiency, first of all, it is necessary to study external and internal factors, systems, systems of objective and subjective factors. External factors can be objective and subjective. External objective factors directly or indirectly affect the results of the internal activities of enterprises and exist independently of their wishes and other actions and activities. They can be the laws of nature, the laws and regulations of the State and society, normative documents, traditions, economic, social, cultural and educational development of the area where the transport service is provided, etc. External subjective factors are factors that are interrelated with the results of the external activity of the enterprise. That is, the levels of enterprise marketing management, advertising management, economic and social development of railway transport customers, relations with scientific research organizations, relations with project-consulting centers, external and internal investment, relations with financial organizations. The better each enterprise uses the systems of external subjective factors, the more it can organize them correctly, the higher the efficiency of management there can be.

System of internal factors are subjective factors that ensure effective use of internal capabilities of each enterprise. The system of internal subjective factors

affecting the management efficiency of enterprises consists of a system of sources, a system of management subjects, and a system of management efficiency indicators. Timely, uninterrupted, sufficient supply of the system of resources necessary for the management of enterprises, in sufficient quantity and their economical use, directly affects the efficiency of management. These resources include funds, investment, management techniques, energy, materials, information. Management subjects necessary for the management of enterprises are leading specialists and technical personnel corresponding to the direction and scope of the enterprise's activity. Their profession, skills, knowledge, intellect, personal and moral qualities have a direct impact on the effectiveness of management.

Management efficiency indicators are different. Their timely calculation, analysis and evaluation, identification of their shortcomings and achievements, development and implementation of measures directly affect the effectiveness of management. If managers of railway transport enterprises pay attention to the system of factors affecting the efficiency of enterprise management and organize their use at the right place and time, they can achieve great results.

The system of methodological foundations of management includes such sub-systems as principles, tasks, and methods of management. How correctly, rationally and fully they are able to be used by the subjects of management has a great impact on the effectiveness of management. It is necessary to make extensive use of the principles of leadership, democratic, scientific, planning, network and territorial compatibility, thrift, economic and social interest, and efficiency. The correct and full use of management's tasks of organization, planning, financing, calculation, control, analysis, classification, and orientation can increase the efficiency of management several times. Systematic use of organizational, organizational stabilization, organizational-administrative management, economic, social-spiritual, ideological methods of management according to the circumstances ensures high management efficiency.

Management performance measures are categorized into standards, regulatory indicators, regulations, forecast indicators, plans, prior year performance, peer performance and other advanced best performance indicators. aspiration directly affects the level of management efficiency.

The level, personal and moral characteristics of management objects, management specialists, technicians and workers, who implement their goals, directly affect the effectiveness of management.

Management efficiency indicators are different. Their timely calculation, analysis and evaluation, identification of their shortcomings and achievements, development and implementation of measures directly affect the effectiveness of management.

Heads of railway transport companies, consider the system of factors affecting it in improving the efficiency of enterprise management if they take and arrange to use them in their place and time, they can achieve great results.

Data source:

1. Yoldoshev N.K., Zahidov G.E. - "Management" National Society of Philosophers of Uzbekistan, 2018.
2. Rasulova G.F. Improving the management system through the formation of modern managers and employees in enterprises and organizations. International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development. (34-37) sh. 2021 // DOI: [10.31149/ijefsd.v3i4.1703](https://doi.org/10.31149/ijefsd.v3i4.1703)
3. Rizaeva Khilola Bakhodirovna, & Umarova Dilfuza Rahmatulla Kizi (2022). TRENDS IN INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT SYSTEM: FORECASTS AND STRATEGIES. Transforming Corporate Governance Models in the Digital Economy, 1(1), 79-82. doi: 10.24412/cl-36899-2022-1-79-82
4. Kadirova Sharofat Amonovna. THE ROLE OF MANAGEMENT IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN MODERN MARKET CONDITIONS (2022). Transformation of corporate governance models in the context of digitalization of the economy. <https://cyberleninka.ru>

EFFICIENCY OF APPLICATION OF DISTANCE EDUCATION IN THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Kadirova Sharofat Amonovna

Rasulova Gulnoza Fayzullaevna

Tashkent State Transport University (Tashkent, Uzbekistan)

Abstract: The article reveals the basic concepts related to the digital economy. The expediency of introducing distance education as one of the sources of the digital economy is revealed. The specific features of the implementation of this system in the conditions of the Republic of Uzbekistan are given.

Keywords: distance education, information and communication technologies, digital economy, synchronous, asynchronous courses

Today, education all over the world is becoming publicly available for every person who would like to improve their knowledge in a particular area. Due to lack of time or sufficient funds to receive a decent education, the world is gradually moving towards distance learning. In the context of the entry of society into the information age, information and communication technologies gradually cover all spheres of social life. There is an accelerated growth in the flow of information and knowledge, their globalization.

Distance education is a term that is used in relation to a wide range of educational programs and courses, ranging from advanced training courses that do not have accreditation to accredited higher education programs that enable students to closely communicate with their teachers and fellow students, as is the case with full-time education. . In order to ensure effective interaction, distance learning uses a range of tools, including interactive computer programs, the Internet, e-mail, telephone, fax and postal mail. Specialists in strategic problems of education call distance learning the educational system of the 21st century. The relevance of the topic of distance learning lies in the fact that the results of social progress, previously concentrated in the field of technology, are now concentrated in the information field. The stage of its development at the moment can be characterized as telecommunications.

Distance education is an integral part of the digital economy, which is becoming more confident in our lives every day. The digital economy is based on information technology, in which online services and the production of goods by e-commerce are the main tools for doing business. As a result, the efficiency of various types of production, technologies, equipment, storage, sale, delivery of goods and services is increased.

Uzbekistan is also moving towards digitalization and informatization of all spheres of society starting from 2018. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 21, 2018 No. PP-4022 “On measures to further modernize the digital infrastructure in order to develop the digital economy” defines priority areas for the introduction of new methods of conducting the activities of organizations, on the formation of the Digital Trust Fund for supporting the digital economy.

Also, higher educational institutions, institutions of postgraduate education for retraining and advanced training of personnel have been given the right to organize distance learning.

The expediency of conducting distance learning is confirmed by the successful experience of implementing this system in foreign countries. Since 2018, universities of the Republic of Uzbekistan have begun to accept students in the correspondence department of education, and the second type has been introduced at the Tashkent State Transport University - special correspondence education for railway transport workers.

Training for working people, at times, will make it difficult for them to attend classes due to the discrepancy between the schedule of subjects and their work schedule. Distance learning will make this process easier for them. Listening to teachers' lectures online, choosing literature sources in a single database of university textbooks, a system for tracking your rating - maps will increase the efficiency of the education process.

Course structure. A quality distance education program does not just copy the lecture program, providing the opportunity to read them on a computer screen. The course must be The field of education is changing in the context of ongoing changes. This process is accompanied by a change in the goals of education, a rethinking of its cognitive capabilities, the nature of knowledge and the transformation of the place and role of education in society. There are significant changes in pedagogical theory and practice related to the introduction of adjustments to the content of teaching technologies, which should be adequate to modern technical capabilities and contribute to the harmonious entry of the student into the information society.

There are three main characteristics of a quality distance education program for adult students:

1. Carefully organized to purposefully involve the student. At the same time, many students begin to feel that they are more involved in the learning process than they have ever been involved in full-time study. The structure of the course should provide more opportunities to manage the learning process than would be possible with full-time education. The course should be learner centered, allowing the student to tailor the course content to his or her personal needs and goals.

2. Means and methods of communication. Communication methods should correspond as much as possible to a comfortable learning style. Courses of study can

be synchronous or asynchronous. Synchronous courses require the simultaneous participation of teachers and students and their interaction in real time. The means of information delivery in this case include interactive television and videoconferencing. Asynchronous methods, in contrast to synchronous ones, are very flexible and allow the student to choose the time that is convenient for him to work on the course material. Programs that use asynchronous communication methods involve the use of the Internet, e-mail, videotapes, and regular mail.

3. Support and contact with students. Students enrolled in a good distance education program should not feel isolated from each other. A quality program involves many ways and techniques to create a real atmosphere of interaction. Good distance learning creates the feeling that the faculty is more easily accessible than in a conventional form of study.

In general, the use of distance learning technologies makes it possible to expand learning opportunities in many ways: it becomes possible to organize training simultaneously for students of different profiles, specializations and directions; increases the professionalism and competence of students through the use of information within the discipline in "home" conditions; a single information space is being formed; there is an opportunity to study without interrupting the work process (for working students), the cost of material resources is reduced - renting a room, electricity, payment for a teacher's hours.

Thus, we can conclude that the introduction of distance education is in demand in the educational process, has a positive effect on the personality of students, and will also speed up the process of obtaining knowledge.

SOURCES AND LITERATURE:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 21, 2018 No. PP-4022 "On measures to further modernize the digital infrastructure in order to develop the digital economy".

2. Tolstoukhova I.V. "Distance learning as a modern pedagogical technology".

3. Vershinina T.S. Distance education and innovative technologies as a condition for improving the quality of education.

4. Rasulova G.F. THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN THE SCIENCE OF MANAGEMENT.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/index.php/poland/issue/view/14>

**ESTABLISHMENT OF A QUALITY MANAGEMENT DEPARTMENT AT
THE RRJ (REGIONAL RAILWAY JUNCTION) TASHKENT**

Rasulova G.F.

Tashkent State Transport University (Tashkent, Uzbekistan)

Annotation: The article reveals the basic concepts related to quality management. The problem of quality management of transport services is revealed, which is the most important factor in both improving the standard of living and economic, social and environmental security.

Key words: quality management, ISO international standards, quality assurance system.

Quality is the degree of customer satisfaction that he experiences from a stable set of expected characteristics of a product or service; level of service in the sale, delivery of the product and after-sales service. A quality manager is a leader who is called upon to structure the company's business in order to prevent and prevent inconsistencies. He defines and controls the business processes of the company, monitors and controls the processes of organizing production in such a way as to best meet the needs of customers and increase the competitiveness of the company.

Quality management systems are used in the USA and Western

Europe for several decades, having become during this time an integral attribute of the management technologies of these countries. In recent years, interest has been shown in them both in the Baltic countries that have entered the European Union and in Russia.

In a market economy, the problem of quality is the most important factor both in improving the standard of living and in economic, social and environmental security.

Quality characterizes the effectiveness of all aspects of an organization's activities, starting with strategy development, including production organization, marketing, etc. Quality requirements at the international level are defined by ISO 9000 standards. These standards, covering production processes and management, set clear requirements for assurance systems quality. ISO 9000 standards formulate a unified, globally recognized approach to assessing quality systems, regulate relations between manufacturers and consumers of products, with consumer orientation at the forefront.

International railway industry standard IRIS

(International Industry Standard) was developed in order to implement a global supplier evaluation system.

Together with the ISO 9000:2000 standards, the IRIS standard defines the requirement for a business management system for the design and development, production, supply and service of railway industry products.

Consistent application of the requirements of the IRIS standard can allow RZHU Tashkent to assess the degree of compliance of suppliers and the quality of the products they supply with established international requirements for railway transport. The introduction of a quality management system based on the use of world experience will allow RRJ Tashkent to achieve:

- compliance of the services provided with the expectations and requirements of customers in terms of quality, safety, availability and range;
- compliance of the business process architecture designed in the company with modern standards and requirements of the target quality level;
- growth of indicators of ensuring traffic safety both at the level of the number of defects, accidents, crashes, and at the level of technology for organizing the transportation process, including those that did not entail cases of violations of traffic safety and failures in the operation of technical means;
- a clear separation of the functions of consumers and producers of internal services by operations - for technological operations, the result of a well-performed work is its acceptance by a specific employee under his own responsibility, and for the scope of managing the results of the performance of functions, executable effective decisions are made;
- use for all technological operations of the system of incoming quality control of products and services provided by both external partners and divisions within RRJ Tashkent;
- building on the unified principles of the quality management system in legal entities included in the RRJ Tashkent using similar optimization mechanisms that ensure the dissemination of unified approaches to quality management;
- motivation of employees for the qualitative performance of their functions, the development of initiative, the dissemination of innovations and the full disclosure of the creative potential of each.

SOURCES AND LITERATURE

1. V. V. Glukhov, D. P. Gasyuk. "Quality control" 2nd edition Series "Textbook for universities" LLC Publishing house "Piter", 2015.
2. Rasulova G.F. Improving the management system through the formation of modern managers and employees in enterprises and organizations. International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development. (34-37) sh. 2021 // DOI: [10.31149/ijefsd.v3i4.1703](https://doi.org/10.31149/ijefsd.v3i4.1703)
3. Khaydarov Ismatilla Asatullaevich, Rasulova Gulnoza Fayzullaevna. "WAYS TO INCREASE RESOURCE SAVINGS THROUGH THE USE OF QUALITY MANAGEMENT IN RAILWAY TRANSPORT", International Engineering Journal For Research & Development. <http://www.iejrd.com/index.php/%20issue/view/63>

THE SIGNIFICANCE OF ECONOMIC THEORY IN KNOWING AND SOLVING PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

L.U.Akbarova

*Senior Lecturer Department of Economics of Transport,
Tashkent State transport university*

In recent years, the desire to carefully study the inner secrets of the market economy, its true form, has increased. It would be wrong to explain it only by economic hardship. In the process of transition to free market relations, laws, concepts, economic management mechanisms, methods, and principles that were not familiar to us before have entered. New social groups and strata were formed, consisting of owners, entrepreneurs, traders, shareholders, bankers, stock exchange owners and employees, managers, brokers and market economy practitioners.

Today, it is difficult to meet a person who does not want to become an owner, entrepreneur or businessman. As we go deeper into the market economy, taking into account the fact that we live, work, and engage in economic relations in this environment, it has become a requirement of the time to perfectly know and analyze the problems of the market economy, its causes and consequences, laws, and the features of their implementation in the Republic of Uzbekistan.

Strengthening our national economy must become our primary task. The reason is that the creation of a legal democratic state and civil society also depends on our comprehensive economic strength and stability. Therefore, the teaching of the theoretical basis of the economy is gradually being carried out in secondary, secondary and higher education institutions. In particular, economic theory is taught in higher education institutions. Economic theory is based on universal theories. The basis of this science is the fact that great attention is paid to the universal aspects of the economy, so students of all majors of higher educational institutions receive education. After all, the economic activity of society is a complex of the activities of economic people.¹

Economic theory teaches the concepts of the economy, its laws, the secrets of economic management, the ways and forms of productive work in beneficial economic relations between different people and farms.

The science of economic theory shows that the income of all people living in our country, their standard of living, depends only on the development of the national economy, the increase of the national product created by the creative work of people

¹А.Ўлмасов, А.Ваҳобов “Иқтисодиёт назарияси”, Т., 2006

working in this country, its correct distribution and use, and the stability of the national currency. teaches. It also plays an important role in the formation of the national independence ideology in people's minds and in their intellectual maturity. We all know that the economy is a part of social life and is not free from its influence. In order to live, a person should not only consume life's blessings during his life, but should also engage in such fields as education, enlightenment, science, literature, culture, sports and politics. That is, people work in various professions in order to meet their problems and vital needs. As a result of this activity, material or spiritual benefit, in a word, economic benefit is created. So, the basis of people's activity is the economic activity, which consists in the production of material goods and providing services that ensure their living and development.

The types of economic activity differ in that consumer goods and service sectors are different. At the same time, the distribution of cocktails takes place within the scope of our profession or work. The sum of these forms a whole economy - the national economy, that is, the economy of Uzbekistan.

We are sure that in the 21st century, any work or production cannot be carried out by an individual or a group, without connections and relationships with others. In the process of production or service, they necessarily interact with each other, and on the basis of this relationship, the behavior and actions of the parties are formed. Economy is the foundation of human life. Economy does not exist without man, without his activity. More precisely, the science "... is aimed at strengthening democratic qualities in the minds of the growing generation, in short, this program aims to form a fully mature and independent thinker, who has his own views and a firm civic stance."²

In conclusion, the science of economic theory explains the nature of the market economy, the in-depth analysis of economic problems facing people and the ways to solve them, as well as the ways and methods of ownership.

REFERENCES:

1. А.Ўлмасов, А.Ваҳобов “Иқтисодиёт назарияси”, Т., 2006
2. Қ.Йўлдошев ва бошқ. “Иқтисодий таълимотлар тарихи”, Т., 2006
3. Ижтимоий фикр. Ўзбекистон гуманитар журнали.
4. Adilovich N. R. et al. THE PHENOMENON OF FRIENDSHIP IN THE SOCIAL VIEWS OF EASTERN THINKERS //Journal of Critical Reviews. – 2020. – Т. 7. – №. 13. – С. 4695-4698.
5. Рахматов Д. Н., Акбарова Л. У. Современные информационно-коммуникационные технологии и их роль в системе образования //Экономика и социум. – 2018. – №. 11. – С. 1371-1375.

**SOME PROBLEMS OF LIFELONG EDUCATION IN UZBEKISTAN IN
THE CONDITIONS OF A MARKET ECONOMY**

L.U.Akbarova

*Senior Lecturer Department of Economics of Transport,
Tashkent State transport university*

In the modern world, the most important value and fixed capital of society, its driving force are educated citizens capable of highly productive work, with high spiritual and moral qualities. That is why in the 21st century, the century of intellectual knowledge, those countries that have chosen investment in human capital as their priority will be able to achieve a high level of development. Only a truly educated society will be able to overcome today's challenges and problems.

Any state should be interested in the development of the intellectual and spiritual potential of the country. In the era of globalization, education becomes the most important component of the economic development and accumulation of the national wealth of the country, and a high level of population will allow organically forming a legal culture, the ability of the people to live and work in a free, democratic state of law, to realize their rights and freedoms, to be able to use them in the interests of the individual, states and societies.

In the conditions of independence in Uzbekistan, the training of young highly qualified personnel, who must meet the world level, international standards, occupies an extremely important place.

The current stage of development of the Republic of Uzbekistan is associated with the implementation of processes of deep reform of political, economic life, and the social sphere of society. In the republic at the present stage, social relations based on a market economy are being formed.

Under the conditions of independence, the Parliament of the Republic of Uzbekistan adopted two fundamental laws "On Education" and "National Program for Personnel Training", substantiating the basic principles of state policy in the field of education, and determined the system and types of education in the republic. These laws created the necessary legal basis for the progressive development of the educational system as a single educational, scientific and industrial complex based on state educational institutions. The fundamental difference between educational reforms in the Republic of Uzbekistan is the guarantees of the state in creating conditions for the gradual progressive development of the system of continuous education, state regulation of the educational services market and the proper quality of education.

Lifelong education is the basis of the personnel training system, a priority area that provides for the socio-economic, social, scientific, technical and cultural

needs of the individual, the state and society. Lifelong education creates the necessary conditions for the formation of a creative, socially active, spiritually rich personality that creates conditions for the training of highly qualified competitive personnel.

The innovative strategic task of the educational system of Uzbekistan is the implementation of the National model of personnel training. Its essence and distinctive feature is in the system integrity, in the inclusion of the following components in it as the main components: personality, state and society, continuous education, science, production.

The introduction of standards provides for the implementation of the following goals: ensuring high quality education and training; ensuring continuity and continuity of the educational process; optimization of the educational process in all types and levels of education; ensuring competitiveness in the labor market and educational services.

State standards have been established in the republic for general secondary education, including primary; for secondary specialized, vocational and higher education. When developing educational standards for the system of continuous education, the determining factor is their compliance with the level of world standards.

The reforms carried out in accordance with the Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" and the "National Program for Personnel Training" provided for the scientific support of the goals, content, methods, means and organizational forms of education, training and development of the individual based on the use of the achievements of science, technology, innovative technologies. In addition, the law of the Republic of Uzbekistan "On the fundamentals of state youth policy in the Republic of Uzbekistan" approves the legal framework for the education of young people.

- the rights and obligations of pupils and students in relations with the administration of educational institutions are established by the legislative acts of the Republic of Uzbekistan, as well as by decisions of the self-government bodies of the relevant institutions. Pupils, students or their legal representatives participate in the development of relevant rules, contracts (agreements) with the administration of educational institutions;

- Pupils and students of educational institutions are given the right to purchase student goods, textbooks and school uniforms at reduced prices.

State organizations and public associations provide special support to talented youth. For these purposes, state institutions, public associations, commissions operate in the Republic of Uzbekistan, provided with a material and technical base for the search, protection and support of talented youth in the fields of science, technology, economics, management and art.

REFERENCES:

1. Научная библиотека Кибер Ленинка: www.cyberleninka.ru.
2. Закон Республики Узбекистан «Об основах государственной молодежной политики в Республике Узбекистан» www.lex.uz,
3. Adilovich N. R. et al. THE PHENOMENON OF FRIENDSHIP IN THE SOCIAL VIEWS OF EASTERN THINKERS //Journal of Critical Reviews. – 2020. – Т. 7. – №. 13. – С. 4695-4698.
4. Рахматов Д. Н., Акбарова Л. У. Современные информационно-коммуникационные технологии и их роль в системе образования //Экономика и социум. – 2018. – №. 11. – С. 1371-1375.

APPLICATION OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN PRACTICAL CLASSES IN THE DISCIPLINE "ECONOMIC THEORY"

L.U.Akbarova

*Senior Lecturer Department of Economics of Transport,
Tashkent State transport university*

An in-depth study of the subject "Economic Theory" implies a fairly advanced level of students' preparation, which allows them to achieve high results. This creates a real basis for the transition from authoritarian pedagogy to the pedagogy of cooperation.

There is no doubt that every moderately educated person today is constantly confronted with the concept of "technology", which is often used in everyday terms, and on the other hand contains a common semantic element: it denotes the process of material influence on a material body in order to obtain a product (result) with the given properties.

Under the influence of foreign views, pedagogical technologies were considered in our country in terms of equipping the educational process with various material (technical) means that enhance the effectiveness of didactic communication between the teacher and students. Superficial representations are not always sufficient for an objective (independent of predilections) judgment about the subject. As a result, there is a need for in-depth studies of its internal patterns that are inaccessible to external observation.

Scientific analysis involves the study of the laws of economic development, as far as possible, regardless of existing predilections. This presupposes comprehensive, multifaceted studies of not only external, but to a large extent internal patterns.

Questions of methodology, the science of methods, are of paramount importance for a serious study of economics. To gain new knowledge, it is necessary to consciously apply scientifically based research methods. This is an important condition for the development of all sciences, including economic theory.

The method of science (from the Greek *methodos* - "the path of research") is designed to provide the most profound disclosure of the essence of its subject.

A method is a set of techniques and methods by which an object is studied. The specificity of the method depends on the originality of the object of study and the subject of science. The methods used in the scientific and cognitive process are called "scientific methods of cognition".

Scientific methods of cognition are interconnected. On the basis of some methods, others appear, which, in turn, are the basis for constructing new methods, and so on. In this regard, in scientific knowledge it is customary to use methods in a complex way.

The correct choice of methods of cognition and the ability to use them make the research process more productive and fruitful.

Depending on the subject, that is, the educational plane onto which the technological paradigm is projected, the following models of technological interpretation of education can be distinguished:

1.1. Educational technologies - a set of techniques and tools that determine the overall strategy for the development of a single federal space. Their main function is prognostic, related to the planning of general goals and results, the main stages, methods and organizational forms of the educational process of personnel training. Educational technologies are reflected, first of all, in the concepts of development and education standards.

2.2. Pedagogical technologies are an arsenal of teaching methods, techniques and tools, as well as recommendations for their use in connection with the achievement of specific learning goals. Pedagogical technologies reflect the tactics of the implementation of educational technologies, due to the laws of functioning of the system "teacher - material environment - student". Therefore, pedagogical technologies can be understood as generalized methods for implementing the educational process, even regardless of the study of a particular subject.

3. Teaching technologies - represent a relatively complete description of the way students master a specific educational material within a specific subject, topic, issue. Teaching technologies are variable, since they are determined by the content and patterns of mastering a particular academic subject.

It should be noted that modern pedagogical technologies in relation to traditional didactics and private methods are not something fundamentally new, revolutionary. They only correct the organization of the educational process.

It is this circumstance that explains the mandatory presence in the model of the educational process of such technological parameters as: a clear setting of the objectives of the practical lesson; strict subordination of the content of each element to the goal; constant control in the classroom over the course of the didactic advancement of students in accordance with private goals; final evaluation of the result by comparing it with the purpose of the lesson. Such a model of the organization of the didactic process, in essence, is the implementation of the activity approach to learning.

Along with a detailed study of the "goal" category, the technological approach to learning also involves a careful structuring of the latter in the form of breaking it down into the following episodes: setting goals, concretizing goals, cycles of training procedures, operational feedback, correction of intermediate achievements, evaluation of the result. This provides a detailed algorithmization of the actions of the teacher and student, which determines the entire course of learning.

In domestic pedagogical technologies, there is always a problem-search task, the possibility of a differentiated approach to students, an appeal to the inner world of students.

Today, a person cannot consider himself attached to education and culture if he has not studied and understood the laws of social development, has not mastered the knowledge of economic theory. After all, economic theory is not a set of rules about how to become rich. It does not provide ready-made answers to all questions. Theory is just a tool, a way of understanding economic reality. Possession of this tool, knowledge of the basics of economic theory can help everyone make the right choice in many life situations.

REFERENCES:

1. Интерактивные технологии формирования способностей самовыражения и самореализации у обучаемых в учебно-воспитательном процессе. Р.Х. Джураева, В.И. Андрианова. УзНИИПН. Т: 2013
2. Социально-экономические модели в современном мире. Под ред. К.Микульского. М., Экономика. 2005.
3. Adilovich N. R. et al. THE PHENOMENON OF FRIENDSHIP IN THE SOCIAL VIEWS OF EASTERN THINKERS //Journal of Critical Reviews. – 2020. – Т. 7. – №. 13. – С. 4695-4698.
4. Рахматов Д. Н., Акбарова Л. У. Современные информационно-коммуникационные технологии и их роль в системе образования //Экономика и социум. – 2018. – №. 11. – С. 1371-1375.

XERS KASALLIGINING BIOKIMYOVIY ASOSLARI

*Nurmaxmatova S.R**Toshkent Pediatriya Tibbiyot instituti**Pediatriya fakulteti 2-kurs talabasi**Ilmiy rahbar: Azizova.N.M*

Mavzuning dolzarbligi: Hozirgi kunda uglevodlar alamshinuvining buzilishi hisobiga kelib chiqadigan jigar xastaliklari ko'plab uchramoqda. Buning asosiy sababi jigar xujayralari tarkibidagi fermentlar funksiyasining buzilishi bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Misol uchun gepotatsit hujayralari tarkibidagi fosforilaza fermentining yetishmasligi hisobiga kelib chiqadigan Xers kasalligidir. Xers kasaligida jigar tarkibidagi fosforilaza fermentining yetishmasligi bir qancha sindromlar rivojlanishiga, jumladan gepatomegaliya, giperglikamiya holatlarini rivojlantiradi. Bunday holatlarni erta aniqlash va davolash profilaktikasini tashkil etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Maqsad va vazifalari: Xers kasalligining biokimyoviy asoslarini o'rganishdan asosiy maqsad hozirgi kunda insonlar orasida bu kasalikni ko'plab uchrayotganligi va bu kasallik asorati sifatida rivojlanayotgan jigar xastaliklarining oldini olish va profilaktika qilishdan iborat.

Material va uslublar: Xers kasalligi – jigarda fosforilaza yetishmovchiligi glikogenozning yengil shakli hisoblanadi. Lekin unga o'z vaqtida ahamiyat berilmasa og'ir formasi gepotamegaliya yoki takrorlanuvchi og'ir xastalik gipoglikemiyaga sabab bo'ladi.[1] Fosforilaza fermenti jigarda muhim ahamiyatga ega bo'lib glikogenning parchalanishida ishtirok etadi. Glikogen fosforilaza fermenti ta'sirida glikogendan glukoza 1-fosfatni chiqarish uchun 1,4-glikozid bog'larni fosforillab polisaxariddan glukoza qoldiqlarini parchalaydi.[2]

Glikogen fosforilazaning ikki shakli uchraydi:

- 1) fosforillangan–faol
- 2) defosforillangan–nafaol.

Glikogenfosforilazaning bu ikki shaklining o'zaro aylanishi fosforilaza kinaza va fosfoprotienfasfataza fermentlari hisobiga amalga oshiriladi. Fosforilazaning yetishmovchiligi glikogenoz kasalliklarning VI tipdagi xers kasalligini keltirib chiqaradi.[3] Bu kasallik jigar izomorfminini kodlovchi gen PYGL ning birinchi mutatsiyasida aniqlangan. Bulardan ikkitasi qo'shilish joyi mutatsiyasi, ikkitasi noto'g'ri mutatsiya. Natijada PYGLning kodlash ketma-ketligi, ketma-ketlikning polimorfizmlari qisman PYGLning strukturasi o'zgaradi. Fosforilaza, fosforilaza b va kinaza uchun fermentlar faolligini tahlil qilish eritrotsitlar va leykotsitlarda amalga oshirilishi mumkin.[4] Bu kasallik bilan kasallangan bemor ayol jinsiga mansub

bo'lsa birinchi navbatda GSD VI uchun ma'sul bo'lgan genning malekulyar tekshiruvini amalga oshiriladi. Agar bemor odam erkak kishi bo'lsa, birinchi navbatda fosforilaza kinaza fermenti uchun ma'sul bo'lgan gen tekshiruvini amalga oshiriladi. Bemorda bu kasallik odatda erta bolalik davrida o'sishning kechikishi, sezilarli gepotomegaliya, yengil gipoglikemiya va ketozning xarakterli belgilarida namoyon bo'ladi. Agar bu kasallik davolanmasa osteoporoz rivojlanishiga sabab boladi.

Tekshirish natijalari: shuni hisobga olish kerakki, xers kaslligi kelib chiqishining asosiy sababchisi fosforilaza fermenti hisoblanadi. Bu fermentning yetishmovchiligi keyinchalik gepatomegaliya, og'ir formada esa gepirglikamiyaga sabab bo'lishi mumkin.

Xulosa: hisobga olishimiz kerak bo'lgan muhim narsa shuki, fosforilaza fermentining normada bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Shu bittagina fermentning miqdori normadan o'zgarishi ko'plab kasalliklarning rivojlanishi uchun imkon beradi. Xers kasalligiga o'z vaqtida tashxis qo'maslik keyinchalik gepotomegaliya yoki og'ir formalarda gepirglikomeyaga zamin yaratishi mumkin. demak xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ko'plab kasalliklarni aniqlash ularni davolash-prafilaktika ishlarini olib borish uchun fosforilaza fermentini biokimyoviy ahamiyatini bilishimiz zarur.

Adabiyotlar:

1. Zayseva.N.I Ershonov.Yu.A. Shukina.S.I. Bioximiya 2-nashr 2019
2. R.A.Sobirova, N.M.Yo'ldoshev Biokimyo 1-qism 2020
3. The American Journal of Human Genetics 62(4), 785-791, 1998 Mutations in the liver glycogen phosphorylase gene (PYGL) underlying glucogenosis type VI (Hers disease)
4. J Craigen , Helen V Firth , DCH Deputy, Elizabeth TePas Liver phosphorylase deficiency (glycogen stroge disease VI, Hers disease)

O'ZBEKISTON TRANSPORT KORXONALARIDA SIFATNI BOSHQARISH

Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi

N B Shanazarova

Toshkent davlat transport universiteti Assistenti

O.B.Egamberdiyev

Toshkent davlat transport universiteti Dotsenti

S M.Arslonbekov

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston korxonalaridagi sifat boshqaruvini chuqurroq o'rganish orqali, uning xato-kamchiliklarini aniqlash, bartaraf etish va ularning ustun taraflari va imkoniyatlarini aniqlab shu yo'sinda jahon sifatni boshqarish usullarini foydalangan holda milliy korxonalarimizda sifatni boshqarish tizimini yanada rivojlanishi yo'llari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Sifat menejmenti, sifat nazorati, standartlashtirish va sertifikatlashtirish, sifatni boshqarish.

Bugun O'zbekiston o'z mustaqil taraqqiyotining sifat jihatdan yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Bu yo'lda u jahonning ko'plab mamlakatlariva yirik xalqaro tashkilotlari bilan turli sohalarda samarali hamkorlik qilib kelmoqda. Xususan, xorijiy davlatlar bilan do'stona hamda o'zaro manfaatli munosabatlarni rivojlantirish borasida muhim natijalarga erishilyapti.

Aytish mumkinki, davlatimiz rahbari bugungi kunda nafaqat O'zbekiston, balki Markaziy Osiyoning farovonligi uchun jon kuydirayotgan, mintaqani sanoati rivojlangan, obod va dunyo bilan keng integratsiyalashgan hududga aylantirish orzusi bilan yashab, shunga monand mehnat qilayotgan etakchi sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston korxonalaridagi sifat boshqaruvini chuqurroq o'rganish orqali, uning xato-kamchiliklarini aniqlash, bartaraf etish yo'llarini qidiramiz. Ularning ustun taraflari va imkoniyatlarini aniqlab shu yo'sinda jahon sifatni boshqarish usullarini foydalangan holda milliy korxonalarimizda sifatni boshqarish tizimini yanada rivojlanishi uchuntahliliy ish olib boramiz.

Sifat menejmenti - bu tashkilotning ishonchli va uzluksiz ishlashini ta'minlaydigan tarzda qurilgan, muvofiqlashtirilgan va o'zaro bog'liq boshqaruv faoliyati.

Tashkilotni sifatiga nisbatan boshqarish, barcha faoliyat belgilangan sifat maqsadlariga bo'ysunishini anglatadi va ushbu maqsadlarga erishish uchun tashkilot

rejalar tizimini ishlab chiqdi, zarur resurslarga ega va maqsadlarga erishish uchun harakatlarni amalga oshiradi.

Sifat menejmenti to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

- a. sifat nazorati;
- b. sifatni tekshirish;
- c. sifatni rejalashtirish;
- d. sifatni oshirish.

Sifat nazorati boshqaruv ob'ektining belgilangan talablarga muvofiqligini baholash bo'yicha faoliyatdir. Baholash faoliyati o'lchovlar, sinovlar, kuzatuvlar, kuzatuvlar, tekshirish, kalibrlash va boshqa tadbirlarni o'z ichiga olishi mumkin, natijada kuzatilgan xususiyatlar qiymatlarini ko'rsatilganlari bilan taqqoslash.

Sifatni tekshirish - bu belgilangan talablarga javob beradigan muntazam (muntazam) faoliyatdir. Bunga ishlab chiqarish, boshqarish, moddiy ta'minot, texnik xizmat ko'rsatish va boshqalar.

Sifatni boshqarish xizmatlari

Korxonalarda umumiy sifat menejmenti - bu mahsulot va xizmat sifatini oshirishga yo'naltirilgan boshqaruv usuli. Bu erda asosiy maqsad mijozlarning xohish va istaklariga muvofiq mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va korxonada samaradorlikni oshirishdir. Umumiy sifat yondashuviga muvofiq sifat va samaradorlikni oshirish faqat jarayonlardagi xatolar va buzilishlarni bartaraf etish, ish faoliyatini o'lchash va baholash usullaridan foydalanish, strategik rejalashtirish, xodimlarning qoniqishini ta'minlash, jamoaviy ishlarga e'tibor berish va muvaffaqiyatli korxonalar tajribasidan foyda olish bilan mumkin.

Biznesni boshqarish sohasida to'liq sifat yondashuvining paydo bo'lishi 1950 yillardan beri Amerika va Yaponiya olimlarining hissasi bilan bo'ldi. Avvaliga bu xususiy sektor uchun ishlab chiqilgan boshqaruv yondoshuvi bo'lsa-da, keyinchalik makro va mikro miqyosdagi barcha turdagi korxonalar uchun, hattoki davlat tashkilotlari uchun ham qo'llanilgan.

Umumiy sifat menejmenti konsepsiyasini ishlab chiqish to'rt bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqich - bu XIX asr oxirigacha davom etadigan sifat nazorati bo'yicha tadqiqotlar. Ushbu bosqichda sifat nazorati xodimlarning majburiyatidir. 19-asr boshlarida ikkinchi bosqich boshlandi. Yangi texnologik o'zgarishlar bilan ishlab chiqarish hajmi va ixtisoslashuv hajmi oshdi. Ushbu bosqichda sifat nazorati ishlariga mas'ul xodimlar paydo bo'ldi. Sifat ishlab chiqarish oxirida tekshirish orqali aniqlandi. Bu sifatni nazorat qilishning statistik usullaridan foydalaniladigan bosqich. Sifatni nazorat qilish protseduralarida gistogramma, pareto diagramma va shunga o'xshash statistik vositalar ishlatilgan. Uchinchi bosqichda umumiy sifat nazorati tushunchasi

paydo bo'ldi. Ushbu bosqichda sifat nazorati, Mahsulotlarni loyihalashtirish bosqichi boshlandi. Ushbu yondashuvga ko'ra, sifat nafaqat ishlab chiqarish va muhandislik ishlari, balki kompaniyadagi har bir kishining javobgarligi hisoblanadi. Va nihoyat, oxirgi bosqich - Total Quality Management deb nomlangan menejment falsafasini amalga oshirish.

Bizning kompaniyamiz kuchli texnologik infratuzilishga ega va turli sohalar, korxonalar, kimyoviy moddalarni o'lchash, sinov va tahlil qilishda ko'plab sifat menejmenti xizmatlari doirasida malakali va tajribali mutaxassislarga ega. Ko'rsatiladigan asosiy xizmatlar:

ISO 9001 sifat menejmenti tizimini qo'llash ISO 9001 sifat menejmenti tizimi sertifikatini. Standartlashtirish va sertifikatlashtirish. ISO 1875 yildan keyin, Jahon urushi tugagan vaqtga kelib, dunyo miqyosida fan va texnika sohasidagi yutuqlar, o'zaro, ya'ni davlatlararo axborot almashuvini o'lga qo'yish borasidagi ishlab chiqaruvchilar talablari, xalqaro miqyosda iste'molchining paydo bo'lgan yangi ehtiyojlarini qoniqtiradigan davlatlararo ma'lum bir kuchga ega, hamma tan oladigan me'yoriy hujjatlar ishlab chiqib, uni amalga joriy qilish kabi talablar XX asrga kelib metrologiya sohasida me'yoriy va talablarni Xalqaro tashkilotining vazifalarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etdi. Shunga asoslanib va xizmat turi hamda doirasi o'zgargan bu tashkilotni 1926- yildan boshlab eski nomi bilan emas, avval ISA, keyinchalik esa Xalqaro ISO tashkiloti nomi bilan atash qabul qilindi. Bu tashkilotga a'zo mamlakatlar vakillari doimiy ravishda tashkilotning Parijda joylashgan vakolatxonasida muntazam faoliyat ko'rsata boshladilar va ham o'z davlatlari manfaatlarini himoya qilib, ham xalqaro miqyosga mos me'yoriy hujjatlar ustida hamkorlikda ishlab, qo'mitaning har uch yilda bir marta chaqiriladigan Assambleyasiga a'zo davlatlar uchun yagona dasturlar tizimini yaratib taqdim etish boshladilar. II Jahon urushidan keyin esa, bu Xalqaro ISO tashkilotini, Xalqaro Birlashgan Millatlar tashkiloti tasarrufi ostida faoliyat yurgizishiga kelishib olindi. Hozirgi kunga kelib bu tashkilotga 90 ortiq davlatlar a'zo bo'lib, ISO Xalqaro tashkiloti standartlash, metrologiya va sertifikatlash YO'nalishida, jahon miqyosida unga a'zo bo'lgan barcha davlatlar fikrlarini va haq-huquqlarini himoya qilgan holda faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

Korxonalarining ehtiyojlari va talablariga muvofiq bizning kompaniyamiz yuqorida sanab o'tilganlardan tashqari boshqa zarur xizmatlarni ham taqdim etadi. Ushbu ishlarning barchasida amaldagi huquqiy me'yoriy hujjatlar, mahalliy va xorijiy tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan standartlar va butun dunyoda qabul qilingan sinov usullariga rioya qilinadi.

Demak, transport sohasini rivojlantirish uchun sifat asosiy mezon hisoblanadi. Chunki har bir sohada sifatli xizmat ko'rsatish rivojlanishning asosiy omili hisoblanadi. Shu o'rinda O'zbekiston korxonalarida sifatni boshqarishda ilg'or xorijiy

davlatlar tajribasini qo'llash bugungi globallashuv davridagi o'zining dolzarbligi bilan ahamiyatlidir.

Agar xodimlar tomonidan bajariladigan mahsulotlar yoki ishlar ISO 9000 sertifikatiga ega bo'lsa, bu qattiq sifat menejmenti ichki ishlarda amalga oshirilayotganining bevosita dalilidir. Shunga ko'ra, mahsulot yaxshi xususiyatlarga ega. Ko'pchilik, nima uchun odatda sertifikatlash va tekshirish jarayonini boshlash kerakligi haqida savol tug'diradi. Agar siz sertifikatsiyadan muvaffaqiyatli o'tsangiz, amalda bu korxonada qo'llaniladigan sifatmenejmenti tizimining samaradorligi yuqori darajada ekanligini anglatadi. Muvaffaqiyatli sertifikatlashtirishni iste'molchilarga eslatish ularning ishonchini oshiradi. Agar nomuvofiqliklar aniqlanganda, aniqlangan muammolar ro'yxati tuziladi va ularni hal qilish yo'llari aniqlanadi.

Boshqaruv tizimlarining sifatli faoliyat yuritishini ta'minlash. Ko'p yillar davomida korxonalarda, tashkilotlarda asosan sifat ko'rsatkichlarini aniqlash va ishlab chiqarish jarayonida sifatning ta'minlanishi holati haqida hisobotlar tayyorlovchi bo'linmalar ish olib borgan. Bunday bo'linmalar muammolarni aniqlash va xatolarni tuzatishga o'zlarining resurslarini yo'nal-tirishgan.

Mahsulot sifati qanday baholanadi?

Sifat menejmenti tizimini baholash menejer tomonidan qo'yilgan talablarga javob berishi uchun xizmatlar sifatini tekshirish tartibini boshlash kerak. Buning uchun mustaqil ekspertlar tovarlarning kichik partiyasidan namuna oladi va laboratoriya tekshiruvlarini o'tkazadi. Natijalarni olgandan so'ng ular standartlarda ko'rsatilganlar bilan taqqoslanadi. Mahsulotning muvofiqlik sertifikatini faqat barcha ko'rsatkichlar talab qilinadigan qiymatlarga mos kelgan taqdirda olish mumkin.

Sifatni boshqarish uchun asosiy talablar

- Korxonada sifat menejmenti belgilangan talablarga javob berishi uchun birinchi navbatda quyidagilarga ishonch hosil qilish kerak:
 - mahsulotlarning texnik sifati belgilangan talablarga javob beradi;
 - kompaniya bozor sharoitlaridan kelib chiqqan holda mahsulot sifati bo'yicha yangi o'zgarishlarga ishonch bilan moslashadi;
 - mutaxassislar to'liq o'qitilgan, maxsus tajribaga ega, bu ularga berilgan vazifalarni muammosiz bajarish imkonini beradi;
 - kompaniya doimiy ravishda yangi bozorlarga chiqish imkoniyatini qo'lga kiritish uchun yangi etkazib beruvchilarni qidiradi (qarang) Bu, o'z navbatida, maqsadli auditoriyani ko'paytirish va daromad olish tezligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ommaviy tekshirishlarni tugatish

“Sifat nazoratiga qaramlikni enging. Sifatni ommaviy tekshiruvlar orqali ta'minlash mumkin emas, bu barqaror mahsulot ishlab chiqarish jarayonining natijasi bo'lishi kerak.

Dastlab, sifat boshqaruv intizomi sifatida 20-asr boshlarida yig'ish liniyasi ishlab chiqarishni joriy etish bilan paydo bo'ldi. Ungacha mahsulotini kichik partiyalarda ishlab chiqargan hunarmand ishlab chiqarish jarayonini boshidan oxirigacha o'zi nazorat qila olardi. Va konveyerda turgan ishchi o'z mehnati natijalaridan ajralib qoldi, ya'ni u har kuni ertalabdan kechgacha mahkamlab qo'ygan "10 yong'oq" yig'ilishdan keyin konveyerdan chiqib ketadigan yaltiroq chiroyli mashinalardan juda uzoqda edi.

Xizmat sifati

Bizning faoliyatimiz xizmatlarimizning eng yuqori sifatini ta'minlashi kerak bo'lgan jarayonlar doirasida belgilanadi. Aniq axborot oqimlarini, interfeyslarni tartibga solish qoidalarini ta'minlash uchun javobgarlik va vakolatlar aniq belgilangan⁵.

QMS yaratilganda va amalga oshirilganda ichki auditlar Sifat menejmenti vakolatli vakili kompaniyaning yuqori rahbariyatiga quyidagi tahlillarni o'z ichiga olgan hisobot taqdim etadi:

- Mijozlarning shikoyatlari
- Kompaniyaning bozor ulushlari
- Tuzatish harakatlari
- Profilaktik choralar
- Ichki auditlar
- Maxsus resurslar
- Xodimlar bilan ishlash
- korporativ madaniyat.

Foydalanilgan adabiotlar ro'yhati

1. G'.Hojiahmedov, I.Yaxuyayeva, M.Umarova, A.Usmonov Бутаев Ш.А. ва бошқалар. Логистика. –Т.: Extremum Press, 2012.
2. G'.Hojiahmedov, I.Yaxuyayeva, M.Umarova, A.Usmonov Бутаев Ш.А. ва бошқалар. Логистика. –Т.: Extremum Press, 2012.
3. Шанозарова, Н. Б. (2019). Перспективы развития логистических систем в сфере пассажирских перевозок. Достижения науки и образования, (7 (48)), 10-11.
4. Шоназарова, Н. Б., & Кенжаева, Б. О. (2020). Сущность логистических затрат и пути их оптимизации. Проблемы науки, (5 (53)), 32-34.

ТРАНСПОРТИ - ИҚТИСОДИЁТНИ МУҲИМ ТАРМОҒИ

Н.Б.Шаназарова

Тошкент давлат транспорт университети катта ўқитувчиси

О.Б.Эгамбердиев

Тошкент давлат транспорт университети асисстенти

С.М. Арслонбеков

Тошкент давлат транспорт университети доценти

Аннотация: Ушбу мақолада мамалакатнинг ижтимоий - иқтисодий ривожланишида автомобил йўллари муҳим кўрсаткич ҳисобланади, ташиш жараёнини транспорт коммуникациялари билан таъминлайди, автомобиль транспорти ҳаракатланувчи таркибининг иш унумдорлигини ошириш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратади, автомобиль йўлларидаги ҳаракат қатнови зичлигини ўзгартириш, геометрик омилларга ва уларни автомобиль транспорти томонидан тасарруф этилиши интенсивлигига боғлиқ равишда техник-тасарруф ҳолатларини таъминлаши баён этилган.

Калит сўзлар: транспорт маҳсулоти, техник-иқтисодий тизим, ижтимоий - иқтисодий ривожланиш, давлат-хусусий шериклик.

Аннотация: В данной статье автомобильные дороги являются важным показателем социально-экономического развития страны, обеспечивают транспортный процесс транспортными коммуникациями, создают необходимые условия для повышения производительности дорожного подвижного состава, изменения плотности движения, геометрических факторов и их транспорта, в зависимости от интенсивности утилизации государством.

Транспорт - барча иқтисодиёт тармоқларини боғлочиси вазифасини бажаради ва ўзига хос хусусиятга эга. Биринчидан, транспорт моддий маҳсулот ишлаб чиқармайди, иккинчидан транспорт маҳсулоти юк ва йўловчи ташиш хажми, учинчидан, бошқа иқтисодий тармоқлар каби маҳсулот захираси яратилмайди. Бундан кўриниб турибдики, транспорт мамалакатнинг ижтимоий - иқтисодий ривожланишида асосий омиллардан биридир. Транспортнинг самарали фаолиятида йўллар муҳим кўрсаткич ҳисобланади. Транспорт логистикасини ривожлантиришида автомобиль йўлларининг ўрни беқиёс. ундаги хизмат турларини замонавийлаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, “2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар

стратегияси” қабул қилинди .Ушбу стратегияда транспорт соҳасини ривожлантиришда бир қанча вазифалар белгиланган. Булар:

- миллий транспорт логистика компаниялари ўртасида рақобат даражасини ошириш;
- автомобиль парklarини кенгайтириш;
- йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш;
- экспортга мўлжалланган миллий маҳсулотлар нархларини рақобатдош қилиш мақсадида юкларни бир транспортдан бошқасига қайта юклаш пунктлари сонини ошириш;

– автомобиль йўллари ҳолатини яхшилаш ва йўл-транспорт инфратузилмасини ривожлантириш белгилаб ўтилган. Шунингдек, Ўзбекистон республикаси президентининг 2022- 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси дастурида Автомобиль саноатида кооперацияни янада ривожлантириш орқали ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга, экспорт ҳажмини 2 бараварга кўпайтириш ва маҳаллийлаштириш даражасини ошириш. Чирчиқ шаҳрида қишлоқ хўжалиги машинасозлиги ишлаб чиқаришини ягона саноат кластери усулида ташкил этиш вазифаси белгилаб қўйилди. Бугунги кунда транспорт маҳсулоти харажатлари миллий иқтисодиётни ривожланишида муҳим масала ҳисобланади. Сўнгги йилларда логистика харажатларини ўрганиш ва аниқлаш муаммоси билан боғлиқ масалалар кўплаб тадқиқотларда кўриб чиқилган. 90-йилларда. XX аср. логистика харажатларини ўрганиш ва аниқлаш муаммоси чет эл иқтисодчилари Д.Д.Шалек , М. Кристофер, Боверсох, К. Сковронек, Д.Р. Сток, Д.М. Ламберт томонидан, шунингдек, логистика харажатларининг назарий жиҳатларини ўрганиш бир қатор рус тадқиқотчилари (Вельможин, В.А. Гудков, Л.Б. Миротин, А.Л.Носов) томонидан амалга оширилган¹ бўлиб, улар логистика харажатларини меҳнат, моддий, молиявий ва ахборот ресурслари ва трансакцион харажатлари деб ҳисоблашган.

М. Куфелнинг фикрига кўра, "логистика харажатлари - бу харажатларнинг шундай тоифасики, бунда материалларнинг барча шакллари вақт ва маконда ҳаракатланишни режалаштириш, амалга ошириш ва бошқариш (технологик жараёнлар бундан мустасно) натижасида юзага келадиган корхона мулкидан фойдаланишнинг пул ифодаси"² бўлиб ҳисобланади.

¹ Миротин, Л.Б. Эффективная логистика / Л.Б. Миротин, .Э. Тышбаев, О.Г. Порошина. – М.: Экзамен, 2002. – 160 с.

² Kufel, M. Koszty przeplywu materialow w przedsiebiorstwach przemyslowych. Problemy budzetowania, ewidencji i kontroli / M. Kufel. – Wroclaw: AE. – 1990. – 230p.

Шундай қилиб, барча иқтисодиёт тармоқларини ривожланишида логистика харажатлари, транспорт маҳсулоти, яъни ишлаб чиқаришдаги хом ашё ёки улгуржи ва чакана савдо тармоғидаги тайёр маҳсулотлар таннархи билан боғлиқ харажатларни ташкил этади.

Харакатлар стратегиясида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 декабрдаги “2018-2022 йилларда транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш ва юк ташишнинг ташқи савдо йўналишларини диверсификациялаш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ, транспорт инфратузилмасини ривожлантириш соҳасида — темир йўл, автомобиль ва авиация транспортини янада ривожлантириш ҳамда уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, юк ташиш бўйича улар томонидан кўрсатилаётган хизматлар даражаси ва сифатини ошириш, халқаро логистика марказларини барпо этиш, халқаро аҳамиятдаги автомобиль йўлларини, йўл бўйидаги зарур инфратузилмани қуриш ва реконструкция қилиш белгилаб ўтилган.

Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев 28 ноябрь куни Ашхобод шаҳрида ўтган Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотининг (ИХТ) 15-саммити ишида минтақадаги мавжуд транспорт йўлакларидан унумли фойдаланиш ва янгиларини яратиш тўғрисида фикр юритдилар. Давлат раҳбари минтақалараро транзит хабларини ташкил этиш, замонавий транспорт ва йўл инфратузилмаларини ривожлантириш, транспорт ва транзит тарифларини оптималлаштириш ҳамда қўшимча чегирмаларни тақдим этиш, халқаро юк ва йўловчи ташиш шартларини енгиллаштириш, транспорт соҳасини рақамлаштириш масалаларига аниқ ечимлар топиш муҳим эканини таъкидлади. Бу режаларни рўёбга чиқариш учун мамлакатимизнинг транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш ва транзит салоҳиятини кенгайтиришга қаратилган минтақавий стратегияни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида гапириб ўтди.

Автомобиль транспорти бошқа транспорт турларидан бир қатор ўзига хос бўлган фарқларга эга, хусусан, унга доимо янги юк ҳажмларининг турларини ўзлаштириб боришга тўғри келади.

Автомобиль транспортида ҳудудий-тармоқ бошқарувининг тизимини ташкил этиш иқтисодиётнинг бир қатор тармоқлари ва шаҳобчаларини ягона автомобиль - йўл мажмуига бирлаштиришни талаб қилади.

Мамлакатнинг автомобиль-йўл мажмуини режалаштириш ва бошқариш, унинг фаолият кўрсатиши ва ривожланишининг ижтимоий- иқтисодий хусусиятлари ва барча шаҳобчаларнинг бирлигини ҳисобга олиб, пировард мақсадни кўзлаган ҳолда амалга ошириши керак.

Автомобиль йўл мажмуи барча элементларининг умумий мақсади корхоналар ва аҳолининг юклари ҳамда йўловчилар ташишга бўлган эҳтиёжини қондиришдан иборат.

Автомобиль - йўл мажмуи фаолияти ва ривожланишининг мезони сифатида транспортга бўлган талабларни қондириш учун сарфланадиган ижтимоий (жонли ва буюмлашган) меҳнат миқдори қабул қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2 октябрь куни йўл хўжалигини ривожлантириш ва ушбу соҳага инвестицияларни кенг жалб қилиш масалаларига бағишланган йиғилиш давомида «Мамлакатимизда жами юкларнинг 98 фоизи ва йўловчиларнинг 88 фоизи автомобиль йўллари орқали ташилади. Кейинги йилларда юртимиз экспортида тайёр маҳсулотлар улуши кўпайиб бораётганлигини ҳамда келгусида уни янада ошириш режалаштирилганлигини, товарларни манзилга тез ва сифатли етказиш учун эса ривожланган йўл инфратузилмаси кераклигини таъкидлади.

Автомобиль йўллари қуриш ёки таъмирлаш ишларига халқаро ташкилотлар ва хусусий шерикларни фаол жалб қилиш зарурлиги жумладан, халқаро ва давлат аҳамиятига эга 1 минг 600 километр узунликдаги йўлларга доир 18 та йирик лойиҳани шундай ҳамкорлик асосида амалга ошириш бўйича кўрсатмалар берди. Ички йўлларни таъмирлашда ҳудудларнинг иштироки сезилмаётгани кўрсатиб ўтилди. Молия вазирлигига республика бюджетидан фақат умумий фойдаланишдаги йўлларга, ички йўлларга эса маҳаллий бюджетдан маблағ ажратиш тартибини жорий қилиш вазифаси кўйилди. Хорижий давлатларда йўл хўжалиги соҳасида давлат-хусусий шериклик яхши ривожлангани қайд этилди. Йўл бўйи инфратузилма объектларини бериш орқали лойиҳаларга инвесторларни жалб қилиш мумкинлиги таъкидланди. Мутасаддиларга давлат-хусусий шериклик асосидаги лойиҳалар доирасида йўл бўйи объектларини жойлаштириш ва улардан фойдаланиш тартибини ишлаб чиқиш топширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси йўл хўжалиги тизимини чуқур ислоҳ қилиш чоратadbирлари тўғрисида»ги ПФ-5890-сон [Фармони](#)га мувофиқ

Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси орқали ўтказиш пунктларида чет давлатлар автотранспорт воситаларининг, шу жумладан республикага кириб келаётган оғир вазнли ёки йирик габаритли транспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириши ва унинг ҳудуди орқали транзит ўтиши учун йиғимлар ва тўловлар амалга оширилиши, шунингдек, ташувчилар томонидан транспорт воситаларининг рухсат этилган вазн ва габарит параметрларига риоя этилиши устидан назорат божхона органлари томонидан

а

м

а

г

с

70 фоизи — Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетига;

20 фоизи — Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги хузуридаги Автомобиль йўллари қўмитаси фаолиятини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш;

10 фоизи — Давлат чегараси орқали автомобиль ўтказиш пунктларида автотранспорт воситаларининг вазн ва габарит параметрларини қайд этувчи махсус автоматлаштирилган ўлчаш воситалари билан жиҳозланган замонавий назоратни ташкил этиш ҳамда ушбу божхона постлари худудидаги ички автомобиль йўллари тегишли ҳолатда сақлаш учун мақсадли йўналтирилган ҳолда божхона органларининг бюджетдан ташқари жамғармасига йўналтирилади.

Умуман, автомобиль йўллари соҳасини тубдан ислоҳ қилиш учун манфаатдор вазирлик ва идоралар вакилларида иборат ишчи гуруҳ тузиб, 2020-2030 йилларда Автомобиль йўллари ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш зарурлиги таъкидланди. Бу стратегияда, аввало, автомобиль йўллари бошқариш тизимини тубдан такомиллаштириш чоралари белгиланди.

Умумфойдаланувдаги автомобиль йўлларида ташқари, мамлакатда sanoat, қишлоқ хўжалиги ва бошқа ташкилотларга хизмат кўрсатувчи корхона ва идораларга тегишли йўллар ҳам мавжуд. Бу йўлларнинг ҳам кўпчилик қисми қаттиқ қопламага эга. Идора ва ташкилотларга тегишли бўлган йўллар йўл хўжалиги таркибига кирмайди. Улар тегишли ташкилот ва корхоналарнинг мулки саналиб, улардан иншоот сифатида фойдаланилади. Бу йўлларни таъмирлаш ва яроқли ҳолда ушлаб туриш шу корхоналарнинг зиммасига юклатилган.

Автомобиль йўллари у ёки бу туридан фойдаланишда (умумий юк кўтариш қобилияти, ўқларга тўғри келадиган юкланиш, габарит ўлчамлар, ҳаракатланиш тезлиги), ёнилғи - мойлаш материаллари харажати, автомобилларнинг ва уларнинг қисмларининг ейилиши, меҳнат унумдорлиги, ҳаракат хавфсизлиги ва ташиш таннархига ниҳоятда катта таъсир кўрсатади. Шу сабабли автомобиль йўллари транспорт-тасарруф кўрсаткичларининг яхшиланиши ҳаракатланувчи қисмини тасарруф этишга бўладиган харажатларнинг камайишига ва аксинча, уларнинг камайишига автомобиль йўллари тизимини кенгайтиришга ҳамда уларни яроқли ҳолда ушлаб туришга маблағлар етишмаслиги, ҳаракатланувчи қисмининг ишлаш шароитини ёмонлашувига ва транспорт ҳамда бошқа турли харажатлар ва йўқотишларнинг ортишига сабаб бўлади.

Ҳозирда Автомобиль йўллари қўмитасида ҳам буюртмачи, ҳам пудратчи, ҳам эксплуатация қилиш функциялари тўпланиб қолгани оқибатида тизимдаги

корхоналар халқаро лойиҳаларда иштирок эта олмаяпти. Шу боис қурилиш ташкилотларини кўмита таркибидан чиқариб, улар негизида «Ўзавтойўл» акциядорлик компанияси ташкил этиш режалаштирилмоқда. Шунингдек, хусусий шериклар иштирокида тезкор автобанлар қуришга катта эътибор қаратилмоқда. Давлатимиз раҳбари йўллар сифатини оширишни лойиҳалаштиришдан бошлаш кераклигини таъкидлади. Бунинг учун лойиҳа ташкилотларини кўпайтириш, уларнинг моддий-техника базасини ва кадрлар таркибини кучайтириш бўйича кўрсатма берилди.

Шундай қилиб, йўл хўжалигини самарали олиб бориш, бутун автомобиль - йўл мажмуининг ишлашини, ишлаб чиқариш ва моддий ресурслар тежамини таъминлаб, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг жадаллашувига, яъни ҳудудларнинг (биринчи навбатда қишлоқ хўжалиги) ўзлаштирилишига, ҳудудий ишлаб чиқариш мажмуаларининг ва саноат корхоналарининг ривожланишига имкон яратади.

Йўл хўжалигининг таркиби ва унинг ривожланиш қонуниятлари йўл хўжалиги барча умумфойдаланувдаги автомобиль йўллари, ҳамда бу йўлларни таъмирлаш ва яроқли ҳолатда бўлишини таъминловчи корхона ва ташкилотларни ўз таркибига олади.

Адабиётлар/Литература/Reference:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фврмони. // Халқ сўзи. 8 февраль 1017 йил.
2. Kufel, M. Koszty przeplywu materialow w przedsiębiorstwach przemyslowych. Problemy budżetowania, ewidencji i kontroli / M. Kufel. – Wrocław: АЕ. – 1990. – 229 p.
3. Миротин, Л.б. Эффективная логистика / Л.б. Миротин, Ы.Э. Тышбаев, О.Г. Порошина. – М.: Экзамен, 2002. – 162 с.
4. www.roadvay.uz, www.uzavtoyul (“Ўзавтойўл” ДАК)
5. Шанозарова, Н. Б. (2019). Перспективы развития логистических систем в сфере пассажирских перевозок. *Достижения науки и образования*, (7 (48)), 10-11.
6. Шанозарова, Н. Б., & Кенжаева, Б. О. (2020). Сущность логистических затрат и пути их оптимизации. *Проблемы науки*, (5 (53)), 32-33.

JAMOAT TRANSPORTIDAN FOYDALANISH SIFATINI BAHOLASH

N.B. Shanazarova

Toshkent davlat transport universiteti katta o`qituvchisi

O.B. Egamberdiyev

Toshkent davlat transport universiteti assistenti

S.M. Arslonbekov

Toshkent davlat transport universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimiz iqtisodiy salohiyatining tez sur'atlarda rivojlanoyatganligi aholi soni va turmush darajasining o'sishi tufayli yurtimizda jamoat transporti va iqtisodiyotning asosiy jihatlari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Dispetcherlik xizmati, jamoat transporti, aksiyadorlik jamiyati, istiqbolli rivojlanish strategiyasi

Mamlakatimiz iqtisodiy salohiyatining tez sur'atlarda rivojlanoyatganligi aholi soni va turmush darajasining o'sishi tufayli yurtimizda jamoat transporti va iqtisodiyotning asosiy jihatlardan biri hisoblanadigan bu tizimni rivojlantirishga kundan-kun talab ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Transport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil

fevraldagi PF-5647-son Farmoni va "O'zbekiston Respublikasi Transport faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2019-yil 1-fevraldagi PQ-4143-son qaroriga muvofiq hamda "Toshkent Shahar jamoat transporti tizimini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-111-son qarori, Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari asnosida mamlakatimiz transport tizimidagi mavjud muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etish orqali transport faoliyati sifatini oshirish oldimizda turgan asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

"Toshshahartransxizmat" aksiyadorlik jamiyati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 9-oktabrdagi "Toshkent shahrida yo'lovchi tashish transportini tashkil etish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2048-son, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 13-noyabrdagi "Shahar yo'lovchi tashish transporti tizimini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi 308-son qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasining 2013-yil 26-noyabrdagi 20 k-PO-son buyrug'iga asosan tashkil etilgan.

“Toshshahartransxizmat” aksiyadorlik jamiyati o‘z maqsadlariga erishish uchun faoliyat va xizmat ko‘rsatishning quyidagi turlarini amalga oshiradi:

- mulkchilik shakllaridan qat’i nazar, jamiyat tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarning shahar yo‘lovchilar tashish transporti tomonidan ko‘rsatiladigan sifatli xizmatlarga bo‘lgan aholi ehtiyojlarini to‘liq qondirishga, shuningdek ular ishining samaradorligini va moliyaviy barqarorligini oshirishga yo‘naltirilgan faoliyatini muvofiqlashtirish;

- yo‘lovchilar tashuvlari xavfsizligini va yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish madaniyatining yuqori darajasini ta’minlash, jamoat transporti qatnovlaridatransport vositalari harakatlari maromiga, belgilangan jadvaliga va intervallariga rioya etish ustidan nazoratni olib borish;

- jamoat transportida avtomatlashtirilgan to‘lov tizimini joriy etish;

- dispetcherlik xizmatini tashkil etish, tashishlarni boshqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, transport vositalarini tasarruf ishlarini umumiy axborot tizimi bilan ta’minlash;

- yo‘nalishlarning harakat jadvallarini tuzish, harakat jadvallarining bajarilishini nazorat qilish va bajarilgan qatnovlarning hisobini olib borish;

- shahar yo‘lovchi tashish transporti tizimiga shahar yo‘lovchi tashish transportini boshqarishga oid raqamli texnologiyalarning joriy qilinishi jamoat transporti harakat jadvallari va oraliq qatnov vaqtlariga rioya etilishi, harakat tarkiblarining (on-layn) rejimidagi qatnovlarining masofaviy (GPS) nazorat tizimini joriy etish;

Bugungi kunda “Toshshahartransxizmat” aksiyadorlik jamiyati tizimida 8 ta yuridik shaxs maqomiga ega filial shaklidagi avtobus saroylari mavjud bo‘lib, ular 131 ta shahar ichi yo‘nalishlarida katta va o‘rta sig‘imli avtobuslarda yo‘lovchi tashishni amalga oshiradilar, “Toshavtota‘mirxizmat” UK katta va o‘rta sig‘imli avtobuslarga markazlashgan holda xizmat ko‘rsatish va ta’mirlashni, shuningdek, belgilangan tartibda tanlov o‘tkazish yo‘li bilan avtobus parklarining harakat tarkibi uchun ehtiyot qismlar va materiallarni markazlashgan holda xarid qilishni ta’minlaydi, “Toshyo‘lovchitransxizmat” UK oylik yo‘l chiptalarini va elektron kartochkalarni sotish, shuningdek, jamiyat tarkibiga kiruvchi shahar jamoat transportida yo‘lovchi tashish bo‘yicha xizmat ko‘rsatuvchi korxonalariga dispetcherlik xizmatlarini amalga oshiradi.

“Toshshahartransxizmat” Aksiyadorlik jamiyatining istiqbolli rivojlanish strategiyasi asosiy mohiyati Toshkent shahrida qulay, jozibador bo‘lgan shahar jamoat transporti tizimini yaratishdir, ya’ni birinchi navbatda yo‘lovchilar uchun qulay yo‘lkalar, ikkinchi navbatda velotransport uchun yo‘lkalar va keyingi navbat shahar jamoat transporti uchun qulay infratuzilmalarini yaratishdir.

Istiqbolli rivojlanish strategiyasi amalga oshirishda asosiy yondashuvlar quyidagilardan iborat:

- shahar jamoat transporti infratuzilmasini rivojlantirish, shu jumladan yangi yo‘nalishlar tarmog‘ini tashkil etish;
- harakat tarkibi (avtobuslar)ni zamonaviy “yashil” turlari bilan yangilash;
- transport-o‘tish bog‘lamalari tizimini yaratish hamda yo‘lovchilar uchun qulay bo‘lgan tabaqalashtirilgan tariflarni joriy etishdan iboratdir.

“Toshshahartransxizmat” Aksiyadorlik jamiyatining istiqbolli rivojlanish strategiyasining asosiy maqsadlari quyidagilar hisoblanadi:

- jamoat transporti ustuvorligi ta‘minlangan holda transport infratuzilmasini rivojlantirish va aholining jamoat transportidan foydalanish darajasini oshirish;
- transport tizimini boshqarishni raqamlashtirish bo‘yicha ilg‘or texnologiyalarini joriy etish;
- transport tizimini istiqbolli rivojlantirib borishni rejalashtirish mexanizmini joriy etish;
- yer usti jamoat transportini tubdan yangi yo‘nalishlar tarmog‘ini joriy etish;
- jamoat transporti harakat tarkibini tizimli ravishda ekologik toza va samarador transport turlari bilan yangilash orqali transport tizimini atrof muhitga salbiy ta‘sirini kamaytirish va shaharda ekologik holatni yaxshilash;
- jamoat transportida aholi uchun qulay tarif siyosatini joriy etish.

“Toshshahartransxizmat” Aksiyadorlik jamiyatining istiqbolli rivojlanish strategiyasini 5 yil davomida bosqichma-bosqich amalga oshirish rejallashtirilgan.Rejadan ko‘zlangan asosiy maqsad aholiga sifatli transport xizmat ko‘rsatish hisoblanadi.

2022 yilda yangi 190 dona tabiiy gaz yoqilg‘isida yuruvchi katta sig‘imli MAN rusumli, o‘rta sig‘imli 200 dona SAZ LE60 rusumli avtobuslar hamda 20 dona katta sig‘imli elektrobuslar xarid qilish rejalashtirilgan.

Oxirgi yillarda transport sohasida davlat monopoliyasini qisqartirish, soha va korxonalarda zamonaviy korporativ boshqaruv tamoyillarini joriy qilish, davlat-xususiy sheriklar, raqamlashtirish, tashqi savdoni kengaytirishda yangi tashabbuslarni qo‘llash, xalqaro transport logistika tizimlariga a‘zolikni kengaytirib borish kabi maqsadli yo‘nalishlar bo‘yicha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib shularni aytish mumkunki,hozirda mamlakatimiz transport sohasini rivojlantirish bugungi davrning eng muhim va kechiktirib bo‘lmas talabi hisoblanmaganligi uchun davlatimiz rahbari va tegishli davlat organlari tomonidan qarorlar, farmonlar, taklif va strategiyalar ishlab chiqilmoqda.Bu o‘rinda transport

sohasini rivojlantirish uchun ilg'or xorij davlatlarini tajribasini, usullarini o'rganish va ularni transport sohasida qo'llash asosiy ishlardan biri deb belgilangan.

Foydalanilgan adabiotlar ro'yhati:

1. G'.Nojiahmedov, I.Yaxuyayeva, M.Umarova, A.Usmonov Бутаев Ш.А. ва бошқалар. Логистика. –Т.: Extremum Press, 2012.
2. Шанозарова, Н. Б. (2019). Перспективы развития логистических систем в сфере пассажирских перевозок. Достижения науки и образования, (7 (48)), 10-11.
3. Шоназарова, Н. Б., & Кенжаева, Б. О. (2020). Сущность логистических затрат и пути их оптимизации.

ARBITRAJ (HAKAMLIK) SUDLARI – NIZOLARNI HAL QILISHNING
ENG SAMARALI XALQARO USULI

Xakimova Gulrux Abdunabiyevna

Buxoro viloyat yuridik texnikumi

“Xususiy-huquqiy fanlar” kafedراسi o’qituvchisi

Tel: 998 (93) 450 28 33

e-mail: xakimovagulrux92@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada arbitraj (hakamlik) sudlarining faoliyati, afzalliklari va o’ziga xos xususiyatlari haqida ma’lumot berib o’tilgan. Hakamlik muhokamasi tadbirkorlikni qo’llab-quvvatlovchi muhim amaliy usullaridan biridir. Zero, uning prinsiplari tadbirkorlik ehtiyojlari uchun to’la javob beradi. Hakamlik sudlari faoliyati asosiga taraflarning nizoni asliga ko’ra o’zlari tanlagan organga murojaat etishda ixtiyoriylik va ishonchlilik prinsiplari qo’yilgan.

Tayanch tushunchlar: Arbitraj, sud, da’vogar, javobgar, mediatsiya, hakamlik muhokamasi, hakamlik kelishuvi, mediator.

Khakimova Gulrukh Abdunabiyevna

Bukhara Regional Legal Technical College

Teacher of the "Private-legal Sciences" department

Phone: 998 (93) 450 28 33

e-mail: khakimovagulrux92@gmail.com

Annotation: This article provides information about the activities, advantages and characteristics of arbitration courts. Arbitration is one of the important practical methods supporting entrepreneurship. After all, its principles fully meet the needs of business. The basis of the activity of the arbitration courts is the principle of discretion and trustworthiness of the parties in applying to the body of their choice based on the nature of the dispute.

Key words: Arbitration, court, plaintiff, defendant, mediation, arbitration, arbitration agreement, mediator.

Хакимова Гулрух Абдунабиевна

Бухарский областной юридический технический колледж

Преподаватель кафедры «Частно-правовые науки»

Телефон: 998 (93) 450 28 33

электронная почта: khakimovagulrux92@gmail.com

Аннотация: В данной статье представлена информация о деятельности, преимуществах и особенностях третейских судов. Арбитраж является одним из важных практических методов поддержки предпринимательства. Ведь ее принципы полностью отвечают потребностям бизнеса. В основе деятельности третейских судов лежит принцип усмотрения и благонадежности сторон при обращении в орган по своему выбору исходя из характера спора.

Ключевые слова: Арбитраж, суд, истец, ответчик, посредничество, третейский суд, третейское соглашение, посредник.

Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada kuchaytirish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli kafolatlash, qonun ustuvorligi hamda ijtimoiy adolatni ta'minlash borasida salmoqli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Ushbu islohotlarning muhim yo'nalishi bo'lgan sud-huquq tizimini liberallashtirishning hozirgi bosqichida hakamlik sudlari nizolarni muqobil hal qilishning fuqarolar va tadbirkorlar ishonchiga sazovor bo'ladigan instituti sifatida qaror topdi va samarali faoliyat yuritmoqda.

Demokratik fuqarolik jamiyati shakllana borgan sayin ko'plab ijtimoiy munosabatlarning ishtirokchisi bo'lgan fuqarolarning muammolarini hal qilish vazifasini yangi-yangi ijtimoiy institutlar o'z zimmasiga olishi mumkin va lozim. Bu nizolarni muqobil hal etish shakllari vujudga kelish jarayonini anglatadi. Ular vositasida nizolar ancha tez yechim topadi, ularning taraflari davlat byurokrtiyasidan xoli tarzda fuqaroviy shakl va usullar yordamida, kam harajat evaziga o'z huquqlari tiklanishi imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday afzalliklar tadbirkorlik sub'ektlari uchun, ayniqsa, kichik tadbirkorlik sub'ektlari uchun nihoyatda muhimdir.

Hakamlik sudlari faoliyati va nizolarni hal etishning muqobil usullari nafaqat fuqarolar va yuridik shaxslar, balki davlat uchun ham ahamiyatlidir. Hakamlik sudlarining roli davlat sudlariga qarama-qarshi emas, balki nizolarni hal qilishning o'zgacha, yangi usulini taklif qilishdir. Binobarin hakamlik sudlarini tashkil etishdan maqsad qandaydir yangi huquqiy tizimni shakllantirish, deb o'ylash to'g'ri emas.

Prezidentimizning 2020 yil 17 iyundagi "Nizolarni muqobil hal etishning mehanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori nizolarni sudgacha ko'rib chiqishning yagona tizimini yaratish, mediatsiya, hakamlik sudlari hamda xalqaro arbitrajlarining rolini tubdan oshirish, ularning fuqarolar hamda tadbirkorlarning ishonchiga sazovor bo'ladigan institutlarga aylanishida muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Bu yangi institut bo‘lib, agar davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning g‘ayriqonuniy harakatlari natijasida fuqarolar, yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari buzilsa, fuqarolar va yuridik shaxslar Apellyatsiya kengashlariga murojaat qilishlari mumkin bo‘lmoqda.

Hakamlik sudi – fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolarni, shu jumladan, tadbirkorlik sub’ektlari o‘rtasida vujudga keluvchi iqtisodiy nizolarni hal etuvchi nodavlat organ. Hakamlik sudi nizolarni O‘zbekiston Respublikasining qonunlari va qonunosti hujjatlari asosida hal qiladi. Hakamlik sudi nizolarni hal qilishning eng samarali usullaridan biridir. Hozirgi vaqtda uning qonuniy asosi yaratilgan.

Mamlakatimizda “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi qonun kuchga kirgan sanadan e‘tiboran davlat (iqtisodiy, fuqarolik) sudi bilan bir qatorda hakamlik sudlarining faoliyati yo‘lga qo‘yilib, sud-huquqiy islohotlarining yangi muhim bosqichi boshlandi.

Qonunning barcha qoidalari hakamlik sudlov yurisdiksiyasi tabiatini ifodalaydi. Albatta, qonun va nizolarni ixtiyoriy tarzda davlat sudini rad etib, o‘zining mulkiy nizosini hal etish uchun tegishli hakamlik sudiga murojaat etgan va qatnashchilar o‘zlarining xohishi miqyosida tanlagan hakamlik sudi haqiqatda ham odil sudlovni amalga oshirishi tabiiy. Hakamlik kelishuvi tomonlari uchun hakamlik sudida ishni ko‘rish tanlovi ularning o‘z mulkiy manfaatlarini davlat sudi orqali himoya etishga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqidan voz kechishini anglatmaydi.

Qonunda belgilangan ta‘riflarning tarkibi, mazmuni va ular qanchalik muvaffaqiyatliliigi borasida har qancha munozara qilish mumkin va buning asosida u yoki bu shaklda muayyan mulkka egalik qilish bilan bog‘liq huquqiy munosabatlarning xususiy-huquqiy va ommaviy-huquqiy elementlarini chegaralash yoki birlashtirishi mumkin.

Ammo har qanday holatda, shundan kelib chiqish joizki, hakamlik sudlari qarorlari faqatgina tegishli nizo ishtirokchilari uchun majburiydir va faqatgina ularning o‘zaro huquq va majburiyatlariga daxldor bo‘lib, uchinchi shaxslarga nisbatan, ayniqsa, davlat organlariga nisbatan hech qanday majburiy yuridik oqibatlarni keltirib chiqarmaydi.

Nizolarni hal qilishning hakamlik sudlov shakli, avvalo, undan foydalanish imkoniyati mavjudligi va demokratikligi, ishni ko‘rib chiqish muddatini qisqartirish imkoniyati hamda boshqa bir qancha holatlar tadbirkorlik sub’ektlari uchun jozibadordir.

Hakamlik sudi adolatni izlash va murakkab vaziyatdan chiqishning shakllaridan biri. Bu insonlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishning madaniy va ma'rifiy shakli bo'lib, u butun kishilik tarixi davomida davlat sud organlari bilan bir qatorda turli kelishmovchilik va mojarolarga yechim topishning huquqiy vositasi deb tan olingan.

“Hakamlik sudi” degan tushuncha umuman hakamlik (arbitraj) sudi, xalqaro va xorijiy arbitraj degan ma'nolarini qamrab oladi. Bir mamlakat hududida tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasidagi nizolarni ko'rib chiquvchi hakamlik (arbitraj) sudini nizolarni xorijiy unsur ishtirokidagi nizolarni hal etuvchi hakamlik (arbitraj) sudi sifatida faoliyat ko'rsatuvchi xalqaro tijorat arbitrajidan farqlash lozim.

Hakamlik sudlari bu davlat sudlari tizimidagi sud strukturasi emas, balki unga parallel va ishtirokchilar ixtiyoriy bitimi va xususiy-huquqiy munosabatlarga asoslangan nodavlat notijorat tashkilotdir. Hakamlik sudlari yuridik shaxs emas. Hakamlik sudining noyobligi va o'ziga xosligi shundaki, uning qarorlari davlat kuchi va obro'si tomonidan hakamlik sudiga sudlov rasmiy hokimiyat vakolatlarini beruvchi davlat sudlari tomonidan ijro varaqalarini berish orqali ta'minlanadi. Mustaqil hakamlik sudlarining davlat tizimidagi sudlardan farqi sifatida, birinchi navbatda, hakamlik sudida nizoni ko'rib chiqish ishtirokchilarining protsessual va moddiy huquq normalarini tanlashdagi erkinligini ta'kidlash lozim.

Hakamlik sudlari sudning mustaqilligini, halolligini, betarafligini va yuqori professional malakasini ta'minlaydi. Faqat yuristlar emas, balki xo'jalik sohasidagi turli tarmoqlarning yuqori malakali mutaxassislari ham hakamlik sudyalari bo'lishlari mumkin. Ular tayinlanmaydi, balki ularni taraflar o'z xohishlariga ko'ra saylaydilar.

Hakamlik sudi ishni ko'rib chiqishning tezligini va xolisligini ta'minlab, ayni paytda tijorat sirlari qat'iy sir saqlanishini kafolatlaydi. Hakamlik sudlari to'g'risidagi deyarli barcha qonunchilik hujjatlarida taraflar o'z xohishlari bilan sudlov (arbitraj) joyi to'g'risida kelishib olishi mumkinligi nazarda tutilgan. Bu taraflar uchun doimiy ishlaydigan hakamlik sudining ko'chma sessiyasi o'tkazilishi mumkinligini bildiradi.

Sudlov bu turining tejamlliligi va davlat poshlinasi to'lash zaruratining yo'qligi (yoki minimalligi), shuningdek, hakamlik sudi qarorini ijro etishning ixtiyoriylik tamoyili, qarorga amal qilinmagan taqdirda qarorni davlatning majburlash tizimi orqali ijro ettirish kafolati uning muhim shartlaridir. Shuningdek, hakamlik sudida ish ko'rishning ruhiy jihatdan sokinligining, ya'ni sudda ishning erkin vaziyatda ko'rilishini, byurokratik talab hamda to'siqlarning yo'qligi, har bir ishning alohida yondashuv bilan ko'rilishi, hamkorlik va hamjihatlik muhiti ta'minlanishining ahamiyatini ta'kidlash lozim.

Hakamlık sudining mohiyati yana shundaki, bunda taraflar ularning ishini ko‘radigan sudyani o‘zlari erkin tanlash huquqiga ega ekanligidir. Hakamlık sudining davlat sudlaridan farqi shundaki, ish bir oy muddatda ko‘rib chiqiladi. Mijoz tomonidan to‘lanadigan hakamlık yig‘imi, odatda, davlat sudlariga to‘lanadigan bojning yarmiga teng miqdorda belgilanadi.

Hakamlık sudiga shartnoma nizolarini hal qilish uchun ikki tomon kelishgan holda keladi. Ular shu ishni hakamlık sudi ko‘rib chiqishi uchun hakamlık bitimini tuzadilar. Agar bu bitimga ikki tomondan bittasi imzo chekmasa, hakamlık sudi bu ishni ko‘rmaydi. Taraflar orasida hakamlık bitimi tuzilgachgina sudya ishni boshlaydi. Agar mijoz ishni sud binosida emas, u taklif qilgan joyda ko‘rilishini istasa, sud buni inobatga oladi. Biroq ikkinchi tomon bunga rozi bo‘lmasa, sud buni rad etadi va ishni sud binosida ko‘rib chiqadi. Hal qiluv qarori ham tomonlar istagidan kelib chiqadigan mazmunda bo‘ladi.

Mazkur sudda ishni ko‘rishda ishtirokchilarning huquq va burchlarining ham farqi bor. Hakamlık sudlari davlat sudlari tizimiga kirmagani bois, uning ishtirokchilariga yolg‘on ko‘rsatma bergani, ekspertning ochiqdan-ochiq yolg‘on xulosa bergani, noto‘g‘ri tarjima yoki guvohning ko‘rsatma berishdan bosh tortgani uchun javobgarlik qo‘llashi mumkin emas. Demak, ishonchlilik nuqtai nazaridan hakamlık sudida ekspert xulosasi va guvohning ko‘rsatmasi taraflarning izoh berishlari kabi bir xil dalil kuchiga egadir.

Bundan tashqari, hakamlık sudi hokimiyat vakolatlari bo‘lmagan organ sifatida guvohni ko‘rsatma berish uchun sudga kelishga majbur qilishga haqli emas. Albatta, hakamlık sudida ishni ko‘rish jarayoni doirasida taraflarning dalillarni to‘plash imkoniyati davlat sudlovi jarayonidagidan kamroqdir. Biroq shu bilan bir vaqtda, ishni hakamlık sudida ko‘rish doirasida taraflarda da‘vo talablarini o‘zgartirishga, unga aniqlik kiritishga, masalan, da‘vo predmetini va asosini bir vaqtning o‘zida o‘zgartirishga imkoniyat ko‘proq.

O‘zbekiston qonunchiligiga muvofiq, hakamlık sudlari o‘z faoliyatini qonuniylik, mustaqillik, hakamlık muhokamasi ma‘lumotlarining oshkor qilinmasligi (konfidensiallik), hakamlık sudyalarining xolisligi, dispozitivlik, hakamlık muhokamasi taraflarining tortushuvi va teng huquqliligi asosida amalga oshiradilar.

Hakamlık sudlari faoliyatining asosiy prinsiplari “Hakamlık sudlari to‘g‘risida”gi qonunning 4-moddasida berilgan. Biroq biz fuqarolik (iqtisodiy) sud ishining boshqa umumiy prinsiplari ham hakamlık muhokamasiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatishi haqida gapirishimiz mumkin.

Hakamlik muhokamasi tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlovchi muhim amaliy usullaridan biridir. Zero, uning prinsiplari tadbirkorlik ehtiyojlari uchun to'la javob beradi. Hakamlik sudlari faoliyati asosiga taraflarning nizoni asliga ko'ra o'zlari tanlagan organga murojaat etishda ixtiyoriylik va ishonchlilik prinsiplari qo'yilgan.

Hakamlik sudlovi muhokamalarining prinsiplari hakamlik sudlari to'g'risidagi milliy qonunchilikning asosiy, boshlang'ich, rahbariy g'oyalarini, fundamental talablarini tashkil etadi. Ayni vaqtda mazkur prinsiplar ushbu noyob institutning mantiqiy izchil tizim sifatida faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Hakamlik sudlari faoliyatining asosiy prinsiplari hakamlik tizimining, hakamlik muhokamalarining barqarorligini, ichki jarayonlarining izchil ketma-ketlikda ravon, o'zaro mutanosib hamda yaxlit jarayon tarzida kechishini kafolatlaydi.

Hakamlik sudlovining prinsiplari fuqarolarning xususiy huquq va erkinliklarini muhofazalash manfaatlari, tadbirkorlik sub'ektlari faoliyati tabiati uchun maksimal darajada mos keladi. Zotan, hakamlik sudlari faoliyatiga taraflarning nizoni asl mazmuniga ko'ra, o'zlari tanlagan sudlov tarkibiga erkin hamda ishonch asosida taqdim etishi tamoyili qo'yilgan.

Qonuniylik prinsipi amaldagi qonunchilik hujjatlari va umumiy qabul qilingan amal qilish asoslaridan kelib chiqqan holda hakamlik sudlarini sud ishining umumiy prinsiplariga rioya qilishga majbur etadi. Shu tariqa, hakamlik muhokamasida sudyalarning mustaqilligi prinsipi umumiy yurisdiksiya sudlaridagiga qaraganda muhimroqdir, chunki taraflar o'zlari sudyalarni mustaqil tanlaydilar va, aniqki, ular tanlagan sudya kamida uning nizodagi o'rnini tushunishi va qo'llab-quvvatlashidan manfaatdor.

Ba'zi prinsiplar maxsus me'yoriy hujjatlarda qayd etilmagan bo'lsa-da, shunga qaramasdan hakamlik sudyalari tomonidan qo'llanilishi shart, chunki ular umumijaburiy huquq normalaridan kelib chiqadi. Masalan, taraflarning qonun va sud oldida tenglik prinsipi umumiy konstitutsiyaviy asoslardan kelib chiqadi.

Ma'lumotlar oshkor qilinmasligi hakamlik muhokamasining prinsipi deb tan olinishi taraflarga ularning nizolari ko'rilishi ochiq yoki yopiq tarzda bo'lishini mustaqil aniqlash huquqini qayd etadi.

Taraflar hakamlik bitimiga ko'ra, nizoni ochiq muhokama etishi ko'zda tutilgan hollardan mustasno holatlarda nizolarni muhokama etish yopiq majlislarda amalga oshirilishi haqidagi shartni hakamlik sudi reglamentiga kiritish mumkin. Bu qoidaning amalga kiritilishi sud muhokamasining oshkoraligi umumfuqaroviy prinsipiga mos

bo'lmashligiga qaramasdan, hakamlik sudlovi ishlari uchun alohida prinsiplar va qoidalarni kiritishlari mumkin.

Hakamlik muhokamasi ma'lumotlarini oshkor qilmaslik prinsipi shaxs va unga tegishli ma'lumotlarni, tadbirkorlar uchun esa tijorat sirlarini oshkor etmaslik nuqtai nazaridan ham muhimdir. Bunga ko'ra, uchinchi shaxslar, shuningdek, jurnalistlar, jamoatchilik vakillari sud majlisida ishtirok etishi mumkin emas. Ushbu prinsipning tadbirkorlik sub'ektlari uchun ahamiyati shundaki, ular o'z muammolari, nizolari jamoatchilik nigohiga tushishini istamaydilar. Bu hol hamkorlar o'rtasida ularning obro'siga putur yetkazishi mumkinligini ham nazardan qochirmaslik lozim.

Hakamlik sudlari to'g'risidagi qonunning 28-moddasiga binoan, hakamlik sudyasi hakamlik muhokamasi davomida o'ziga ma'lum bo'lib qolgan ma'lumotlarni hakamlik muhokamasi taraflari yoki ularning huquqiy vorislari roziligisiz oshkor qilishga haqli emas. Bundan tashqari, yuqoridagi normaga ko'ra, hakamlik sudyasi hakamlik muhokamasi davomida o'ziga ma'lum bo'lib qolgan ma'lumotlar haqida guvoh sifatida so'roq qilinishi mumkin emas. Bundan shu ma'no kelib chiqadiki, qonun konfidensial axborot xususida "guvohlik immuniteti" (daxlsizligi) institutini mustahkamlaydi.

Mazkur prinsipni qo'llash borasida har bir vaziyatda nizoning taraflari o'zaro kelishib oladilar. Hakamlik muhokamasi yopiq yoki ochiq bo'lishi masalasida ham taraflar mustaqil qaror qabul qiladilar. Ma'lumotlarni oshkor qilmaslik prinsipini buzganlik uchun qonun javobgarlik masalasini nazarda tutmagan. Ammo bu masalada hakamlik sudyasi, muhokamaga daxldor boshqa shaxslar pozitiv (ijobiy) javobgarlik, ya'ni mas'uliyat hissiga ega bo'lishlariga umid qilinadi.

Hakamlik muhokamasi haqidagi ma'lumotlarning oshkor etilishi faqatgina taraflar roziligi bilan ro'y berishi mumkin. Hakamlik sudi hech bir tarafdin isbot izlash yoki talab qilishga aralashmaydi, chunki bu umumiy qabul qilingan taraflar tortishuvi prinsipini buzishni anglatadi.

Hakamlik sudlari o'z faoliyatida dispozitivlik prinsipiga tayanadi. Bu prinsip sub'ektlarning huquqiy munosabatlar tarkibi, ularning sudlov himoyasi usuli va vositalari o'zlari tomonidan aniqlash erkida namoyon bo'ladi.

Biroq mazkur prinsip xususiy-huquqiy avtonomiya chegaralaridan tashqariga chiqmaydi, shuning uchun taraflarning sud ishida o'zlarini erkin tutish huquqi qat'iy aniqlangan chegaralar bilan belgilangan. Har bir taraf sud ishida faqatgina bu orqali boshqa shaxslar huquqi buzilmagan holdagina o'z huquqini amalga oshirishi mumkin.

Hakamlık sudi ishida dispozitivlik prinsipining o'ziga xosligi taraflarga o'zlariga huquq va majburiyatlar berishi va ularga o'z ixtiyoriga ko'ra rioya etish, himoya usulini belgilash, huquqiy munosabatlar kelib chiqishi vaqti, ularning o'zgarishi hamda tugatilishini belgilash va boshqalar bo'yicha tegishli imkoniyatlarni berishdir.

Hakamlık sud ishida dispozitivlik prinsipi huquq borasida nizo kelib chiqqunicha namoyon bo'ladi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlari taraflari shartnoma tuzishda uning matniga hakamlık shartini kiritganlarida, shu paytda dispozitivlik prinsipiga asosan ular o'zlari oralarida kelib chiquvchi nizolarni ko'rib chiqish uchun muayyan hakamlık sudini tanlaydilar.

Sud ishining yana bir muhim prinsipi – tortishuvlik prinsipi aynan hakamlık sud ishida yorqin namoyon bo'ladi. Davlat sudidan farqli ravishda, hakamlık sudi isbot to'plashda ishtirok etish yoki davlat manfaatlarini himoya etish huquqiga ega emas va ishtirok etishga ham majbur emas. Tortishuvlik tamoyili taraflar har biri o'z isbotlarini nizodagi o'z o'rnini asoslash uchun taqdim etishida ko'rinadi. O'z foydasiga ko'proq va yaxshiroq asoslangan dalillarni taqdim etgan taraf ishni o'z foydasiga hal qilishga erishadi. Ya'ni, dalillash vazifasi taraflarga tegishli, sud esa betaraf va ob'ektiv maqomda turadi.

Hakamlık sudlari ma'muriy, oila va mehnat huquqiy munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolarni, shuningdek, qonunda nazarda tutilgan boshqa nizolarni hal etishlari mumkin emas.

Hakamlık sudi vakolati haqidagi masala eng munozarali, dolzarb masala, desa bo'ladi. "Hakamlık sudlari to'g'risida"gi qonunning 9-moddasi birinchi qismi hakamlık sudiga fuqarolik huquqiy munosabatlardan kelib chiquvchi nizolarni hal etish huquqini beradi. Bu umumiy va mavhum belgilashdir, chunki bunday nizolar doirasi juda keng va, albatta, fuqarolik munosabatlaridan barcha nizolar hamhakamlık sudi vakolatiga kiravermaydi.

Shu tariqa xususiy mulk huquqini tan olish, servitut huquqini o'rnatish, ko'chmas mulk bilan bog'liq kelishuvlar bo'yicha nizolashish va ularni ro'yxatga olish organida ro'yxatdan o'tkazish, davlat mulkini xususiylashtirish haqidagi nizolar, nizolashuv mulkda davlat ulushi mavjudligi hususidagi nizolar muammoviy bo'lib qolaveradi. Bu yerda olimlar va mutaxassislar fikrlari farqlanadi va bu muammolarni faqatgina boshqa mamlakatlar tajribasi va qonunchilik hujjatlarining u yoki bu holatlarini rasmiy izohlashga asoslangan milliy sudlar tajribasi hal etishi mumkin.

Bola asrab olish, yuridik fakti belgilash, alimentlarni undirish, fuqaroni majburiy tarzda psixiatrik kasalxonaga yoki statsionarga yotqazish, mehnat sohasidagi nizolar, qarz to‘lashga qurbi yetmaslik to‘g‘risidagi ishlar (bankrotlik), ma‘muriy-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolar, soliq munosabatlari va davlat organlarining ma‘muriy faoliyati bilan bog‘liq nizolari hakamlik sudlari yurisdiksiyasiga kirmaydi.

Moddaning ikkinchi qismida qonun chiqaruvchi organ hakamlik sudlariga “...qonunda nazarda tutilgan boshqa nizolar...”ni ko‘rib, hal etishni man etadi. Qonunda boshqa sudlar vakolatiga berilgan nizolar ham nazarda tutilgan, masalan, davlat hokimiyat organi tomonidan yetkazilgan zarar haqidagi da‘volar.

Ta‘kidlash kerakki, qonunda hakamlik sudlari vakolatining cheklanishining barcha holatlari ko‘zda tutilmagan, bu esa hakamlik sudi hal qiluv qarorining bekor qilinishiga olib kelishi ham mumkin. Aytib o‘tilganidek, mulkda davlat ulushi mavjudligi haqidagi nizolar bo‘yicha ishlarning hakamlik sudiga sudlovligi to‘g‘risidagi masala bahsli. Bu ulush 5, 20, 50 yoki 95 foiz bo‘lishi mumkin.

Bunday nizolarni hakamlik sudi tomonidan muhokama etilishining qat‘iy man etilishi mavjud emas. Lekin ayonki, davlat mulki, hokimiyat organlari va boshqa organlar vakolatidagi masala, bu esa bunday nizolarni hakamlik sudlarida ko‘rib hal etilishini qiyinlashtiradi.

Qonun hakamlik sudlarining doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi va muvaqqat turlarini nazarda tutadi.

Doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi hakamlik sudi yuridik shaxs tomonidan tashkil etilishi mumkin va uning huzurida faoliyat ko‘rsatadi. Yuridik shaxs doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi hakamlik sudini tashkil etish haqida qaror qabul qilganida, doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi hakamlik sudining qoidalarini va hakamlik sudyalari ro‘yxatini tasdiqlaganida tashkil etilgan deb hisoblanadi.

Doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi hakamlik sudini tashkil etgan yuridik shaxs uning tashkil etilganligi to‘g‘risidagi hujjatlar nusxalarini hakamlik sudi joylashgan yerdagi adliya organiga yuboradi. Mazkur turdagi hakamlik sudi o‘z nomi yozilgan blanka va yumaloq muhriga, O‘zbekiston Respublikasi hududida hisob-kitob varaqlari, valyuta hisobvaraqlariga hamda boshqa bank hisobvaraqlariga ega bo‘lishi mumkin. Ushbu hakamlik sudi o‘z faoliyatini tugatishi tartibi doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi hakamlik sudining qoidalari bilan belgilanadi.

Muvaqqat hakamlik sudi hakamlik bitimi taraflari o‘rtasida kelib chiqqan muayyan nizoni hal etish uchun ular tomonidan tashkil etilib, nizo ko‘rib chiqilganidan

keyin o‘z faoliyatini tugatadi. Hakamlik sudida raislik qiluvchi yoxud hakamlik sudyasi hakamlik bitimi nusxasini va muvaqqat hakamlik sudi tashkil etilganligi to‘g‘risidagi xabarnomani mazkur sud joylashgan yerdagi adliya organiga hakamlik muhokamasi boshlanguniga qadar yuboradi. Muvaqqat hakamlik sudini tashkil etish tartibi hakamlik bitimi taraflari tomonidan qonunga muvofiq belgilanadi.

“Hakamlik sudi to‘g‘risida”gi qonunning 24-moddasi “hakamlik sudining vakolati” deb nomlanib, unga ko‘ra, hakamlik sudi o‘z hal qiluviga topshirilgan nizoni, shu jumladan, hakamlik bitimi yo‘qligi yoki haqiqiy emasligi sababli hakamlik muhokamasi taraflaridan biri hakamlik muhokamasiga qarshi e’tiroz bildirgan hollarda nizoni ko‘rib chiqishga vakolati borligi yoxud yo‘qligi haqidagi masalani mustaqil ravishda hal etadi.

Hakamlik sudlari nizolarni hal qilishda muqobil imkoniyatlarga ega ekanligi namoyon bo‘lmoqda. Ularda nizolarni ko‘rib chiqishdagi tezkorlik hamda kamxarjlik fuqarolar va tadbirkorlik sub’ektlarini tanlov asosida, ixtiyoriylik tarzida hakamlik sudlariga murojaat etishini kengaytirmoqda. Bir so‘z bilan aytganda, nizolashayotgan taraflar davlat sudlaridan ko‘ra, hakamlik sudlarida o‘z muammolarini hal etishni afzal ko‘rmoqdalar.

Xorijiy amaliyotdan kelib chiqib oladigan bo‘lsak, Singapur davlatida 2019 yilda hakamlik sudlarida jami nizolarning 95 foizi ko‘rilgan. Davlat sudlarida esa nizolarning faqatgina 5 foizi ko‘rilgan.

Foydalanilgan adbiyotlar:

1. 2012 yil 10-sentabrdagi O‘RQ-330-sonli O‘zbekiston Respublikasi Qonuni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Tashqi siyosiy faoliyati konsepsiyasi. Oliy Majlis palatalarining axborotnomasi – 2012. -№9/1 (1437)
2. Odilqoriyev X.T., Ochilov B.E. Hozirgi zamon xalqaro huquqi (Xalqaro ommaviy huquq) Darslik. –T., 2002.-B.377-387
3. Lukashuk I.L., Saidov A.X. Hozirgi zamon xalqaro huquqi nazariyasi asoslari . Darslik . –T.: Adolat, 2006. –B. 255-277

BALIQLARNING DIPLOSTOMOZ VA POSTDIPLOSTOMOZ KASALLIKLARI VA ULARGA QARSHI KURASH CHORALARI

Xursanbek Shabbozov

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti

“Xonadon va tomorqalarda parrandachilik hamda chorvachilik texnologiyasi”

kafedrası assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada baliqlarda uchraydigan diplostomoz va postdiplostomoz haqida ma'lumotlar keltirilgan. Bu kasalliklarning iqtisodiy zararlari haqida so'z yuritiladi. Ularni davolash va ularga qarshi kurash choralari va ularni baliqchilik xo'jaliklariga tadbiiq qilish to'g'risida tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Trematoda, mirasidiya, metaserkariy, diplostomun spathaceum, posthodiplostomum cuticola, redia.

Kirish

Chuchuk va sho'r suvlarda (dengiz qo'ltig'i, daryo deltalari) trematodalar lichinkalaridan zarar ko'rgan lososlar, karplar, siprinidlar va boshqa baliqlar –tez-tez uchraydi.

Bundan 150 yil oldin professor D. Nordman birinchi marta baliqlarning ko'zlarining shishasimon tanasi va terisidan ajratib ilingan trematoda lichinkalarini tasvirlab bergan, ammo keyin ularning tabiati shifrlanmagan. Hozirgi vaqtda bu parazitlarning biologiyasi va hayot aylanishining xususiyatlari yaxshi tushunilgan.

Trematodalar ikkita oraliq xo'jayin - mollyuskalar va baliqlar ishtirokida rivojlanadi. Voyaga yetgan trematodalar chaykalar, krachkalar, baliqchilar va boshqa baliq yeyuvchi qushlarning ichaklarida parazitlik qilib, tuxum qo'yadi, ular qushlarning axlati bilan birga suvga kiradi. Biroz vaqt o'tgach, tuxumdan mirasidiya deb ataladigan mikroskopik lichinkalar chiqadi.

Mirasidiyalar avval erkin suzadi, so'ngra birinchi oraliq xo'jayin - mollyuskaga kirib boradi, uning tanasida parazit rivojlanishning bir necha bosqichlaridan o'tadi. Ko'p o'tmay, ko'payadigan lichinkalar yana suvga chiqib, baliqqa - ikkinchi oraliq xo'jayinga hujum qiladi, u yerda ular metaserkariyalarga aylanadi - uzunligi 0,5 mm va eni 0,2 mm gacha bo'lgan lichinkalar baliqning turli a'zolari va to'qimalariga zarar yetkazadi. Unda bir necha yil yashaydigan o'nlab va hatto yuzlab metaserkariylar baliq tanasida parazitlik qilishi mumkin. Yakuniy xo'jayin- baliq yeyuvchi qush metaserkariya bilan kasallangan baliqlarni iste'mol qilganda infeksiyalanadi. Qushlarning ichaklarida lichinkalar jinsiy yetuk qurtlarga aylanadi, ular tuxum qo'yadi va butun uyqu davri boshlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

DIPLOSTOMUM SPATHASEYNING RIVOJLANISH TSIKLI

Diplostomatidae oilasiga mansub trematodalarning metaserkariyasi baliqlarning ko'ziga kirib, diplostomoz yoki parazit katarakta deb ataladigan kasallikni keltirib chiqaradi. Kasal baliqda, avvaliga ko'zning linzalari biroz, keyin esa kuchliroq xiralashadi va nihoyat, leykoma hosil bo'ladi. Parazitlar linzalarning moddasi bilan oziqlanadi va uni yo'q qiladi. Ko'zning linzalari, shishasimon tanasi va shox pardasining shikastlanishi ko'rishning qisman yoki to'liq yo'qolishiga olib keladi, bu esa, o'z navbatida, chuqur ovqatlanish buzilishiga olib keladi, baliqlarning o'sishi va rivojlanishini sekinlashtiradi. Kasal baliqlar ingichka bo'lib o'sadi, qirg'oqqa yaqin suzadi, odamning yaqinlashishiga munosabat bildirmaydi, baliq yeyuvchi qushlar uchun oson o'ljaga aylanadi. Ayniqsa, yosh baliqlar bu kasallik ko'p uchraydi.

Posthodiplostomum cuticola trematodalarining metaserkariyasi baliqlarda qora dog'li kasallik yoki postodiplostomozni keltirib chiqaradi. Ushbu trematod turining lichinkalari uzunligi 1,5 millimetrga yetadi, teri va teri osti to'qimalariga kirib boradi, u yerda dumaloq kapsula bilan qoplangan, uning atrofida qora nuqta shaklida pigment to'plangan. Qora dog'lar qanotlarda, jabralarda, dumda, orqa, qorin va og'iz shilliq qavatida paydo bo'lishi mumkin. Ko'pincha baliqning butun tanasi kichik qora nuqtalar bilan qoplanadi. Yangi dog'larning paydo bo'lishi baliq qonida gemoglobinning parchalanishi tufayli yuzaga keladi va organizmning parazitning kirib borishi va rivojlanishiga o'ziga xos reaksiyasi hisoblanadi.

Lichinkalar postodiplostomozga ko'proq moyil. Ko'rinib turibdiki, baliqlarda zichroq teri qoplaminig shakllanishi bilan parazit lichinkalarining teriga kirib borishi qiyinlashadi.

Kasal baliqlarda noqulay ekologik sharoitlarga qarshilik pasayadi, bu esa ba'zi hollarda ularning o'limiga olib keladi. Qayta tiklangan baliq tanasida pigmentatsiya qoladi.

Diplostomoz va postodiplostomozning qo'zg'atuvchisi odamlar uchun xavfli emas.

Baliqlarning diplostomozi

Diplostomoz - bu baliqning keng tarqalgan invaziv kasalligi bo'lib, uning qo'zg'atuvchisi bundan digenetik chivinning lichinkalari (metaperkariyalar) hisoblanadi. Diplostomatidae. Patogen diplostomalarning 4 turi aniqlangan: Diplostomun jinsiga mansub Diplostomun spathaceum, Diplostomun megri, Diplostomun baeri, Diplostomun indistinctum. Ular baliqlarning ko'ziga joylashadi: linzalar, ko'z olmasining pastki qismida, sklera va to'r parda o'rtasida, linzalarning xiralashishiga va ko'rish funksiyasining buzilishiga olib keladi. Sibir suv havzalarida baliqlarning ko'zlarini linzaga joylashuvchi Diplostomun paracaudum metaserkariylari zararlaydi. Ushbu kasallik parazit katarakt deb ataladi.

Qo'zg'atuvchisi. Diplostomun spathaceum uzunligi 0,4-0,5 mm va kengligi 0,2-0,3 mm bo'lgan tekis oval tanasiga ega. O'rtada u siqilish bilan 2 qismga bo'linadi: oldingi - bargli kengaygan va orqa qismi - torroq, silindrsimon. Old uchida kichik quloqsimon o'simtalar, og'iz so'rg'ichlari, so'ngra tananing orqa qismida yumaloq tuxumdonlar, bachadon va tuxumdonlar mavjud. Metaserkariyaning tanasi shaffofdir. Tananing o'rtasida qorin so'rg'ich, uning yonida Branlesning bezli fiksator organi joylashgan. Og'iz teshigidan qisqa qizilo'ngach chiqib, 2 ta ichak novdalariga shoxlanadi, ular tananing orqa uchida bitta ko'r-ko'rona tugaydigan magistralga tutashgan.

Rivojlanish. Jinsiy jihatdan yetuk gelmintlar baliq yeyuvchi qushlar - oxirgi xo'jayinlar, asosan, chaykalarining ichaklarida parazitlik qiladi. Ular tuxum qo'yadilar, tuxumlar najas bilan birga suvga tuashi. Tuxumlardan kiprikchalar bilan qoplangan suzuvchi lichinkalar - miratsidiyalarni chiqdi. Suvda miratsidiyalar gastropodlarning oraliq xo'jayini - hovuz salyangozlari: *Limnaea stagnalis*, *Radix ovata*, *R. auricularia* ichiga kirib, lichinkaning keyingi jinssiz rivojlanishi sodir bo'ladigan jigarga joylashadi. Ikkinchisi sporotsistaga aylanadi, so'ngra redia hosil bo'ladi va ulardan mollyuskalarni tark etadigan vilkalar dumli serkariyalarning ko'p avlodi paydo bo'ladi. Serkariyalar bir muddat (bir kungacha) dumi yordamida suvda suzishi mumkin. Baliqni topib, ular teri, gillalar va ovqat hazm qilish apparati orqali unga kirib, dumini bir vaqtning o'zida tashlab, qon tomirlariga kirib, ular orqali ko'zlar va linzalarga kiradilar. Serkariyalar ko'zga va to'g'ridan-to'g'ri shox parda orqali kirishi mumkin. Ob'ektivda serkariyalar o'sib boradi va tez orada invaziv lichinka - metaserkariyaga aylanadi. Metacercariae diplostom bilan o'ralgan emas. Bosqinchi baliqni baliq yeyuvchi qush (chayqa) yeydi, oxirgi metaserkariyaning ichaklarida 4-5 kun ichida ular etuk bosqichga yetib, tuxum ishlab chiqara boshlaydi. Tabiatda bu parazitning aylanishi shunday saqlanadi.

Gelmintning to'liq hayot aylanishi 2,5-3 oy ichida tugaydi, ammo bu suvning harorat rejimiga bog'liq. Yozda, 18-20 ° C suv haroratida, tuxumlarning rivojlanishi, shuningdek, oraliq xo'jayinda lichinkalar kuz va qishga qaraganda ancha tez sodir bo'ladi. Baliq organizmidagi metaserkariyalarning aniq umri hali aniqlanmagan, ammo ba'zi tadqiqotchilar baliqdagi metaserkariyalar 4 yilgacha yashovchan bo'lib qoladi va baliq yeyuvchi qushlarni yuqtirishga qodir deb hisoblashadi.

Muhokama

Epizootologik ma'lumotlar. Diplostomoz hamma joyda, turli xil suv havzalarida: ko'llar, daryolar, hovuzlar, suv omborlarida keng tarqalgan. Bu kasallik bilan sazan, leshch, plotva, okun, sudak, nalim, cho'rtan, forel, karas, pelyad, oq amur, do'ngpeshona va boshqa ko'plab baliqlar (100 dan ortiq baliq turlari) kasallanadi. Baliqlarning barcha yosh guruhlarida uchraydi, lekin yosh baliqlarda juda ko'p uchraydi. Kasallikning manbai metaserkariyalar bilan zararlangan baliqlar va lichinkalar

bilan kasallangan mollyuskalar bo'lib, ular suv havzalarida qishlaydi. Diplostomozning tarqalishida asosiy rol baliq yeyuvchi qushlarga - patogenning aniq xostlariga beriladi, ular bir suv omboridan ikkinchisiga uchib, gelmint tuxumlarini axlat bilan sochadilar. Mollyuskalardan ajralib chiqqan zararlangan mollyuskalar va serkariyalar suv oqimi bilan yaqin atrofdagi suv havzalariga yetkazilishi mumkin, bu ham kasallikning tarqalishiga yordam beradi. Kasallik ko'pincha bahor va yozda o'zini namoyon qiladi. Infeksiya tuxumdan lichinkalar chiqqandan keyin 5-6 kundan keyin boshlanadi.

Hovuz xo'jaliklarida diplostomoz chavoqlarda aniqlanadi. Qishlov hovuzlarida yuqtirilgan mollyuskalar qishlaydi, bahorda ular juda ko'p miqdordagi serkariyalarni chiqaradilar; bunday hovuzlarga tushib, diplostomoz bilan kasallanadi. Infeksiyaning ko'lami va intensivligi tez o'sib, 80-100% ga yetadi. Mayda baliqlar o'lishni boshlaydi. Kasallikka eng ko'p moyil bo'lganlar forel, peled, amur, kumush karas.

Alomatlar Lichinkalar parazitlik qilganda, linzalarda yallig'lanish jarayoni hosil bo'ladi, bu esa linzalarning bulutlanishiga va ko'zning ichki kamerasiga yorug'lik kirib borishining qiyinligiga olib keladi. Ohak cho'ktirila boshlaydi, linzalar loyqalanadi va sutli bo'ladi. Ko'zning old kamerasida ekssudat to'planadi, uning bosimi ostida shox parda tashqariga chiqib, bo'rtib chiqadi. Shikastlangan linzalar deformatsiyalanadi va ko'pincha shox parda yorilib ketganda tushadi. Natijada Baliq ko'r bo'lib qoladi, odatdagidek ovqatlanishni to'xtatadi, charchaydi va o'ladi yoki boshqa qushlar tomonidan baliq yeydi. Ba'zida metaserkariyalar shishasimon tanada lokalizatsiya qilinadi.

Diplostomoz o'tkir va surunkali.

Kasallikning o'tkir kursi yosh baliqlarda kuzatiladi. Ular nerv markazlarining shikastlanish belgilarini ko'rsatadi, bu esa serkariyalarning kirib kelishi va ko'chishi natijasida yuzaga keladi. Teri orqali o'tadigan tserkariyalar ularga zarar yetkazadi, qoraygan joylar, punktat qon ketishlar, umurtqa pog'onasi egriligi paydo bo'ladi. Qovurilganlarning notinch xatti-harakati qayd etilgan: ular tez va tasodifiy suzadilar, suv omborining tubiga cho'kib, suv yuzasiga ko'tariladilar, suvdan sakrab, tez orada o'lishadi. Sazan lichinkalarining nobud bo'lishi ularga 5-7 ta serkariya kiritilgandan keyin sodir bo'lishi mumkin. 10-12 tserkariya bilan zararlenganda 7-10 kunlik lichinkalarning 70-85% gacha nobud bo'ladi. Bir oylik kartoshka 85-100 lichinka bilan zararlenganda nobud bo'ladi. Har xil turdagi baliqlar serkariyalarning kirib kelishiga turlicha munosabatda bo'lishadi.

Surunkali kurs katta yoshdagi baliqlarga, shuningdek, invaziya intensivligi past bo'lgan o'smirlarga xosdir. Aniq klinik alomatlar yo'q, ammo ko'zning linzalarida joylashgan metaserkariyalar ko'rish funksiyasining qisman buzilishiga olib keladi. Shu bilan birga, baliq yomonroq ovqatlanadi, o'sish va rivojlanishda orqada qoladi, tugaydi. Uning vazni kasal bo'lmagan shaxslarga qaraganda ancha past. Kasal baliqlar suvning sirt qatlamida ko'proq vaqt o'tkazadilar, shuning uchun uni ko'pincha baliq iste'mol

qiluvchi qushlar iste'mol qiladilar. Bularning barchasi baliqchilik suv havzalariga katta zarar etkazadi.

Patogenez. Metacercariae o'z so'rg'ichlari bilan ko'zning linzalarini shikastlab, yallig'lanish jarayonini keltirib chiqaradi. Ob'ektivda ohak cho'kishi linzalarning bulutlanishiga olib keladi. Ko'zning vizual funksiyasi qisman yoki to'liq buzilgan.

Diagnostika. Ob'ektivning yallig'lanishi va shishishi, shox parda po'stlog'ining xiralashishi kasallikni diplostomoz deb taxmin qilish uchun. Yakuniy tashxis linzalarni mikroskopik tekshirish orqali amalga oshiriladi. Ikkinchisi ko'zning shishasimon tanasidan chiqariladi, shisha slaydga qo'yiladi, boshqa stakan bilan qoplanadi va linza ikki ko'zoynak orasiga ehtiyotkorlik bilan siqib chiqariladi, shunda oq doira hosil bo'ladi, so'ngra past kattalashtiruvchi mikroskop ostida ko'riladi. Metacercariae ko'pincha linzalarning chetida joylashgan bo'lib, ularning soni o'nlab yoki yuzlab namunalar bo'lishi mumkin. Har xil turdagi metacercariae aurikulyar jarayonlar va kalkerli tanalar soni bilan farqlanadi. Ularni hisoblash uchun preparat 96% etil spirtida metaserkariya bilan fiksatsiyalanadi, keyin u navbat bilan 0,5% kumush nitrat, 3% natriy giposulfit eritmasi bilan ishlanadi va doimiy preparatlar tayyorlanadi. Bunday tayyorgarlikda siz ularni sanashingiz va turlarni aniqlashingiz mumkin. Baliqlarning ayrim turlarida (perch, ruff, roach, whitefish va boshqalar) metaserkariyalarning yana bir turi - *Tylodelphys clavatum* tez-tez uchraydi. Bu lichinka ko'pincha ko'zning vitreus tanasiga joylashadi va faqat juda kam hollarda linzalarda topiladi. Tana shakli cho'zilgan-oval, orqa qismi yomon rivojlangan. Baliqlarga kuchli zarar yetkazilishi bilan u tiadelfioz deb ataladigan kasallikni keltirib chiqaradi.

Natija

Nazorat choralari va oldini olish. Hech qanday davolash ishlab chiqilmagan. Oraliq va aniq xostlar ishtirokida yuzaga keladigan patogenning murakkab rivojlanishi gelmint rivojlanishining turli bosqichlarida bu bosqinga qarshi kurashish imkonini beradi. Oldini olish patogenning hayot aylanishini buzishga qaratilgan. Bunga asosan hovuzlardagi mollyuskalarni yo'q qilish orqali erishiladi. Ulardan baliq ovlagandan keyin ishlamay qolgan hovuzlar qishda quritiladi va muzlatiladi. Bu hovuz salyangozlari sonining keskin kamayishiga yordam beradi. Hovuzlarni (ayniqsa o'sib borayotganlarni) zararsizlantirish amalga oshiriladi, ular uchun mis sulfat (1 l suv uchun 0,002 g), oqartiruvchi (0,05 g / l) va ohak (2-3 g / l) ohak, ammoniyning 1% eritmasi, nitrat, 2% natriy xlorid eritmasi, 1:500,000 va 1:750,000 suyultirilganda mollyussid 5,4'-diklorsalitsilanilid ishlatiladi.

Xulosa

Mollyuskalarni yo'q qilish uchun qora sazan baliq hovuzlariga kiritiladi. Mollyuskalar bilan oziqlanadigan bu baliq ularning sonini keskin kamaytiradi va biologik zanjirning uzilishiga olib keladi. Bog'langan suv ta'minoti tizimiga ega bo'lgan suv ta'minoti kanallarida mollyuskalarning bosh hovuzdan bolalar bog'chasi va boqish

hovuzlariga tushishini oldini olish uchun himoya panjaralari o'rnatiladi. Qum va shag'al filtrlari o'rnatilgan bo'lib, ular serkariyalarning suv bilan katta siljishini oldini oladi. Urug' qo'yish va ko'chatxonalarda baliq yeyuvchi qushlarni uyalarini buzish, qo'rqitish ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Gullar koloniyalari sonining kamayishi baliq bilan zararlanishning kamayishiga olib keladi. Bahorda pitomnik hovuzlari baliq lichinkalari kirib kelishidan 12-15 kun oldin suv bilan to'ldiriladi. Bu vaqtda qishlagan mollyuskalarda invaziv serkariyalar paydo bo'ladi va baliqqa tegmasdan o'ladi. Bu o'smirlarning diplostomoz infeksiyasini oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baliq kasalliklari bo'yicha qo'llanma. Ed. V.S. Osetrova. M., "Kolos", 1978 - 351 b.
2. Бауер О.Н. и др. – Болезни прудовых рыб. М. «Колос», 1981. 350 с.
3. Болезни рыб и водная токсикология. Вып. 32. ВНИИПР. 1981.Бауер
4. Eshova X.S. Baliq kasalliklari. –Toshkent. 2013. 100 b.
5. Василков Г.В., Грещэнко Л.И., енгашев В.Г. и др. Болезни рыб / Под ред. В.С.Осетрова. - М.: Агроиздат, 1989. - 288 с.Vasilkov G.V.

**FEATURES AND IMPORTANCE OF "DISCOURSE" IN THE
DEVELOPMENT OF SPEAKING SKILLS OF ENGLISH AS A FOREIGN
LANGUAGE**

Eshankulova Dilnoza Ramazonovna

*Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Faculty of Foreign Languages and Literature,
student of master's degree*

Normatova Nurjamol Normatovna

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

Abstract; In this article, the problem of grammar formation is the skills of teaching communication in a foreign language, as well as the adequate ability to understand different types of speech depending on the specific situation of communication and the ability to create statements that are acceptable in a certain situation of communication in a foreign language. Emphasis is placed on the importance of using speech as a basis in the formation of grammar, the skills of teaching communication in a foreign language are revealed.

Key words; grammar, speech, development, discourse, speech skills.

It is the basis for teaching the grammar of a foreign language. In our research, we consider speech from the point of view of linguistics. It should also be noted here that the scientific tradition and the approaches of various national schools of discursive analysis are of great importance in defining the concept of "discourse" in modern linguistics. Thus, speech is understood as a category that has its own social content compared to speech written in a communicative situation and the speech activity of a person. Discourse is a model for the implementation of certain communicative intentions in the context of a specific communicative situation in relation to a representative of another culture, expressed accordingly. given by linguistic and non-linguistic means.

Many researchers believe this today. the modern goals of teaching communication in a foreign language and in our case, in the formation of the grammatical authenticity of the individual,

It is speech that should be the basis of learning, because the adequacy of students' speech behavior is determined by the achievements. In a certain situation of communication in a foreign language, the communicative goal is not only the correctness or incorrectness of the created thing. statements. However, some researchers propose to accept the unit of study "discursive phenomenon". The basis of discursive learning emphasizes the dynamic, active nature of language, taking into

account the extralinguistic factors of the situation of intercultural foreign language communication. The effectiveness of this approach is confirmed by scientific studies of foreign language learning.

Knowing the grammatical norms of oral speech today, in the period of development of international relations between countries and in the period of active mobility. It will be a great advantage for students and professionals. This avoids the artificial nature of conversation in the process of real communication, and also allows students to understand how correct it is to use it or another element of the language being studied in a specific context. However, some grammarians are against the inclusion of spoken language grammar in the process of teaching foreign language grammar, because they believe that it can lead to communicative defects when using grammatical structures in other contexts.

It should be noted that at what stage of learning a foreign language grammar should include norms of spoken language in the learning process.

There is no doubt that speech plays a very important role in teaching the communicative grammar of a foreign language. The most important function of speech is to introduce students to the speech and non-speech behavior of speakers of their native language and culture in various situations. Speech is an important component of teaching grammar of a foreign language, students are taught grammatical skills not in isolation, but in context, i.e. speech any state of speech that shows how a grammatical form or event is used.

Thus, it is necessary to acquire grammar skills at the level of mastery of speech. This does not mean only mastering the basic rules of the grammar of the language being studied, but also knowledge of strategies specific to the foreign culture being studied. Accordingly, it affects the choice of grammatical tools and certain communicative strategies in certain speech situations. Different types of speech are formed depending on the ability to sufficiently understand the specific situation of communication, communicative goals, relationships, social roles of communicators, as well as the ability to create statements that are acceptable in a specific situation of oral communication.

Books

1. Gural S.K., Mitchell P.Dj. Vilgoi M. Rivers dlya neyazykovykh spetsialnostey (opyt Tomskogo gosudarstvennogo universiteta) // Yazyk i kultura. 2008. No. 4. S. 5–10.
2. Sysoev P.V. Kulturnoe samoopredelenie lichnosti kak chast polikulturnogo obrazovaniya v Rossii sredstami inostrannogo i rodnogo yazykov // Inostrannye yazyki v shkole. 2003. No. 3. S. 42.
3. Mitchell P.Dj. English for Innovators: The Importance of ELT Provision in an Innovation Economy // Innovatika-2011. Tomsk: Izd-vo TGU, 2011. S. 36–40.
4. Sysoev P.V. Integrativnoe obuchenie grammatike: issledovanie na materiale angliyskogo zyzyka // Inostrannye yazyki v shkole. 2003. No. 6. S. 25.

TERMODINAMIKANING IKKINCHI QONUNINI O'QITISH METODIKASI

Razaqov Jasur Xolmirzoyevich

Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi

Fizika fani katta o'qituvchisi

tel: 90 604-86-94

jasurrazaqov0101@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida termodinamikaning birinchi qonunining fizik mohiyati bo'yicha o'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarining yig'indisini mujassamlashganligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: termodinamika, issiqlik miqdori, ichki energiya, bajarilgan ish, metodika, o'qitish, energiya, interfaol metod.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЗАКОНОВ
ТЕРМОДИНАМИКИ

Аннотация. В данной статье изложена совокупность знаний, умений и навыков, приобретенных учащимися по физической сущность первого закона термодинамики на основе современных образовательных технологий.

Ключевые слова: термодинамика, количество теплоты, внутренняя энергия, выполненная работа, методика, обучение, энергия, интерактивный метод.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE LAWS OF
THERMODYNAMICS

Abstract: This article presents a set of knowledge, skills and abilities acquired by students on the physical essence of the first law of thermodynamics based on modern educational technologies.

Keywords: thermodynamics, amount of heat, internal energy, work done, methodology, training, energy, interactive method.

Ta'lim, fan va ishlab chiqarishning o'zaro aloqadorligini ta'minlash, uni ta'lim mazmunida aks ettirish, hozirgi zamon o'qitish metodikasini takomillashtirish tendentsiyasining o'ziga xos, muhim yo'nalishi hisoblanadi. Darhaqiqat, bugungi kunda fakt - dalillarning nihoyatda ko'payib ketayotganligi, izlanishlarning yangi metodikasi va yo'llarining paydo bo'lishi bilim miqdorining uzluksiz oshishiga olib

kelmoqda. Bundan esa ta'lim berayotgan har bir o'qituvchi "o'quvchilarni qanday qilib, qaysi usullar bilan bilim olish jarayonida faollashtirish mumkin?" degan savolni hal qilish zaruriyati kelib chiqadi. Bu esa ta'lim - tarbiya tizimida yangicha metodik yondashuvlarni taqozo etadi. Shuning uchun, bugungi kunda ta'lim jarayonida an'anaviy dars shaklini saqlagan holda o'quvchilarning ta'lim olish faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman zamonaviy ta'lim texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Bunday zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarga fizikaviy hodisalar ko'rgazmali tarzda tushintirilsa, albatta, ularning egallaydigan bilim, kunikma va malakalari yig'indisi mujassamlashadi. Shu maqsadda ushbu maqolada zamonaviy ta'lim texnologiyalarning qo'laylik va imkoniyatlaridan foydalanib, termodinamika qonunlari mavzusini o'qitishda nazariy va amaliy bilimlarning mantiqiy, o'zaro bog'likligining metodik dars ishlanmasi bayon etiladi. Bunda o'quvchilarga ma'lum bo'lgan energiyaning har xil turlari o'zaro bir-biriga aylanishi haqidagi ma'lumotlarni takrorlab, jismning ichki energiyasi bir vaqtda ham issiqlik uzatish hisobiga, ham ish bajarish hisobiga o'zgaradigan murakkab jarayonlar aniq misollar bilan tahlil qilinadi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'quvchilar darsning dastlabki 15 minuti davomida 41%, keyingi 30 minutida 25% hajmdagi materialni o'zlashtirar ekan. Shu sababli ma'ruzani ham zamonaviy faol usulida o'tish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun o'qituvchi o'quvchining faollik davri hisoblangan dastlabki 10-15 minut davomida ma'ruzadagi ma'lumotlarni tushintiradi. O'quvchilarga termodinamikaning I-qonunini o'rgatishdan avval, ularga energiyaning saqlanish qonuni haqidagi bilimlarni, ya'ni mexanik energiyaning saqlanish va aylanish qonunini; mexanik energiyaning issiqlik energiyasi (ichki energiyasi) ga aylanishini va aksincha aylanish jarayonini; jismlarning ichki energiyasini o'zgartirish usullari (issiqlik yzatis, ish bajarish) ni; issiqlik uzatish usullari (issiqlik o'tkazuvchanlik, konvektsiya, nurlanish) ni, jism bergan yoki olgan issiqlik miqdorini hisoblash formulalari () ni eng avvalo takrorlash, umumlashtirish, keyin esa chuqurlashtirish lozim. Energiyaning har xil turlari o'zaro bir-biriga aylanishi haqida ma'lum bo'lgan ma'lumotlar takrorlanib, umumlashtirilgandan so'ng yangi bilim berish tipida BBB (bilardim, bilishni xohlayman, bilib oldim) interfaol metodidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu esa ta'lim jarayonida o'qitishning yuqori samaradorlikka erishishiga olib keladi, albatta. BBB (bilardim, bilishni xohlayman, bilib oldim) metodi: 1-qadam: Doskaga bayon qilinayotgan mavzu yoziladi. O'quvchilarga o'z daftarlariga bu mavzi bo'yicha bilganlarini "bilardim", deb yozish taklif qilinadi. Buning uchun 3 daqiqa vaqt beriladi. Taqdimot davomida o'quvchilar mavzu bo'yicha bilganlarini, masalan, ichki energiya, issiqlik miqdori, bajarilgan ish to'g'risida aytib berishadilar. Taqdimot davomida fikrlarni guruhlar tomonidan qaytib takrorlamaslik qoidasiga qat'iy rioya qilinadi. 2-qadam: O'quvchilar daftarlariga "bilishni xohlayman", deb yozishadilar. Bunda yangi mavzu "termodinamikaning I-qonuni" bo'yicha nimalarni bilishni xohlashini yozish

taklif etiladi. Bunga bir daqiqa beriladi. Taqdimot o'tkaziladi. 3-qadam: O'quvchilarga darslik kitobini ochishni va daftarlariga esa "bilib oldim", deb yozishlarini taklif etiladi. O'quvchilar esa o'z daftariga yangi mavzu bo'yicha, ya'ni bu qonun energiyaning saqlanish qonunining mazmuni ekanligini tushinganlarini yozishadi. Buning uchun o'n daqiqa vaqt beriladi. O'n daqiqa vaqt o'tgandan so'ng, taqdimot o'tkaziladi. Barcha qadamlarda o'quvchilar bir - birini tinglash qoidasiga rioya qilishlari shart. O'qituvchi tomonidan esa yangi mavzu bo'yicha aytilmasdan qolgan materiallar o'z vaqtida to'ldiriladi, ya'ni faraz qilaylik, sistema 1 holatdan 2 holatga o'tishida uning ichki energiyasi $\Delta U = U_1 - U_2$ ga o'zgargan bo'lsin. Bunday o'zgarish sistemaga Q issiqlik miqdori bergandagina bo'lishi mumkin. Ichki energiyani o'zgarishi bilan bir qatorda sistema A miqdorda mexanik ish bajarishi mumkin. Buni qizdirilayotgan choynak misolini ko'raylik. Choynak olayotgan issiqlik miqdori Q ichidagi suvning qizishiga, ya'ni suvning ichki energiyasi ΔU ni ortishiga va suv bug'lari choynak qopqog'ini ko'tarishda tashqi kuch (qopqoqning og'irlik kuchi) larga qarshi bajariladigan A mexanik ishga sarflanadi. U holda termodinamikaning I-(bosh) qonunining matematik ifodasini qo'yidagi ko'rinishda yozish mumkin: $Q = \Delta U + A$ (1) Demak, sistemaga berilgan issiqlik miqdori Q ning bir qismi uning ichki energiyasi ΔU ni o'zgarishiga va sistema tashqi kuchlarga qarshi A ish bajarishi uchun sarflanadi. Termodinamikaning bu qonunining fizik mohiyatini yanada chuqurroq yoritib beradigan, ya'ni abadiy dvigatel (lotincha «perpetuum mobile») ni yaratish mumkin emasligini tasdiqlovchi shunday ta'rif ham qabul qilingan: - tashqaridan energiya olmasdan turib, ish bajaradigan davriy harakatga keluvchi qurilma mavjud bo'lishi mumkin emas. (1) formuladan ko'rinib turibdiki, agar tashqaridan olingan issiqlik miqdori $Q = 0$ bo'lsa, $A = - \Delta U$ bo'ladi. Ifodadagi minus ishorasi sistema ichki energiyasining kamayishi hisobiga ish bajarishini anglatadi. Sistemada ichki energiyaning miqdori chegaralanganligini hisobga olsak, u tugagandan keyin dvigatel to'xtab qoladi. Ma'ruzaning yakuniy qismida o'qituvchi o'quvchilarga muammoli topshiriq beradi. O'quvchilar esa ma'ruzada berilgan asosiy ma'lumotlar to'g'risida ijodiy fikrlaydilar. Topshiriq. Tangani bir bo'lak taxta ustiga qo'ying. So'ngra tangani taxtaga bosing va uni ikki tomonga tez - tez harakatlantirib, ishqalang. Tanga isiguncha, qattiq qiziguncha uni necha marta harakatlantirish kerakligini aniqlang. Bajarilgan ish bilan jismning ichki energiyasi ortishi orasidagi bog'lanish haqida xulosa chiqaring. O'quvchilar topshiriqni mustaqil tajriba bilan bajaradi. Tajriba jarayonida jismlarning ichki energiyasi bajarilgan ish hisobiga ortishini anglashadilar, albatta. O'quvchilarning mavzu bo'yicha olgan bilimlarini taqqoslash va qiyoslash orqali o'quv materialini o'zlashtirganligini hamda ijodiy fikrlash ko'nikmalarining revojlanganligini qo'yidagi sxemada ko'zlatish mumkin. BBB interfaol metodi bilan termodinamikaning I-qonunini o'rganish Bilishni Bilib oldim xohlayman Bilardim Bu qonun energiyaning saqlanish qonunining mazmuni ekanligini Ichki energiyani,

Issiqlik miqdorini, bajarilgan ishni Termodinamika ning I-qonuni haqida Ichki energiya U , issiqlik miqdori Q , bajarilgan ish A harflari bilan belgilanishini Termodinamika ning I-qonuni issiqlik jarayonlarining qaytmasligi haqidagi nazariy asoslarini Issiqlik dvigatellarining ishlash prinsipini izohlashda termodinamikaning I-qonunini qo'llanilishini Ichki energiyani, issiqlik miqdorini, bajarilgan ishni o'lchov birligi Joul (J) ekanligini Bunda butun diqqatni dvigatellarning maksimal FIK ni adiabatik hamda izotermik jarayonlarga qaratilganligini Bu qonunni o'rganishda issiqlik dvigatellarining ishlash prinsipining asosini tashkil qilishini O'quvchilar tasvirlangan bunday interfaol metoddan taqqoslash va qiyoslash orqali quyidagicha: - termodinamikaning I-qonuni materiya harakatini va uning o'zini abadiy ekanligini tasdiqlovchi tabiat qonunlaridan biri ekanligi to'g'risida; - gaz siqilganda yoki kengayganda ichki energiyaning mexanik energiyaga aylanishi to'g'risida; - termodinamika qonunlari asosida issiqlik dvigatellari ishlashi to'g'risida, buning natijasida hozirgi kunda insonlarning turmush farovonligini, madaniyatini issiqlik dvigatellarisiz tasavvur qilib bo'lmasligi, chunki insonning og'ir mehnatini yengillashtirishda, uning farovon hayot kechirishda issiqlik dvigatellari katta rol o'ynanishini, ammo issiqlik dvigatellarining bunday foydali tomoni bilan bir qatorda uning atrof-muhitga ko'rsatayotgan salbiy (zararli) ta'siri ham mavjudligi, jumladan, ichki yonuv dvigatellari ishlash vaqtida zararli gazlarni atrof-muhitga chiqarishini va bular esa havoning zaharlanib borayotganligiga sabab bo'layotganligi to'g'risida xulosa qilishadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, termodinamika qonunlari mavzusini o'qitishning nazariy va amaliy bilimlarning mantiqiy, o'zaro bog'likligini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida metodik dars ishlanmasi misolida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Navoiy davlat pedagogika instituti fizika va astronomiya kafedrasida professori Kamolov I.R. boshchiligidagi shu kafedra professor-o'qituvchilari Karimova O.A., Toshpulatova Sh.O., Karimov A.M., Xalilov Sh.E. lar 2020-2021 o'quv yilining oktabr-aprel oylari davomida tadqiqotning tajriba-sinov ishlari Samarqand viloyati Narpay XTB ga qarashli № 17-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining 9-sinf o'quvchilari bilan olib borildi. Bunda tajriba darsi tavsiya etilgan interfaol metodlar asosida o'quvchilarning bilimi bilan birga ko'nikma va malakasini shakllantirish uchun olib borildi. Har bir chorak yakunida sinf o'quvchilarining bilimi qiyoslandi (jadvalga qaralsin). O'quvchilarning bilim darajasini baholash, o'zlashtirish ko'rsatgichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirish uchun assesment metodidan foydalanamiz. Bu metod orqali o'quvchilarning bilim darajasini test, qiyosiy tahlil, tushincha tahlili, amaliy ko'nikmalar kabi yo'nalishlar bilan tashxis qilinadi va baholanadi. Umumman olganda, nazorat sinfining o'zlashtirish sifat ko'rsatgichi yil boshiga nisbatdan 8 % ga, tajriba sinfining

o'zlashtirish sifat ko'rsatgichi esa yil boshiga nisbatdan 10 % ga ortganligi aniqlandi. Shunday qilib, termodinamikaning I-qonunining fizik mohiyatini tahlil qilish, qiyoslash va ulardan kelib chiqadigan xulosalar zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida metodik takomillashtirilgan dars ishlanmasi bilan o'quvchilarning bilim, malaka, kunikmalari yig'indisi mujassamlashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Djorayev M., Sattarova B. Fizika va astronomiya o'qitish nazariyasi va metodikasi. O'quv qollanma. T. 2015. 31-34 bb. (351 b)
2. Turdiyev N.Sh., Yusupov A. Fizika. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. T.
3. Sultonov G'. Termodinamika qonunlarini o'rganish. Metodik qo'llanma. T.
4. Qahhorov S. Fizika ta'limi davriyligini loyihalash texnologiyasi. T.
5. Karimov A.M., Toshpulatova Sh.O. Fizikani o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish. O'quv qo'llanma. T. 2017.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	METHODS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROBLEM SOLVING SKILLS IN ADOLESCENT PSYCHOLOGY	3
2	GENDER MUNOSABATLARINI IFODALOVCHI INGLIZ FRAZELOGIYASINING RIVOJLANISHI	6
3	OTMDA BO'LAJAK O'QITUVCHILAR O'ZINI-O'ZI RIVOJLANTIRISH KOMPTEHSIYASINI SHAKLLANTIRISH	13
4	EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING NAZARIY VA METODIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH	16
5	KLASTER ASOSIDA YONDASHUV.MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH MEKANIZMLARI	20
6	TALABALARDA KREATIVLIKNI BAHOLASH	28
7	INGLIZ TILIDAGA OID BILIMLARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI	31
8	OLIIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI ARALASH TA'LIM MUHITIDA INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI	33
9	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA METODIK XIZMAT SAMARADORLIKNI OSHIRISHDA PEDAGOGIK SHART SHAROITLAR	38
10	ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОРОШЕНИЯ ОВОЩНЫХ КУЛЬТУР С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИИ	42
11	GEOGRAPHICAL VIEWS OF MIRZO ULUGBEK	46
12	“IJTIMOIY PEDAGOGNING MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR BILAN OLIB BORADIGAN ISH FAOLIYATI”	57
13	ANOR DARAXTINING HAR XIL TUPROQ SHAROITIGA MOSLASHISHI VA ISHLATILADIGAN QISMLARINI XALQ TABOBATIDA QO'LLANILISHI	60
14	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI RAHBARLARINI BOSHQARUV KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA INNOVATSION YONDASHUV	64
15	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI RAHBARINING BOSHQARUV KOMPETENTSIYALARINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI	69
16	MILLIY O'ZLIKNI ANGLASH MILLAT TARAQIYOTINING POYDEVORI	74
17	YOSHLAR MA'NAVIYATINI VA IJTIMOIY FAOLLIGINI YUKSALTIRISHDA MILLIY QADRIYATLAR OMILI	79

18	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	86
19	TARBIYALANUVCHILARDA MEN KONSEPSIYASI INDIKATORLARINI SHAKLLANTIRISH	89
20	BUYUK KARL VA UNING IMPERIYASI PARChALANISHI	94
21	PEDAGOG JAMOADA SOG'LOM MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA RAHBAR FAOLIYATINING AHAMIYATI	98
22	ZAMONAVIY RAHBAR UCHUN QO`YILGAN TALABLAR VA UNGA XOS BO`LGAN XUSUSIYATLAR	104
23	RAHBAR SHAXSI UCHUN MULOQOT DAVOMIDA AMALDA BO`LISHI KERAK BO`LGAN PSIXOLOGIK XOLATLAR	107
24	ZAXIRA KADR IMIJINI TALABLARGA MOSLASHTIRISH NAZARIYASI	110
25	TURLI RAHBARLIK USLUBLARINING PSIXOLOGIK TAVSIFI	114
26	BOSHQARUVDA NIZOLI VAZIYATLAR PSIXALOGIYASI	118
27	SYSTEMATIZATION OF FACTORS AFFECTING THE MANAGEMENT EFFICIENCY OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES	120
28	EFFICIENCY OF APPLICATION OF DISTANCE EDUCATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	123
29	ESTABLISHMENT OF A QUALITY MANAGEMENT DEPARTMENT AT THE RRJ (REGIONAL RAILWAY JUNCTION)TASHKENT	126
30	THE SIGNIFICANCE OF ECONOMIC THEORY IN KNOWING AND SOLVING PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	128
31	SOME PROBLEMS OF LIFELONG EDUCATION IN UZBEKISTAN IN THE CONDITIONS OF A MARKET ECONOMY	130
32	APPLICATION OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN PRACTICAL CLASSES IN THE DISCIPLINE "ECONOMIC THEORY"	133
33	XERS KASALLIGINING BIOKIMYOVIY ASOSLARI	136
34	O'ZBEKISTON TRANSPORT KORXONALARIDA SIFATNI BOSHQARISH	138
35	ТРАНСПОРТИ - ИҚТИСОДИЁТНИ МУҲИМ ТАРМОҒИ	143
36	JAMOAT TRANSPORTIDAN FOYDALANISH SIFATINI BAHOLASH	149
37	ARBITRAJ (HAKAMLIK) SUDLARI – NIZOLARNI HAL QILISHNING ENG SAMARALI XALQARO USULI	153
38	BALIQLARNING DIPLOSTOMOZ VA POSTDIPLOSTOMOZ KASALLIKLARI VA ULARGA QARSHI KURASH CHORALARI	163
39	FEATURES AND IMPORTANCE OF "DISCOURSE" IN THE DEVELOPMENT OF SPEAKING SKILLS OF ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE	169
40	TERMODINAMIKANING IKKINCHI QONUNINI O`QITISH METODIKASI	171

**JOURNAL OF
NEW CENTRY
INNOVATIONS**

IN ALL AREAS

